
İnceleme / Araştırma
Sakallı Celâl
Bir Türk filozofunun
yeniden doğuşu
Orhan Karaveli
DK
15. BASKI

Sakallı Celâl

YAZARIN DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği
Tanıdığım Nâzım Hikmet
Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak
Bir Ankara Ailesinin Öyküsü
Ali Kemal, "belki de bir günah keçisi..."
Görgü Tanığı
Berlin'in Yalnız Kadınları
Kendi Heykelini Yapan Adam: İlhan Selçuk
O Olmasaydı...

SAKALLI CELÂL

Yazan: Orhan Karaveli

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.
1. baskı / Pergamon Yayınları, mayıs 2004
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Ekim 2007
5. baskı / Ocak 2017 / ISBN 978-975-991-442-4
Her 2000 adet bir baskı olarak kabul edilmektedir.
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Yavuz Korkut
Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi. A Blok Kat: 2
34310 Haramidere-İstanbul
Tel. (212) 412 17 00
Sertifika no: 12026

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Sakallı Celâl

Orhan Karaveli

DK DOĞAN KİTAP

Serpil'e

İçindekiler

Önsöz / "Bu eser kültür hayatımızda bir boşluğu dolduruyor" .. 11
Sunuş / "Sakallı Celâl" neden ve nasıl yazıldı? 13

Birinci bölüm **19**
Hakkında yazılanlar 21

İkinci bölüm **47**
Bahriye Nâzırı Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kökleri ve ailesi 49

Üçüncü bölüm **77**
"Paşazade Celâl"in çocukluk ve "Galata Sarayı Sultanîsi" yılları 79

Dördüncü bölüm **93**
Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te bir "mefkûreci muallim" 95

Beşinci bölüm **121**
Aydın'da "ustabaşı" ve "baş makinist" Celâl Bey 123

Altıncı bölüm **145**
"Her istiridyeden inci çıkmaz" 147

Yedinci bölüm **171**
"Bağban bir gül için bin hâre hizmetkâr olur" 173

Kaynakça 197

Önsöz

"Bu eser kültür hayatımızda bir boşluğu dolduruyor"

Bu kitapta yaşamöyküsü anlatılan; orijinal zekâsı, yaygın kültürü, serâzâd mizacı belirtilen "Sakallı Celâl Bey" ülkemizin son yüz yıllık kültür sürecinde, özellikle aydınlar çevresinde yaşamıyla, davranışlarıyla olduğu kadar etkin ve uyarıcı konuşmaları, renkli sohbetleriyle de ilgi çekmiş, iz bırakmıştır.

Ne yazık ki bütün bunlar Celâl Bey'in yaşamıyla sınırlı kalmış; kendisinin hiçbir eser bırakmadan vefat etmesi ve yakın çevresinin –hatta, o yıllarda yaşamış bütün bir aydınlar kuşağının– hayat sahnesinden ayrılmasıyla unutulup gitmiştir.

Ben, Celâl Bey'i tanımak, onun konuşmalarını dinlemek, sohbetlerinden yararlanmak imkânı ile imtiyazını elde etmiş ve bugün de hayatta kalabilmiş nâdir kişilerden biriyim.

Hayatta bazen iyi tesadüfler, yararlı fırsatlar da oluyor: Tek başına ve toplumun biraz dışında yaşadığı için, kendisine "Yalnız" soyadını münasip gören Celâl Bey, haftanın belli akşamlarında yakın mektep arkadaşlarıyla evlerinde bir araya gelerek sohbet etmeyi ve eski günleri hatırlamayı itiyat edinmişti.

Ailemizde Celâl Bey'in yakın mektep arkadaşları vardı. Lise ve üniversitedeki öğrencilik yıllarımda bu, haftalık toplantılara katılarak Celâl Bey'in arkadaşlarıyla yaptığı ilginç sohbetleri dinlemek, benim için, gerçek bir zevk olduğu kadar öğretici, uyarıcı ve yönlendirici bir nitelik de taşımaktaydı.

Geçen uzun yılların ötesinden bugün hâlâ gıptayla hatırladığım bu sohbetlerde Celâl Bey görüşlerini, fikirlerini, kanaatlerini renkli ve heyecanlı ifadelerle, bilinçli bir tarafsızlık içinde, gerektiğinde mizahî cümlelerle süsleyerek açıklar fakat bu konuşmalar sırasında kişilere yönelik günlük basit tenkitlerden, hele dedikodulardan daima uzak durmaya çalışırdı.

Celâl Bey fikirlerini ya da geçmişini belirten yazılı hiçbir eser bırakmadığı gibi onun bu sıcak ve samimi arkadaş toplantılarında ailesine, geçmişteki faaliyetlerine veya özel hayatının öbür safhalarına ilişkin konuşmalar yaptığını, bu konularda açıklamalarda bulunduğunu da hatırlamıyorum.

Yakın arkadaşlarından, hatta onu sadece tanımış olanlardan, birkaç kişi dışında bugün hayatta kalan olmadığından Celâl Bey'in sözleri, fikirleri kısmen hafızalarda yaşamaktaysa da kendisi ve ailesi hakkında hiçbir şekilde bir bilgi mevcut bulunmamaktadır.

Bu durum bir vefasızlık örneği olduğu kadar Türk kültür hayatı için de bir eksiklik olarak kabul edilebilir.

Bu eksikliği kapatmak amacıyla değerli yazar ve araştırmacı Sayın Orhan Karaveli büyük bir gayret göstererek her zamanki bilimsel titizliğiyle bu işi yüklenmiş; resmî ve tarihî belgeleri, kişisel mektupları bulup çıkarmış, incelemiş; ayrıca, Celâl Bey'in uzak ve yakın akrabasını belirlemiştir. Onu tanımış olan ve bugün hayatta bulunanlarla tek tek konuşarak Celâl Bey'in şeceresini çıkarmış, yaşamöyküsünü kaleme almıştır. Böylece, Türk kültür hayatında bir boşluğu dolduran ve her yönüyle büyük bir emek mahsulü olan bu eseri bizlere kazandıran dostumuz Sayın Orhan Karaveli'yi candan tebrik ederiz.

Profesör Dr. Vakur Versan

Sunuş

"Sakallı Celâl" neden ve nasıl yazıldı?

Galatasaray'ın, ta 1870'lerde "topluca yenilen kır yemekleri"yle başlayıp köklü bir anane olarak bugünlere kadar gelen ve sonraları "makarna günü", "börek günü" gibi isimler altında başka liselerce de benimsenen "pilav" toplantılarına, eski mezunlar ile okulda öğrenim görmüşlerin yanı sıra 12'lerin, yani son sınıfların da katılması usuldendi. Adı konmamış kural buydu ama 10'lar ile 11'lerin de, isterlerse, "pilav"a gelmesine karşı çıkan olmazdı. Bundan yararlanarak, her yıl haziran ayının ilk pazar günü sabah saatlerinde okulun ön bahçesinde başlayan "pilav" günlerini hiç kaçırmazdım. Taksim Cumhuriyet Anıtı'na çelenk konulup "İstiklâl Marşı" söylendikten sonra, okulun, "Tevfik Fikret Salonu"nda konuşmalar yapılırdı.

Yemekhanelerdeki upuzun masalarda, genç yaşlı birlikte, kuzu etli güzelim "pilav"a kaşık sallayarak son bulan bu nostaljik toplantılar okul dergisi için notlar almamı ve ünlü Galatasaraylıların karikatürlerini çizmemi de sağlardı.

Devrin tanınmış devlet adamları, politikacıları, diplomatları, gazeteci ve yazarları, bankacıları, sporcuları; o gün bastonlarını evde unutan (!) yüz yaşma merdiven dayamışlar ılık haziran güneşi altında birkaç çeyrek yüzyıl kadar gençleşiverirler; birbirlerine okul yıllarındaki –kimi acımasız– lâkaplarıyla takılırken "grand cour" denilen toprak oyun sahasında tenis toplarıyla futbol oynamaya bile kalkışırlardı.

Hepsi de, "iki dirhem bir çekirdek" ne kadar özenli giyinmiş olurlardı. Biri hariç: Sakallı Celâl Bey! O, her zamanki derbeder ve özensiz; tanımayanlara biraz itici gelen pejmürde haliyle, alnına dökülen, tarak görmemiş kıvrım kıvrım saçlarını ve ta göğsüne inen kırçıllaşmış gür sakalını âdeta savurarak gelir, gözleri gülen vakur ve

Sevecen ve dost canlısı bir "düşünür"dü. Hep öyle kaldı.

sevecen görüntüsüyle kalabalığa karışırdı. Ve, hayret! Herkes; yaşıtları, sınıf arkadaşları, hatta daha yaşlı olanlar bile, ona saygıyla yaklaşarak "Nasılsınız Celâl Beyefendi?" diye hal hatır sorarlardı. Ali Sami Yen'den tutun da Suat Hayri Ürgüplü, Ercüment Ekrem Talû, Ziyad Ebüzziya'ya, Cihat Baban ve Nihat Erim'e kadar devrin hemen bütün ünlüleri –mikrop kapma korkusuyla– kimseye elini vermeyen, bu, dost bakışlı ama pejmürde kılıklı adamın çevresinde inanılmaz bir saygı ve ilgi çemberi oluştururlardı. Camianın en yaşlı ve en kıdemlileri en önde olmak üzere devasa demir kapıdan çıkıp Taksim Cumhuriyet Anıtı'na doğru yürüyüşe geçerken Sakallı Celâl Bey'in en öndeki safta bulunmasına özen gösterilirdi.

40'lı savaş yıllarıydı o zamanlar ve cumartesileri de öğleye kadar ders yapıldığından kendimizi, altı günlük bir yatılı okul yaşamından sonra alelacele Beyoğlu'nun özlediğimiz kozmopolit ortamına atardık ve karşımıza çoğu kez hani o "pilav" günleri me-

rak ve hayranlıkla izlediğimiz Sakallı Celâl Bey çıkardı: Omzunda ıvır zıvırını doldurduğu söylenen bir garip torba veya bir eski çanta; koltuğunun altında Tünel'deki Hachette Kitabevi'nden aldığı *Le Monde* ve *Le Figaro* gazeteleri ile son çıkan bir yığın Türkçe ve Fransızca kitapla. Tanrım, nasıl olurdu da tam bizlerin çıkışına rastlardı, onun, lisenin önünde bulunması? Ah, gençlik! Kendisinin de içinde yetişip kırk yıl önce mezun olduğu okuldan coşkulu bağırışlarla çıkışımızı seyretmek, bizlerde kendi gençlik yıllarına şöyle birkaç saatliğine bir yolculuk yapmak için oralarda bulunabileceğini hiç düşünemezdik!

Bir keresinde yanına yaklaşıp:

– Kimi arıyordunuz üstat? Bulmanıza yardımcı olabilir miyim? diye sormuştum.

Öyle ya, belki bir yakınını arıyor veya bekliyordu ve ben bir koşu okula girip aradığı ya da beklediği arkadaşı bularak haber verir, üstadı fazla bekletmemesini söyleyebilirdim.

Yumuşak, sıcak, çocuksu gözlerle beni süzmüştü gülerek.

Sol elini inanılmaz bir babacanlıkla sağ omzuma koymuş ve elindeki gazeteyi –o zaman nedenini bilmiyordum– yüzümle ağzı arasında tutarak:

– Kimi mi arıyorum? demişti.

– Evet, kimi arıyorsunuz? Belki yardımcı olabilirim bulmanıza.

– Sen keyfine bak evlat! Çünkü ben, kendimi arıyorum, kendimi!..

Omzumdan indirdiği kocaman eliyle şöyle bir yanağıma dokunduğunu, acı tatlı karışımı bir gülümsemeyle gözlerimin içine baktıktan sonra başka bir şey demeden, görkemli bedenini, bağcıkları açılmış postalları üzerinde azametle taşıyarak ve İstiklâl Caddesi'nin cumartesi kalabalığını âdeta yararak kendinden emin tempolu adımlarla Taksim'e doğru yürümeye başladığını dün gibi anımsıyorum.

Nasıl bir adamdı bu? Ne demek istemişti? İnsan kendini arar mıydı?

Pazartesi gününü iple çektim. Okulda ilk işim edebiyat tarihçisi hocamız Nihad Sami Banarlı'yı (1907-1974) bularak yaşadığım "olayı" anlatmak oldu.

Gülerek:

– Elbette arar insan kendini! demişti. İnsan ömrü zaten kendi kendini "aramakla" geçmiyor mu? Atina Akropolü'nün alnına boşuna mı yazmışlar Sokrates'in "Kendini ara" özdeyişini? Fransız hocalarınız size "Connais-toi, toi-même" sözünü öğretmediler

mi? "Kendini tanımak" kendini "bulmakla" mümkündür. Bulmak için de durup dinlenmeden aramalıyız!.. Hem yazsana bu yaşadıklarını "dergi"ye. Bir röportaj yapsana Celâl Bey'le. O, çok ilginç ve değeri belki ilerde anlaşılacak bir filozoftur.

Banarlı hocamız böyle diyordu ama başkaları "Sakallı Celâl böyle şeylerden hoşlanmaz. Hem, yatıp kalktığı yer bile belli değil. Kimseyi de evine sokmazmış!.." sözleriyle cesaretimi kırdılar.

50'li yıllarda rahmetli Abdi İpekçi'yle (1929-1979) *Milliyet*'te çalışırken:

– Ne dersin Sakallı Celâl'le bir röportaja? demiştim.

– Harika olur. Hiç durma!

Ama olmadı. Çok istememe karşın bir daha göremedim Celâl Bey'i. *Milliyet*'in Berlin ve Londra temsilciliği, *Vatan* gazetesi yılları derken 1962 haziranında öldüğünü duydum.

İstanbul'un o tarihlerdeki, bu, en renkli simasının herkesten farklı kişilik ve yaşantısını oluşturup etkileyen ortamı, –varsa– yaşadığı "travmaları", köklerini, ailesini, çevresini, özetle geçmişini araştırıp yazamamak, içimde, bir ukde oldu. Düğümlenip öylece kaldı.

Sonra, geçen yıl ortalarında bir gün:

– Niçin Sakallı Celâl'in "kitabım" yazmıyorum? diye kendi kendime sordum.

Evet, niçin yazmıyordum? Oysa yazmalıydım! Bir tek satır yazılı eser bırakmadığı ve hakkında bir tek kitap bile yazılmadığı halde şöhreti –neredeyse– yüz yıldır iyi kötü sürüp giden bu ilginç ve özgün kişilik büsbütün unutulmadan, onu, özellikle genç kuşaklara tanıtmak için bir rol üstlenmeliydim.

Bunu yapabilirsem, başkaları da başka unutulmaya aday kişilikleri yazmada belki bir ölçüde yüreklendirilmiş olabilirlerdi.

Ertesi gün, İlhan Selçuk, Ali Sirmen, Oktay Akbal gibi meslektaş ve dostlara niyetimi belirterek fikirlerini sordum:

– Çok isabetli bir şey yapmış olursun. Sakın vazgeçme, diye cesaretlendirdiler ama başlangıçta, bu konuda kimden, nasıl bilgi ve belge derleyebileceğime dair ne bir ışık vardı ne de bir işaret. Rahmetli, uzun yıllar önce aramızdan ayrıldığı için akran ve arkadaşlarından kimse kalmamıştı. Zaten kalsalardı yüz yaşın bir hayli üzerinde olacaklardı! "Belki tanıyanlar çıkabilir!.." diye umutlarımı diri tutmaya çalıştığım günlerde –hemen herkesçe bilinen birkaç anekdotla birkaç sayfa yazılı metin dışında– ulaşabildiğim ne bir tek yeni bilgi vardı ne de bir belge veya fotoğraf.

Gazetecilik aşkıyla çabalarımı sürdürdüm ya, kim bilir belki de

bu yüzden, bir gün her şey birdenbire değişti: Bana yardım etmek için birbirinden seçkin "Sakallı Celâl dostları" âdeta seferber oldular; cömertçe zaman ayırdılar, önümü aydınlattılar. Başta değerli yazar ve düşünür Rasih Nuri İleri olmak üzere, Profesör Dr. Vakur Versan, Profesör Dr. Fatma Koray; Av. Haldun, Dr. Can ve Dr. Hasan Dörter; Ahmet İsvan, Nuran İsvan, Mazlume Arpad; Haydar Volkan, Av. Dr. Cahit Davran, Dr. Tankut Gürsoy, Halûk Gülercan, Celâl Kişmir; Leyla, Tekin ve Gürbüz Kadirbeyoğlu, Osman ve Oyalin Kerman ile başkaları... Gençliklerinde onu tanıma, onunla komşuluk etme fırsatı bulanlar; büyük bir heyecanla yardıma koşan hısım akrabasının çocukları, torunları; evlerinde ağırlandığı arkadaşlarının kızları, oğulları, damatları, yakınları büyük bir heyecan ve içtenlikle yardıma koştular; bunca yıl özenle sakladıkları çoğu "birinci el" bilgi, belge ve anıları önüme serdiler. Bu duyarlı "Sakallı Celâl dostları" olmasaydı özgün bir Türk düşünürü ve az rastlanır bir aydınlanma savaşçısını ölümünün kırk ikinci yılında günümüze taşıyan bu ilk kitap sanırım yazılamazdı. Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk kırk yılına damgasını vurmuş ve ünü bir zamanlar bütün yurda yayılmış önemli bir "insan mühendisi" bir süre daha geçince belki bütünüyle unutulup gidecekti.

Yukarıda isimlerini verdiğim "Sakallı Celâl dostları"yla yaptığım uzun görüşmeleri özenle kaydettim ve bu kitabın yazılmasında değerlendirdim. Gelecekte, Sakallı Celâl Bey'in, –az bilinen ama kendisine pek yakışan soyadıyla– merhum Celâl Yalnız'ın üzerine eğilip daha kapsamlı yapıtlar vermelerini dilediğim kişilere bu kitapla mütevazı bir kaynak oluşturulmuşsa kendimi mutlu hissedeceğim.

Unutulmasın! Kalp para basan sarraf babasına yardım ettiği için Atina'ya sürülen ünlü "kinik" Sinoplu Diogenes (MÖ 413-327),[1] bizim "Sakallı Celâl"imiz gibi tek satır yazılı yapıt bırakmadığı, bıraktıysa da kaybolduğu halde, "bir isteği olup olmadığını" soran çağdaşı Büyük İskender'i "Var... Gölge etme başka ihsan istemem..." diye terslediği ve bir de elindeki fenerle Atina sokaklarında güpegündüz "adam aradığı" söylendiğinden, yüzlerce yıldır, her ülkede hemen herkesçe tanınır. Ansiklopedilerde sayfa sayfa yer işgal eder. Os-

1. "Kinik felsefe" okulunun kurucusu Antisthenes'in öğrencisi olan Diogenes'e göre şan, şöhret ve servet hor görülmesi gereken uydurma "iyi"lerdi. Gerçek "iyi" erdemdi. Her mevsimde yalınayak dolaşır, harmaniyesine sarılıp tapınak kapılarında yatardı. Bir gün çeşmeden avucuyla su içen bir çocuk görmüş ve "Bu çocuk bana gereksiz, fazladan eşyam olduğunu gösterdi" diyerek içinde yatıp kalktığı fıçısındaki su çanağını kırmıştı. Platon ondan "Çılgın Sokrates" diye söz edermiş.

manlı'da, adını taşıyan bir mizah dergisi bile yayımlanmıştır.[2]

Munis, sevecen ve saygılı ama gerektiğinde ödünsüz ve isyancı kişiliği; fikir, davranış ve söylemleriyle, –gene bu toprakların ürünü– Diogenes'i andıran Sakallı Celâl Bey'i ise hiçbir ansiklopedide göremezsiniz. Görseniz bile "paşa babası" sayesinde adından söz edilmiştir.

Bu kitabın yazılmasında beni içtenlikle destekleyen ve bilgilendiren herkese teşekkür ediyorum.

Bir teşekkür borcum da Ünal Başaran'a. Karadeniz'in durup dinlenmeyen dalgalarına açık otelinde bana, sıcacık bir çalışma ortamı hazırlattığı için.

Orhan Karaveli
Ataköy, 1 mayıs 2004

2. Teodor Kasap'ın 1870-1872 yılları arasında, İstanbul'da haftada üç gün çıkardığı Türkçe ilk mizah gazetesi olan *Diyojen* 183 sayı devam etti. Önceleri Fransızca ve Rumca olarak yayımlanan *Diyojen*'in yazıları sade bir dille yazıldığı için severek okunur ve bir hayli satış yapardı. Ebüzziya Tevfik ve Namık Kemal gibi ünlülerin de katkıda bulunduğu *Diyojen*, adını aldığı filozof gibi iğneli bir dil kullandığı için hükümetin hoşuna gitmez ve zaman zaman "kapatılırdı". Son olarak, Mısır hıdivi ile Rus çarı arasındaki hayalî mektupları yayımladığı gerekçesiyle ve o dönemde geçerli bir kararnameye dayanılarak "temelli" kapatılmıştı.

Birinci bölüm

Hakkında yazılanlar

O bir kahramandı...

Melih Cevdet Anday

Bıraksalar, Kemalist ruhlu gençlik orduları yetiştirecekti...

Vedat Nedim Tör

Refi Cevat Ulunay, Fikret Adil, Zahir Güvemli, Esin Talû, Vâlâ Nureddin Vâ-Nû, Burhan Felek, Vedat Nedim Tör, İlhan Selçuk, Yusuf Ziya Ortaç, Hüseyin Korkmazgil, Mahir İz, Ahmed Haşim, Haldun Taner, Melih Cevdet Anday ve Yalçın Pekşen'in kaleminden Sakallı Celâl Bey

8 haziran 1962 tarihli *Hürriyet* gazetesinde, kimin tarafından verildiği belirtilmeyen ama 2513-10320 numarayla "Reklamcılık Şirketi"nden geldiği anlaşılan bir ilan yayımlandı. İnce çerçeveli "çift sütuna 5 santimetre" boyundaki bu iddiasız ilan şöyleydi:

Ö L Ü M

Bahriye Nazırı Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa'nın aziz oğlu. Galatasaray Lisesi 1907 mezunlarından 110 Celâl Yalnız

S A K A L L I C E L Â L

6 Haziran Çarşamba günü ebediyete intikal etmiştir. Cenazesi 8 Haziran Cuma günü (bugün) saat 10 da Galatasaray Lisesinde bir vakfeyi mütaakıp öğle namazı Şişli Camiinde eda edildikten sonra Rumelihisarı'ndaki ebedî istirahatgâhına tevdi edilecektir.

REKLÂMCILIK: 2513 - 10320

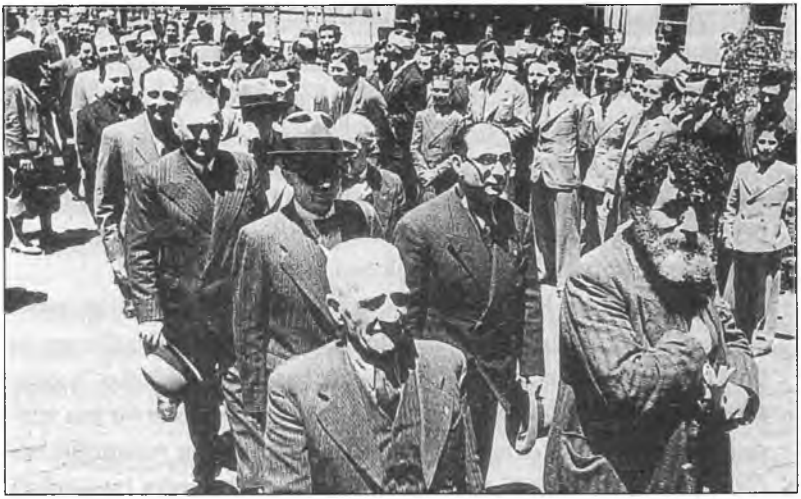
Aynı tarihli İstanbul gazeteleri "Sakallı Celâl"le ilgili ayrıntılı bilgilerle doluydu. Bu arada, dönemin en ünlü başyazarlarından Ahmet Emin Yalman'ın (1888-1972) kendi kurduğu *Vatan* gazetesine rakip olarak çıkardığı *Hür Vatan*, birinci sayfadan yayımlanan "İdealist insan Sakallı Celâl vefat etti" başlıklı haberde şunları yazıyordu:

> Memleketimizin dikkate lâyık simalarından Celâl Yalnız'ın âni bir kriz neticesinde vefat ettiğini derin bir teessürle haber aldık... İstanbul'da rahat bir hayat geçirmek imkânı elinde iken, öğretmen sıfatıyla taşralarda memlekete hizmeti tercih etmiş, Fransızca öğretmeni olarak Üsküp'e yollanmıştır. Orada kendi kesesinden bir futbol "meydanı" ve ekibi oluşturunca yobazlar kendisini tekfir etmişler,[1] idamı için fetva vermişlerdir!
>
> Maarif Nezareti kendisini azil suretiyle cezalandırmış, yobazların elinden zor kurtarmıştır. Kastamonu Lisesi'nde öğretmen iken taassuba karşı olan mücadelesi yüzünden hapse atılmıştır. Cumhuriyet'in ilanında maarif vekili olan Vasıf Çınar kendisini Ankara Lisesi'ne müdür yapmıştır. Celâl Bey (burada da) aradığını bulamayınca çekilmiş ve bir süre askerî fabrikalarda işçi olarak çalışmıştır. Yoğun biçimde okuyup olgunlaşan ve zamanla inziva meyli artan Celâl Bey ne yazık ki eser yaratma hevesini hissetmediğinden olgun düşüncelerini ve zarif sözlerini ancak dostlarına duyurmuştur.
>
> Celâl Yalnız, kâmil insan örneğine azamî derecede yaklaşmış bir filozoftu. "Yalnız" soyadını seçmiş olmasına rağmen kendisini yakın tutanlar, sevenler, sayanlar çoktu... Rumelihisarı'nda çok sevdiği Tevfik Fikret'in (1867-1915) mezarının yanında bir yere gömülecektir...

Aynı gün, *Milliyet*'teki "Takvimden Bir Yaprak" başlıklı köşesinde Galatasaray'dan arkadaşı, ancak Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'e karşı cephede yer aldığı için olacak –yakınlarının ifadesine göre– Celâl Bey'in pek sevmediği Refi Cevat Ulunay şunları yazıyordu:

> Telefondaki ses "Onu kaybettik" deyince kafama bir balyozla vurulmuş gibi oldum!.. Bazı şahsiyetler vardır ki insan onların ölümden istisna edildiklerini ve hiç ölmeyeceklerini düşünür ve bir gün onların da "Her nefs ölümü tadıcıdır" kanununa tâbi olduklarını öğrenince afallar... Celâl Bey'in sert, titiz bir mizacı vardı, dövüşürdü. Bir gün

1. Kâfir, Allahsız ilan etmek.

Galatasaray Lisesi'nin bir "pilav günü"nde Sakallı Celâl Bey en önde sağda.

bir yumrukla bir arkadaşının burnunu kırdı. Babası Hüsnü Paşa bütün tedavi masrafını sîneye çekti...

Bütün Galatasaraylılar gibi hürriyete âşıktı... Bir şeye inanırsa ona canını verecek kadar bağlanırdı. Son sınıfta iken 31 Mart hâdisesi olmuş, Hareket Ordusu teşekkül etmişti. Celâl mektepten kaçtı, Hareket Ordusu'na gönüllü olarak katıldı. Muhtar Bey'in (Taksim Kışlası yakınında) şehadeti sırasında yanında bulunuyordu. Vatanını delice bir aşk ile severdi. İtalya Trablusgarb'a hücum ettiği zaman bir Fransız pasaportu uydurarak yelkenli ile ve "Jan Piyer" namı altında mücahitlere cephane götürdü. Yolda gemiyi yakaladılar. İyi Fransızca bildiği için ne yaptı etti hem kendini hem cephaneyi kurtardı, yerine ulaştırdı...

Anadolu'da Fransızca hocalığı yaparken öğrencilere futbol oynatıyordu. Bir yobaz hocanın "Bu oyun dine aykırıdır... Kerbela'da şehit edilen İmam Hüseyin'in başını düşmanları böyle tekmelemişlerdi" dediğini duyunca yobazı dövdü. Azlettiler...

Hem bilgili hem de zeki olduğu için sohbetine doyamazdık. Bir gün koyu bir "İttihatçı", "Ne varmış efendim? İttihat ve Terakki memleketi daima Mebusan Meclisi ile idare etti" deyince Celâl Bey "Doğru, mebuslar vardı" diye karşılık vermişti. "Ama onlar, seçimle değil tayinle geldikleri için mebus değillerdi. Mesela testinin de ağzı var, konuşuyor mu? Masanın ayağı var, yürüyor mu?.."

Ne zaman buluşsak o muhteşem sakalını okşardım. Bir gün "Celâl" demiştim, "seni ben Mikelanj'ın Musa heykeline benzetiyorum!.." "Evet" demişti, "sadece heykeline!.."

Bazen de "Yunus"a bizim eve gelir, bir zeytin ağacının altına oturup

kitabını okur veya uzun uzun düşünerek tabiatı seyrederdi... Yemeğe oturduğumuzda etrafına neş'e saçarak hepimizi kırar geçirirdi... İnsanların içinde yaşadığı halde onlardan uzak kalmıştı. Evini kimseye söylemez, geçimini hiçbirimiz bilmezdik...

Babasından söz açılınca sesinde bir titreme olurdu: "İyi adamdı. Ailesine ve memleketine karşı vazifesini yaptı. Onu bir baba, bir ağabey, bir dost ve arkadaş gibi severdim!.. Son nefesini kollarımın arasında verdi. Kabrine, kucaklayarak ben indirdim..." demişti.

Celâl, kendisini kabrine indirecek evlat bırakmadı. Dünya evine girmedi. Zaten "Yalnız" soyadını almıştı. Hayata kendini bağlayan en kuvvetli rabıta Galatasaray'dı. Her sene muntazaman "pilav"a gelir, gözlerinde elli sene evvelki şimşekleri çaktırarak sonsuz bir haz içinde hayatının en tatlı demlerini yaşardı. Galatasaray'ın yetiştirdiği nâdir fıtratlardan[2] biriydi. Onun ölümü ile Galatasaray'ın bir heykeli devrildi...

9 haziran 1962 cumartesi günü, zamanın üç önemli gazetesinin üç tanınmış yazarı "köşelerini", bir gün önce toprağa verilen Celâl Bey'e ayırmıştı: Fikret Adil, Zahir Güvemli ve Esin Talû.

Önce, *Son Havadis*'teki "Kültür" köşesini, "'Yalnız Adam'ın sonu" başlığıyla Celâl Bey'e ayıran Fikret Adil'den birkaç satır:

İstanbul'da onu tanımayan yoktu. Daha doğrusu, onu bir defa olsun vapurda, tramvayda, otobüste görmemiş olan!.. Onu gerçekten tanıyan ise pek azdı. Kıvırcık, kıranta saçları, beyaz gür sakalı, elinde çantası ile İstanbul'un âdeta âbideleri arasına girmişti. Yetmiş beş yaşında olmasına rağmen zinde idi ve âbide intibaı verişi de bundandı. Hürriyet ruhunu "Şark'ın Garb'e açılmış penceresi" Galatasaray'dan ve Tevfik Fikret'ten almıştı. Ömrü boyunca bu ruha sâdık kaldı ve onu savundu...

Bir "paşazade" olduğu halde bu sıfatın getirdiği kolay hayattan uzak kalarak edindiği bilgileri ve ideallerini memleket çocuklarına nakletmek için Üsküp'lere, Kastamonu'lara gitti. Çevresini saran gericilerle savaştı. Cumhuriyet'in ilanında onu Ankara Lisesi müdürü olarak görüyoruz. Liselere ilk kadın öğretmen onun vasıtasıyla tayin edildi. Karşısına onu mağlup eden "mevzuat hazretleri", anlayışsızlıklar çıkınca Celâl Bey kafası ile çalışıp hizmet edemediği memleketine elleriyle yardıma karar verdi; amelelik, lostromoluk etti. Bu, aynı zamanda, onun cemiyete düpedüz "yuf" çekişiydi...

Celâl Bey eskilerin "nev'i şahsına münhasır" diye tarif ettikleri bir

kişiliğe sahipti. Memleketimizde bu cins insanların sonuncusu oldu denilebilir. Nasıl ki, onun vefatıyla sayıları pek az kalmış İstanbul efendilerinden biri daha kaybolup gittiyse...

Dün, Galatasaray Lisesi'nin bahçesinde, tabutunun karşısında hâtırası anıldı... Edebiyat öğretmeni Sâlim Rıza, Tevfik Fikret'in "Promete"[3] şiirini okuyarak Celâl Bey'in ruhuna ithaf etti. Kişiliğine en uygun mersiye bu idi...

Zahir Güvemli'nin *Yeni Sabah*'ta bir de karakalem resmi eklenerek aynı gün (9 haziran 1962) yayımlanan satırlarında da düşündürücü görüşlere yer verilmişti:

Bitirdiği okulun bahçesindeki dört ayaklı bir masadan ibaret katafalkta artık bu dünyadan geçmiş olarak uzanmıştı. Bir izci takımı saygı duruşundaydı. Kardeşi,[4] kendisini yalnız bırakmamış birkaç dostu, bir iki gazeteci... Akif'in "Yalnız yaşadım; kim, beni nereden bilecektir?" mısraını hatırlatan bir sükûn içinde ama Fikret'in "Hak bellediğin bir yola yalnız gideceksin" mısraını unutturmayacak bir yaşayıştan sonra...

Güvemli, çok düşündürücü bir saptamayla sürdürüyordu yazısını:

Bundan yirmi beş yıl önce *Akbaba* dergisinin sahibi ve Sakallı Celâl merhumun yakın arkadaşlarından Yusuf Ziya Ortaç'ın odasma, Yu-

3. Küçük zanaat erbabının tanrısı olarak da bilinen Promete (Prometheus) Titan'ı Zeus'un gazabından kurtarmak isterken yakalanıp Kafkas Dağları'nda zincire vurulan bir Yunan mitoloji kahramanıdır. Suçu, insanlara yardımcı olmak; onlara ev yapmayı, hayvanları ehlileştirmeyi, madenleri işletmeyi öğretmektir. Herakles onu kartalların saldırısından kurtarır. Bugünün diliyle şöyledir:

Promete
Kalbinde her dakika şu ulvî hasretin
Ateşten gagasını duy, daima düşün:
Onlar niçin semâda, niçin ben çukurdayım?
Gülsün neden cihan bana, ben yalnız ağlayım?..
Yükselmek gökyüzüne ve gülmek ne tatlı şey!
Bir gün şu hastalıklı vatan canlanırsa... Ey,
Refah ve nûra hasret geleceği milletin,
Meçhul elektrikçisi düşünce dünyasının
Yüklen getir –ne varsa– biraz miskinlik gideren,
Bir parça rûhu, benliği, idraki besleyen,
Coşturan meyvelerini; boş durmasın elin,
Gör daima önünde eskimiş masalların
Gökten ateşin dehâsını çalan kahramanını...

Varsın bulunmasın bilecek nâm ve şânını...

4. Kız kardeşi Cemile Hanım.

nan tanrısı Zeus'un heykellerini andıran bir güzel baş, kıvırcık bol sakal, alnına düşmüş saçlarla kıyafetini ihmal eder halde bir aydının girdiğini görünce içimden "Ecce homo (İşte adam)" demiştim. O gün bugündür hakkında kanaatimi değiştirmediğim tek insan o oldu...

Müthiş bir ilerici, müthiş bir pervasız, müthiş bir zekâ, müthiş bir kültür adamıydı. Az konuşur, pek az insanla ahbaplık ederdi. Çok kimseyi tanır ama az insana değer verirdi. Birçoğunun "garip" bulduğu bir insandı...

"Bizim memlekette işçinin aydınına, okumuşuna kimse tahammül edemez. İşçiler bile!.." derdi. Bir tarihte bir fabrikaya işçi olarak girmişti. Boş saatlerinde, gördüğü işi geliştirecek İngilizce ve Fransızca kitaplar okuduğunu gören ustabaşı ondan kuşkulanmış ve ekmeğinden etmişti...

"Sakallı Celâl" sakalını kesmediği için bu lâkapla şöhret yapmıştı ama onun asıl şöhreti önünü ardını düşünmeden dobra dobra söyleyiverdiği açık fikirlerinden ve nüktelerinden ileri geliyordu... Fikir bağımsızlığını, şahsî hürriyetini hiçbir şey uğruna feda etmemenin âdeta ayaklı bir örneği idi. Her şeyi hoş karşılayan engin bir müsamahası vardı. Kızdığı nâdir zamanlarda ağzma geleni söyler ama yanaklarını çukurlaştıran gülümsemesi yüzüne bir Yunan tanrısı istihzasını çizmekte gecikmezdi. Uzun yıllardan beri içine kapanık, sadece okuyarak yaşıyordu. Mikrop ve su fobisi yüzünden herhalde epey sıkıntı çekerdi...

Zahir Güvemli yazısını kırk yılı aşkın süredir –ne yazık ki– henüz gerçekleştirilememiş bir dileğini belirterek noktalıyordu:

Onu yakından tanımış olanlar bir gün kendisi hakkındaki hâtıralarını yayımlarlarsa hizmeti ve değeri daha iyi anlaşılacaktır!..

Akşam gazetesinin "Akşam Köşesi"nde aynı 9 haziran günü aileden gazeteci bir gencecik kalem, Esin Talû da diyordu ki:

Nefis Fransızcası, geniş malûmatı ile pek kolay mevki sahibi olabilirdi. Ama eğilip bükülmeyi, devlet memurluğunda gerekli suplesi beceremezdi. Bir gün maarif vekilinden bir emir aldı: "Devlet teşkilatlanıyor, personel yok. 9'ncu sınıftakileri 11'e geçirip mezun ediverin" denilmekteydi. Lise müdürü Celâl Bey "Olmaz öyle şey" diye kestirip attı...

Yirmi beş yaşındaki bir gencin cenazesinde "Elli yaşındaki biri iki defa yirmi beş yaş hayatını mı yaşamıştır sanıyorsunuz? İnsan hayatı dilimlere bölünmez bir bütündür" demişti...

Dönemin ünlü karikatüristlerinden Ramiz'in çizgileriyle "Sakalını ele vermeyen Sakallı Celâl Bey"!

İdealizminden, düşünce ve prensiplerinden taviz vermeden, fazilet ve bilgiyi dış görünüşe ve uyduruk kalıplara, mâneviyatı maddiyata ve mevkie tercih ederek, kaç defa yirmi beş yıl yaşadıysa tümüyle yaşadı...

Ölümünün ardından Türk basınının o zamanki bütün ünlü kalemlerine düşündürücü yazılar yazdıran "Sakallı Celâl"; yakın ve seçkin dostlarının ondan söz ederken kullandıkları sözcüklerle "Celâl Beyefendi" için dönemin en kıdemlilerinden Vâlâ Nureddin Vâ-Nû ne diyordu? İşte, *Zafer* gazetesinin 11 haziran 1962 tarihli "köşe"sinde Vâ-Nû'nun yazdıkları:

Darmadağınık sakalı iman tahtasına yayılmıştı. Salkım saçak saçları kalabalık bir kuş ailesine yuva olabilirdi. Gençliğinde bu bakır rengi sakal pek anlı şanlıydı. Yarım asra yakın ahbaplığımıza rağmen

soyadının "Yalnız" olduğunu vefat ilanından öğrendim!.. Munis bakışları, dokunaklı zekâsı, tatlı sesiyle herkes tarafından sevilir, aranır; mütevazı evlerden lüks salonlara, çeşitli muhitlere kadar davet olunurdu... Urbasmda lekeler, postallarında çamurlar, kâh bohem, kâh aydın, nükteler savurur, hikmetler saçar, sonra da işi varmış gibi acele gider, gölge gibi silinip soyadının yalnızlığına sığınırdı. Benzeri yoktu. Nev'inde yalnızdı!.. Ona "Sende bu kadar meziyet varken ve değersiz insanlar bile hayatta muvaffak olurken sen niçin suyun yüzünde kalamayıp boğuluyorsun?" diye sormuşlar. "Anlatayım" demiş. "Bir köpeği suya atsanız, tıpkı yürür gibi hareketler yaparak yüzer, boğulmaz, selâmete ulaşır. Zira vücudunun yapısı buna göredir. Ağzı, burnu denizaltı kulesi tarzındadır. İnsanoğluna gelince. Vücut yapıları köpeğinki gibi olmadığından ve alıştıkları yürüme hareketiyle yüzemediklerinden, su yüzünde kalabilmeleri hususî bir tâlimi gerektirir. Nice köpekler selâmet sahiline yüzerken lüzumlu talim ve terbiyeyi almayan bir insan olarak ben dalgalarda boğuluyorum..."

Aleyhindeki asılsız suçlamalar nedeniyle odasını basıp "suç delili" aramışlar ama bir şey yok! "Hani nerede, söyle! Yerini göster!" diye sıkıştırmışlar Sakallı Celâl'i. Aslan yeleli adam bir hâkim edasıyla işaretparmağını kafasına dokundurarak "Aradıklarınız bunun içinde!.." demiş...

60'lı yılların başında henüz televizyonun "t"si bile yoktur ve devlet radyosu sayılmazsa "medya" gazetelerden ibarettir. Sakallı Celâl'in ölümü bütün gazetelerde enine boyuna değerlendirilir ama "şeyhülmuharrirîn" Burhan Felek bunun hiç de yeterli olmadığını belirtir. Der ki:

> Doğrusunu isterseniz, bu satırları yazmak bana düşmezdi. Çünkü merhum Celâl Bey'i benden daha çok, daha derin tanıyan dostları vardı. Fakat gördüm ki başlı başına bir âlem olan bu zat hakkında kâfi yazı yazılmadı. Bizimki gibi kapalı ve karanlık cemiyetlerde böyle kıymetler yaşarken biraz ışıldar, sonra söner gider...

Cumhuriyet'in 14 haziran 1962 tarihli "nüshasındaki" "Hadiseler Arasında Felek" köşesinde yukarıdaki sözlerle âdeta bir kehanette bulunan Burhan Felek, kendisine özgü rahat üslûbuyla devam ediyordu:

> İstanbul büyük çapta bir orijinal çocuğunu kaybetti. Ben, yetmiş küsur senelik maddî, manevî bir savaş hayatından sonra gözlerini

ebediyen kapayan Celâl Bey'i ilk önce 1911 yılında Taksim Talimhane Meydanı'nda yapılan güreş müsabakalarında görmüştüm. Zaman zaman rastlaşır, Türk felsefesinin mizah bölümüne geçmesi gereken sözlerini dinleyerek keyiflenirdik. Batı'da olsa bu adamın her sözü bir fıkra olurdu. Lâkin nerede o irfan tarlası ki onun sözleri, fikirleri yeşerebilsin? O, zamanından evvel doğmuş bir "hür düşünür (libre penseur)" idi. Pek az kimsenin anlayabildiği... Fikir, irfan, medeniyet ve terbiye namına çırpındı durdu. Sonra, erken doğduğunu anladı, işi filozofluğa vurdu. Hayatı; bütün ağırlığı, haksızlığı, pisliği ile –iğrenerek– kabul etti. Sakallı Celâl muradına erememiş fakat kemâline ermiş bir adamdı... Böyle insanlar bizde az yetişiyor. Hayatında kadrini bilmiyor, takdir etmiyoruz. Öldükten sonra da işte böyle birkaç satırla hâtırasını yâda uğraşıyoruz. Vaktinde, hatta yerinde doğmamış insanların sonu maalesef hep böyle oluyor...

Yazarların "şeyhi" (!) rahmetli Burhan Felek sanırım haklı olarak böyle diyordu ama ölümünden on gün sonra bile Celâl Bey'le ilgili coşkulu satırlar gazete sayfalarından eksik olmuyordu ve daha bir süre eksik olmayacaktı. Döneminin önemli aydınlarından fikir ve kültür adamı Vedat Nedim Tör yazısına (*Dünya*, 16 haziran 1962) "Yalnızlığın pîri" başlığını uygun görmüştü:

Bir "Sakallı Celâl"imiz vardı. "Tek"ti o! Toprağa verdik; İstanbul'umuz şimdi onsuz biraz daha fakirleşti. Hepimiz, hayatta onun gibi olamamanın aczi ve utancı içinde bu heybetli ölünün tabutuna son gizli hayranlığımızı sessizce koyabilmek için o caminin avlusunda toplanmıştık. Gerçekten "tek"ti. Ne ondan önce bir benzeri gelmişti ne de ondan sonra geleceği vardı..."

Rüzgârda savrulan sakalı, gür kaşları, geniş omuzlu cüssesiyle, kirli kasketine ve yağlı paltosuna rağmen, tebdil gezen bir masal padişahı gibiydi. Herkes ona korkuyla karışık bir saygıyla bakardı...

En gerçek anlamı ile bir "toplum insanı" idi ama ah, o bizim kalite yamyamı nankör toplumumuz onun kadrini bilmedi. Bir cüzamlı gibi atı atıverdi içinden onu. Çünkü o inandığından şaşmayan, düşündüğünü dobra dobra söyleyendi. Dünya nimetleri uğruna kafasını satmaz, eğilip bükülmez, el etek öpmezdi. Bunun için âmirleri onu hiç sevmedi, ondan korktu, içlerinden attı. Oysa bu topraklara, bu insanlara, hele gençlere âşıktı o. İçinde bir Dr. Schweitzer[5] yatardı. Bıraksalar, Kemalist ruhlu, idealist, akıncı gençlik orduları yetiştirecekti.

5. Dr. Albert Schweitzer (1875-1965). "Ulusların kardeşliği" konusundaki çalışmaları nedeniyle 1952'de Nobel Barış Ödülü'nü alan Alman filozof ve ilahiyatçı.

Ondan boyuna, inanmadığı, yapamayacağı ve yapılmaması gereken işler istediler... En sonunda bir incir tütsüleme istasyonunda sinsi bir gazdan bütün sinir sistemi bozulunca, artık hiç çalışamaz, bir işe yaramaz olduğuna inandı ve büsbütün kendi içine kapandı...

İnsanlardan kaçar olmuştu. Yalnız birkaç seçme dostu vardı ki onları "can kardeşi" bilir, "bir çorbalarını içmek için" evlerine giderdi. Onun bu "çorba sohbetleri" dillere destan esprilerle dolup taşardı...

Rasyonel düşünceye âşıktı. Kafası bir matematik aydınlığı içinde çalışırdı. Kara taassubun can düşmanı idi. Onu içinden atan Şarklı topluma karşı "ayaklı bir protesto" gibi dolaşabilmek için o pejmürde kıyafetinden ayrılmak istemedi...

Yalnızlığı onun kadar mutlak ve muhteşem bir mükemmeliyete götüren bir başkasını tanımıyorum. O, yalnızlığın ve yalnızların "pîri" idi...

Vedat Nedim Tör'ün bu yazısının *Dünya* gazetesinde yayımlanmasından bir gün sonra, 17 haziranda, *Cumhuriyet*'teki –bugün de açık olan– güzelim "Pencere"sinde İlhan Selçuk, halıcılıkla geçinen bir Batı Anadolu kasabasında kurulan sömürü düzenini eleştirirken, sözü Celâl Bey'e getiriyordu. Bu, "Türk aydınlanması"nın en seçkin savaşçılarından İlhan Selçuk'un *Cumhuriyet*'teki ilk köşe yazılarından biriydi:

Sakallı Celâl Bey haklı: "Türkiye Doğu'ya yol alan bir büyük gemi. Bu geminin içinde Batı'ya koşanlar var." Ve biz de bunu "Batılılaşmak" sayıyoruz...

Celâl Yalmz'm ölümünden kırk iki yıl sonra, okulların açılışında aydınlık, çağdaş nesiller ister görünürken, başlarındaki türbanı çıkarmamak uğruna Türk eğitimini reddeden kızlarını yurtdışına gönderenlerin yönetimindeki Türkiye'nin hâlâ, Doğu'ya giden bir büyük gemide Batı'ya doğru koşanların ülkesi olduğunu görerek kahroluyoruz. İlhan Selçuk'un "İlmik, ilmik" başlıklı yazısının yayımlandığı *Cumhuriyet*'in bir başka sayfasında gazetenin sahip ve yazarlarından Doğan Nadi de Sakallı Celâl'den söz ediyordu:

Kendisini maalesef az tanıdım. Fakat tanıyabildiğim kadarıyla Sakallı Celâl'in para bahsinde pek hususî bir felsefesi vardı. Parasının çokluğu ile yokluğu onun için tamamen müsavi gibiydi... Aydın'da bulunurken eline nasılsa geçmiş topluca bir parayı yoksul köylüye dağıttığı için hemen damgayı basmışlar: "komünist!.." Üç dört gün evvelki Meclis toplantısında Adalet Partili bir milletvekili bazı gazetelere, bu arada *Dünya*, *Vatan* ve *Cumhuriyet*'e aynı damgayı yapıştır-

mış: "komünist!.." Kuzum, nedir, kimdir bu komünist? Eminim ki, merhum Sakallı Celâl'e Aydın'da sataşan ukalâdan bugünün Büyük Millet Meclisi'nde bizlere çatan lâfebesine kadar önüne gelene "komünist" diyenlerin hangisine sorsanız, bu suale doğru dürüst bir cevap alamazsınız. Çünkü bizler, tıpkı demokrasi gibi, sosyal adalet gibi komünizmi de komünisti de bir türlü bilemiyor, anlayamıyor, öğrenemiyoruz. Bundan dolayı "komünist" lâfını bir meyhane küfrüne "komünizm"i de çocuk masallarının umacısına benzettik...

Ölümünü izleyen günlerde Sakallı Celâl'le ilgili olarak yayımlanan yazılar günlük gazetelerle sınırlı kalmamış, haftalık dergiler de sayfalarını onun hâtırasına cömertçe açmıştı. Bunlardan ikisi yıllanmış mizah dergisi *Akbaba* ile 27 Mayıs 1960 devriminin getirdiği özgürlük ortamında yayın hayatına atılan *Yön* idi.

Ozan ve yazar Yusuf Ziya Ortaç, başarıyla yayımladığı haftalık mizah dergisi *Akbaba*'nın 20 haziran 1962 tarihli sayısında şunları yazıyordu:

Sakallı Celâl'in cenazesine gidemedim. İnsan, kendi tabutunun arkasından yürüyebilir mi?..

Onu tanıdığım zaman benim yaşım yirminin bir iki yıl üstündeydi. Onunki otuzun bir iki yıl altında. Benim bıyığım yoktu, onun sakalı vardı: Güzel, uzun, altın kıvılcımlı, kumral ışıklı bir sakal!.. Celâl'in sakalsız yüzünü bilen yoktur. Sakallı mı doğmuştu acaba?..

İlk tanışıklığımız İzmit'te başlamıştır: Ben edebiyat hocasıydım, o Fransızca... Mektepte sevdiğim, sevebildiğim iki kişi vardı: öğretmen kadrosunda Celâl, öğrenci kadrosunda Remzi Oğuz Arık.[6] Birincisini geçen hafta toprağa verdik. İkincisi, bir uçak kazasında, kafa ve gönül çapmda yükseklerden düştü... Celâl ile dostluğumuz, aralıksız, küskünlüksüz, tam yarım yüzyıllıktır. İçimde sık sık özlemini duyduğum acı çeşnideki tek insandı...

Fransızca öğretmeni Sakallı Celâl, lise müdürü Sakallı Celâl, gitti, Denizyolları'nın bir gemisinde ateşçi oldu... Gitti, bir incir kooperatifinde işçi oldu... Gitti... Hayır, hiçbir yerde rahat yoktu ona; artakalan maaşını dört çocuklu yarı aç arkadaşına verince, çalıştığı işte bilgisini artıracak kitap getirtip okuyunca damgayı vurdular: komünist!.. Ama Celâl, Fikret'in çelik kılıcı yapısında adamdı: "Kıran da olsa kırıl sen, fakat bükülme sakın!" dediği adam... Onu hiçbir şey bükemezdi; açlığın dayanılmaz gücü bile!..

En zeki, en ışıklı Türkçe'yi Ahmed Haşim'le konuşurlarken dinler-

6. Düşünce ve siyaset adamı, arkeolog Profesör Remzi Oğuz Arık (1899-1954).

Hiç evlenmedi; çocuğu da olmadı ama çocukları daima sevdi.

dim; ne güzel, ne acı, ne insafsız hicvederlerdi birbirlerini... Kızdığı zaman ise mitolojinin ilâhları gazaba gelmiş sınırdınız. Yobaz kafa karşısında Celâl sahiden "celâllenirdi"...

Yusuf Ziya Ortaç, Sakallı Celâl'in son günlerindeki beden ve umut yorgunluğunu yazısının sonundaki birkaç satırla ne güzel özetliyordu:

Bir gün bu "dev adam"a Bab-ı Âli yokuşunda rastladım. Hıçkırığa benzer bir gülüşle, "Biliyor musun Ziya" dedi, "eskiden bu yokuşu çıkarken şimdi inerkenki kadar yorulmazdım..." Tutumumuzu ve gidişimizi hiç ama hiç beğenmiyordu. Kırgındı, kötümserdi ama gene de gülebiliyordu. Sanırım, ağlamaktan utandığı için. Soyadı "Yalnız"dı Celâl'in. Ölümünden sonra ben de yalnızım. Her zamankinden daha yalnız...

Yön dergisinin aynı tarihli (20 haziran 1962) sayısında ise Hüseyin Korkmazgil, toplumcu ve solcu niteliği sebebiyle olacak, Sakallı Celâl'in kaybına diyalektik açıdan yaklaşıyor ve diyordu ki:

> Sakallı Celâl bireyci miydi? Hayır! Güçsüz müydü? Hayır! O gerçekten aydın, güçlü, mutlu, seven, ileriyi gören bir insandı. Fakat içinde yaşadığı toplum düzeni ona yararlı olma fırsatı vermedi. Zaten bu toplum, aydınları, ileriyi görenleri, erken doğmuşları yiyerek geliştiği içindir ki ilerleme kaplumbağa hızına eşit olmaktadır. Bu düzensiz toplumda mert insanın, iyi insanın, aydın insanın manevra alanı çok dardır. Sakallı Celâl gericilikle savaşta yalnız bırakıldığını anladığı andan itibaren kendi kabuğuna çekilmiş; kimseye boyun eğmeden, inançlarından vazgeçmeden, dilediği gibi yararlı olamamanın büyük acısını çekerek yaşamış ve ölmüştür... Tarih, tek başma kavganın topluma, insanlığa pek bir şey kazandırmadığını açıkça göstermektedir. Aydınlar birleşmedikçe, birlik olmadıkça, çalışan kitlenin desteğini sağlamadıkça kurtuluş çok gecikecek. Kim bilir, daha nice Sakallı Celâl'ler kendi kabuklarına çekilip aydın kişi olmanın çilesini çekeceklerdir...

Korkmazgil yazısına Sakallı Celâl'le ilgili az bilinen bir de "anekdot" ekliyor:

> Sakallı Celâl Kastamonu Lisesi'nde öğretmenken, öğrenciler, "Efendim" diyorlar, "sizin anlattıklarınızla 'ulûm-ı diniye' hocasının anlattıkları birbirini tutmuyor! Ona göre dünya öküzün boynuzlarında durmaktadır! Halbuki siz böyle demiyorsunuz... Ona göre dünya bir günde kurulmuştur! Halbuki siz başka türlü söylüyorsunuz. Şimdi biz din hocasının sorularını nasıl cevaplandıralım?" Sakallı Celâl, "İmtihanda bu gibi sorularla karşılaşırsanız imtihan kâğıtlarına 'Aklın ve müspet ilmin ispat etmediği safsatalara inanmıyoruz' diye yazarsınız" karşılığını veriyor. Öğrenciler de Sakallı Celâl'in öğüdüne göre hareket ediyorlar. Sonunda, bu, tahkikat konusu olduğundan Sakallı Celâl'i İstanbul'a, Maarif Nezareti'ne çağırıyorlar. Burada kendisine, 'Celâl Efendi" deniyor, "söylediklerinizi doğru ama böyle de konuşulmaz ki!.." Ve olay öylece kapatılıyor...

Bunca seveni ve sayanı olan "Sakallı Celâl"i olumsuz biçimde tanıyıp tanıtmaya çalışanlar da çıkmıştır ve bunlardan biri de Mahir İz'dir. Medine "mollası" ve Ankara kadısı Külâhîzade İsmail Abdülhalim Efendi'nin üçü küçük yaşta ölen dokuz çocuğundan

biri olan ve değişik öğrenim kurumlarında hocalık yapan Mahir İz'in, emekliye ayrılmadan önceki son görevi İstanbul İmam-Hatip Okulu müdürlüğüydü ve Demokrat Parti'nin ünlü millî eğitim bakanı Tevfik İleri'nin görevi bırakmadan önce imzaladığı son kararname, "İlim Yayma Cemiyeti" tarafından önüne getirilen, Mahir İz'in tayini kararnamesiydi. Aydınlık dostum Profesör Fahir İz'in de ağabeyi olan Mahir İz, babasının Ankara kadılığı sırasında, "idâdî mektepleri" on iki sınıfa çıkarılınca "sultanî"ye dönüşen Ankara Lisesi'nde Sakallı Celâl'in öğrencisi olmuştur. Yıllar sonra kaleme aldığı anılarında[7] hocasıyla ilgili olumsuz duygularını belirtirken, onun Cumhuriyet'e ve Mustafa Kemal'e karşı olduğunu düşündürecek sözler sarf etmekten çekinmemiştir. Oysa, bu kitapta açıklanacak el yazılı vasiyetinde Mustafa Kemal'e inanılmaz bir sevecenlikle yaklaşan Sakallı Celâl Bey, ona, devrimlerine ve Cumhuriyet'e ne denli bağlı olduğunu her fırsatta belli etmişti.

Neyse... Biz Mahir İz'in anılarına dönelim:

> İmtihanda bir mühendis ile Müdür Muavini Sakallı Celâl Bey mümeyyiz olarak bulunuyorlardı. İki sual çektim. Biri kamer ve safahat-ı kamer idi, anlattım. Diğeri, nısfü'n-nehar-ı rebiî noktasının tâyini idi. Bu bahis müsellesâta taallûk ediyordu. Benim matematiğim zayıf olduğu için düsturları ezberlemiştim. Tahtaya geçtim ve mahfûzâtımı izahıyla birlikte tahtaya yazdım. Mümeyyiz Celâl Bey beni dindarlığımdan ve diğer bazı sebeplerden dolayı sevmezdi. "Bu ezberdir, silsin, bir daha yapsın" dedi. Ben sildim, tekrar aynını yazdım. Şaşıracağımı zannetmişti, canı sıkıldı. "Yeter, çıkınız" dediler, çıktım... İmtihan odasında şiddetli münakaşalar olmuş, mümeyyiz Sakallı Celâl Bey beni ikmale bırakmak istemiş, diğerleri ise yedi numara takdir etmişler. Nihayet altı numarayı müşkilatla kabul ettirmişler. Yakayı kurtardık...
>
> Celâl Bey'in bana olan husûmetinin şu hâdiseden ileri geldiğini sanırım. Bize Fransızca dersine gelirdi fakat derslerine muntazam devam etmezdi... Bir gün dersimiz Fransızca olduğundan hoca gelmeyecek diye yine başka şeylerle meşguldük. Ben tahtaya her zaman olduğu gibi arkadaşlarımın arzusu ile bir beyit yazmış, okuyup izah ediyordum! Tam o sırada ayak sesleri işittiğimiz için derhal yerlerimize oturduk. Celâl Bey, her zamanki gibi kolunda bir deste kitapla sınıfa girdi. Kitapları masaya bıraktı, tahtaya bakıp henüz silmeye fırsat bulamadığım Muallim Naci'ye ait beyti okudu ve "Bunu kim yazdı?" diye sordu. Arkadaşlar bana bakınca hâliyle "Ben yazdım" dedim. "Kimindir?" dedi. "Naci'nin" diye cevap verdim. "Başka adam bulamadın mı?" deyince,

7. Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, nisan 2000.

"Münevver, Fransızca bilen, açık fikirli bir adamdır" diye cevap verdim. "Karanlığa doğru açık" diye mukabelede bulundu. Bu muhavere hoşuma gitmedi, ayrıca babamın Ankara kadısı olduğunu da biliyordu. Müftînin yeğeni ile bana karşı çok haşin tavırlar almaya başladı. Sebebi iki Müslüman çocuğu olup dinî inançlarımızın sağlam bulunuşundandı. Bizim de ona karşı sırf bu yüzden antipatimiz vardı... Son derece materyalist olup dindarlara musallattı... Daha evvel yine bu mizacından dolayı Üsküp'ten, arkasından teneke çalarak kaçırdıklarını Üsküplü arkadaşlar anlatmışlardı!.. Mektepte aynı zamanda müdir-i sânî yani başmuavin olan bu zat fizik ilmine meraklı olup Fransız İhtilâli'ni ve Fransızca'yı çok iyi bilirdi... Çok zeki, sürat-i intikal sahibi, hâneberduş, muayyen fikirler besleyen bir adamdı... Kendi inancına göre haksız tanıdığı hususlar için herkesle kavga ederdi... Yaşayışı kimseye benzemezdi... Hemen hemen tanımadığı yoktu... Sevdiğine kul köle olur, sevmediğine amansız düşman kesilirdi. Fevkalâde hazırcevaptı. Kıyafet Kanunu'nun neşrinden bir müddet sonra tramvayda kendisiyle karşılaştım. "Efendim, bilmem dikkat ettiniz mi? İlmiye sınıfı şapka kanunundan sonra hep melon şapka giyiyorlar, fötr giyen yok, acaba neden?" deyince hemen "Cami kubbesine benzediği için" deyivermişti!..

Yıllar sonra bir gün Kadıköy vapurunda rastlamıştım. "Sizi hâlâ huzura kavuşmuş göremiyorum. Siz ne istiyorsanız, ne düşünüyorsanız, hatta şimdiye kadar düşünmediklerinizin hepsini Mustafa Kemal Paşa yaptı. Neden hâlâ memnun değilsiniz?" diye sordum. Bana, "Sen hiç tiyatroya gitmedin mi? Perde açılır, karyolaya uzanmış bir hasta görürsün, başında ilaç veren bir de hemşire vardır. Biraz sonra doktor içeri girer, nabız yoklar, reçete yazar... Aslında ortada ne hasta, ne hemşire ne de doktor vardır. Bunların hepsi bilirsin ki rolden ibarettir. İşte bizim cumhuriyetimiz de 'Yaşasın cumhuriyet' rolünden ibarettir" diye karşılık verdi! Hâsılı bazılarına göre "sosyal demokrat" bir adamdı. Kendisi için "komünist" diyenler de vardı. İhtimal ondan dolayı rejim düşmanı idi ki böyle söylüyordu...

Cumhuriyet'in "ilmiye sınıfı"ndan (!) Mahir İz Hoca'nın, aklı ve ilmi ön planda tutan Sakallı Celâl Bey'i "rejim düşmanı" gözüyle görmesini yadırgamamalı. Peki, Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık eden ve onun ülkeye getirdiği aydınlık ortamı bilen Ahmed Haşim (1885-1933) ile Haldun Taner (1915-1986) gibi edebiyatçılarımızın kalemlerine acaba nasıl düşmüştü Sakallı Celâl Bey'in azametli gölgesi?

Önce, küçük memuriyetlerde tutunmaya çalışan büyük ozan Ahmed Haşim'in "Sevgili Refik" hitabıyla arkadaşı Manisa mebusu

Refik Şevket (İnce) Bey'e Niğde'den yazıp gönderdiği 3. 9. 1333 (1919) tarihli mektuptan bazı bölümler:

Ankara'da, Almanya imparatorunun Anadolu hastalıklarını tetkik etmek üzere gönderdiği bir heyet-i tıbbiyenin bazı büyük rütbeli erkânıyla görüştüm... Anlamışlar ki Anadolu Türklerinin karınları kurtlarla mahmul (yüklü) ve kanları bu kurtların ifraz ettiği (salgıladığı) tufeyliyat (parazitler) ile meşbu (dolu) bulunuyor. Cinsi, yakın bir inkıraz (yok olma) ile tehdit eden bu hâlin sebebi nedir bilir misin? Noksan-ı tagaddi (gıda, beslenme eksikliği)... Her ne kadar garip görünse de Anadolu Türkleri henüz ekmek imalinden bile bihaberdirler (habersizdirler). Yedikleri mayasız bir yufkadır ki, ne olduğunu yiyenlerin midesine bir sormalı!.. Bilâistisna vasıta-i cerleri (nakil vasıtaları) olan kağnı hiç şüphe yok ki devr-i hacerî (taş devri) keşfiyat ve âlâtındandır (aletlerindendir). Kağnı bir araba değil, fakat, hayvana yapışıp, onun kanını ve canını emen bir canavardır!.. Evlerine gelince, onlar da öyle: Duvarlar, yontulmamış alelâde taşların, çalı çırpının, leylek yuvasında olduğu gibi gelişigüzel dizilmesinden hâsıl olmuştur... Anadolu, külliyen temizlikten mahrumdur. Sakallı Celâl'in dediği gibi en nefis bir icatları olan yoğurt bile pislik mahsulünden başka bir şey değildir. Kaynamış süte kirli bir demir parçası yahut eski bir gümüş para atılsa sütün derhal yoğurda inkılap edeceğini sen de bilirsin... Anadolu hemen serapa (baştan başa) firengilidir. Anadolulların güzelliği de bozulmuştur. Bir köy, bir kasaba veya bir şehrin kalabalığına bakılsa, heyet-i umumiyede o kadar topal ve topalların o kadar muhtelif envaı (çeşidi), o kadar cüce, kambur, kör ve çolak (eli veya kolu sakat) görülür ki insan kendini şekl-i eşyayı bozan muhaddeb (dışbükey) bir camla etrafa bakıyorum zanneder!..[8]

İşte, Anadolu bozkırında gördükleriyle yüreği kanayan bir Türk aydınının gözüyle, Mustafa Kemal'in kurtarmak üzere kelle koltukta yola çıktığı Anadolu'nun ve Türklüğün tam da o tarihlerdeki görüntüsü.

Gene Ahmed Haşim'den, hemen aynı tarihlerde 16. 8. 1333 ve gene Niğde'den ama bu kez "İki Gözüm Refik" hitabıyla yazılmış bir başka mektup:

Bilmem Ankara'dan sana evvelki mektuplarımda bahsetmiş miydim? Tahayyül edilecek bir cehennem için bu şehirden daha muvafık (uygun) bir numune bilmiyorum. Yalçın kayalar üstüne dağılmış bu,

8. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ahmed Haşim*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1934.

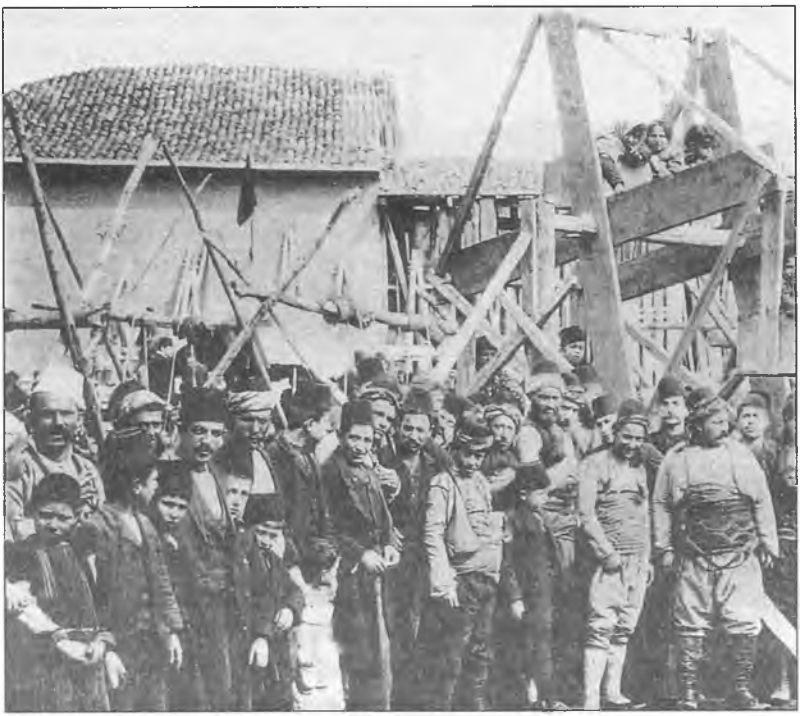

Millî Mücadele sırasında Ankara.

fare rengindeki harabe içinde ruhun ve asabın bütün işkencelerini tatmıştım... Ankara'da geçirdiğim yegâne mesut dakikalar, sultanî mektebinin bahçesinde üzüm sarmaşıkları ve ceviz dalları altında murabba (dört köşe) bir havuzun kenarında nargileler çekerek geçirilen hayalperverane dakikalar olmuştur. O mektebin müdürü İzmirli Haydar Bey'di. Sarı saçlı, halim selim ve ruhu bir meyve kadar leziz olan bu sevimli genci şüphe yok ki tanırsın. Müdir-i sânî (ikinci müdür), benim Mekteb-i Sultanî (Galatasaray) sınıf arkadaşlarımdan Sakallı Celâl'dir. Celâl, mahlûkatı esatiriye (mitoloji yaratıkları) gibi bir insan değil, fakat mükevkeb (yıldızlı) semaları, dağları, suları, hafiye-i tabiatı (doğanın gizlerini) ruhunda terkip ve temsil eden (birleştiren ve yansıtan) bir mahlûk-ı nâmütenahidir (sonsuz bir yaratıktır). Etrafta, her şey kararıp, bahçede kendi başına otlayan atın hayali bile görülmemeye başladığı dakikalarda, her şeyden çekilen ziyayı sularında cem ile (toplayıp) karanlıkta kendi başma parlayan havuzun etrafında oturup Celâl'in bir hezeyan-ı ulvî tarzında söylediklerini dinlerdik. Bu mektepte geçen dakikaların hatırası Ankara'da geçen hayata nispeten, mürekkep gibi siyah bir gecede çakan şimşeklerdi...[9]

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Haşim'den söz ederken "Mutlaka bizim bildiğimiz beş duyudan en az bir iki tane fazlası vardı. Çün-

9. a.g.e.

"Lunapark"ta (!) eğlenen Ankaralı çocuklar.

kü gözleri, bir manzarada bizim görmediğimiz şeyleri görüyordu..." der.[10] Ve bu Haşim, arkadaşı Sakallı Celâl'i, insanı âdeta bir başka âleme götüren yukarıdaki sözlerle tarif etmiştir.

Haldun Taner'in Sakallı Celâl hakkındaki duygu ve düşüncelerine gelince. Benim de bir süre (1960-1961) basında birlikte çalışma mutluluğunu yaşadığım bu zarif ve dopdolu insanın en güzel yapıtlarından biri olan ve Yunus Emre'nin, "Ölür ise ten ölür / Canlar ölesi değil" dizelerini kitabının adına taşıyan Haldun Taner'in, çizdiği ilk portre olarak Sakallı Celâl'i seçmiş olması bile ona verdiği değer ve önemin göstergesi olsa gerektir. Ahmed Rasim'den Muhsin Ertuğrul'a, Kemal Tahir'den Halide Edib, Sıddık Sami ve Asaf Halet Çelebi'ye kadar kimler yoktur bu yapıtta, Haldun Taner'in çocuk, delikanlı, genç ve olgun adam gözleriyle görüp tanıdığı? Hepsini –sahne eserlerinde olduğu gibi– ne de güzel giydirip, kuşatıp sahneye salıvermiştir: en belirgin özellikleri, en üstün nitelikleri, bazen de en ziyade soluk alan yanlarıyla...

10. a.g.e.

Şimdi, bir de Haldun Taner'den dinleyelim Sakallı Celâl Yalnız merhumu:

Bugünün çoluk çocuğu hep sakallı! Sakal çünkü, tozpembe yanaklarına sözümona erkeksi bir gölge katıyor kuruntusundalar. Kişilik yanakta değil, gözlerdedir, bakıştadır. Sakal onu olgunlaştırmaz ki...

Çok önceleri sakal ve bıyığın revaçta olduğu bir dönemden geçmedik değil. Osmanlı İmparatorluğu'nda bıyıksız erkek, sakalsız yaşlı ya da orta yaşlı, aykırı bulunurdu. "Matruş" biri görüldü mü "herhalde ecnebidir" diye kestirilir atılırdı...

Matruşluk, bugünkü deyimi ile sakalsızlık, bizde Cumhuriyet'le başlamış bir çeşit Batılılık ve uygarlık simgesi sayılmıştı. Atatürk sarı bıyıklarını kestiğinden bu yana, devlet adamlarının çoğu onu örnek aldılar. Sâde devlet adamları mı? Memurlar, askerler, öğretmenler. Bıyığını kesmeyen bir azınlık kaldı ise bile, sakal dipten kazınmıştı...

Sakallı Celâl'in ayrıcalığı böyle bir döneme rastladığından daha da bir vurgulanıyordu. Her ayrıcalık hevesinin kökeninde –aranırsa– bir kompleks, bir göstermecilik duygusu yattığı görülür. Bundan ötürü rahmetliyi suçlamak aklımın köşesinden geçmez. Alçakgönüllü değerlerin güme gittiği bir ortamda herkesin, "ben de varım" diye bar bar bağırması, kişilikte ya da görünümde –bazen ikisinde birden– abartıya varması doğal karşılanmalıdır. Kaldı ki Sakallı Celâl, sakalı dışında iddiacı bir adam da değildi; sakal onun bir çeşit özgürlük, doğallık, kimseyi takmazlık ve filozofluk bayrağı idi. Bektaşî kalenderliği ile filozof saygınlığını bu sakal, onun ince yaradılışının söz haline getirmediği bir şeyi dile getirir gibiydi. "Ben doğal bir insanım" der gibiydi. "İhtirasım yok. Paraya önem vermem. Mevkileri takmam. Bunun için sizlerin katlandığınız nice maskaralıklardan uzağım. Sizin burjuva kalıplarınıza metelik vermem. Hepinize de içimden kıs kıs gülerim." Evet, ağzı ile değilse de sakalı ile böyle der, kendine için için böyle bir üstünlük böbürü yaratırdı. Onu bunca keyifli ve kendine güvenli yapan da bu olmalı idi...

Celâl Bey'i sakal bırakma yolunda kim, hangi örnek özendirdi diye çok düşünmüşümdür. Yaradılış bakımından onunla kolay özdeşleşebildiğim ve hele onun geçtiği yollardan, aynı liseden, aynı kültürden, aynı birikimden geçtiğim için tahminlerim biraz daha kolaylaşıyor. Anatole France ilk aklıma gelenidir... Fransız edebiyatındaki saygın yerini daha çok kendine yaraşan o beyaz sakalı ile sağlamıştır. Tristan Bernard'ın uzun ve sevimli sakalı da Celâl Bey'e çekici gelmiş olabilir. Nitekim dostlarından birkaçı da rahmetliyi "esersiz bir Tristan Bernard" sayarlardı. Ama, sade sakallarından ötürü değil, dünya gö-

rüşlerinden dolayı da! Kendilerine öbür örneklerden fazla benzemek isteyeceği iki kişi daha vardı ki bunlardan biri Karl Marx diğeri de Fransızların babacan sosyalist lideri Jean Jaurès'di...

Maharetle çizdiği Sakallı Celâl portresinin burasında sevgili Haldun Taner merhumun, İstanbul Deniz Müzesi'nde Celâl Bey'in babasını ve dedesini araştırırken belirlediğim bir yanlışını düzeltmemin uygun olacağını düşünüyorum. Taner, Celâl Bey'in sakal bırakma hevesinin kaynağını araştırmayı sürdürürken "Beşiktaş'taki Deniz Müzesi'nde sakallı bir portresi duran babası Hüseyin Hüsnü Paşa'ya benzeme hevesinin" de akla gelebileceğinden söz ediyor. Evet, babası Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bu kitabın sayfalarında da görüleceği gibi erkeksi ve "nuranî" yüzüne pek yakışan görkemli bir sakalı vardı ama müzedeki portre baba Hüseyin Hüsnü Paşa'ya ait değil, onun gibi Osmanlı bahriye nâzırlığında bulunmuş "Hasan Hüsnü Paşa"ya aitti. Müze'deki Hüseyin Hüsnü Paşa'ya ait eşya ise "aileden" merhum Nejat Porsun'un 1978 yılında armağan ettiği ve hâlen müze envanterinde kayıtlı bulunan kılıcı ile kınından, rütbelerini gösteren apoletlerinden (3 adet), üzerinde adı kazılı bir anahtarlık ile profilden çekilmiş bir fotoğraftan ibarettir. Müze'de portresi bulunan Hasan Hüsnü Paşa'ya (1832-1903) gelince. Kendisinden yirmi yaş genç olan ve bir dürüstlük âbidesi olarak isim yapan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın aksine suiistimalleriyle şöhret yapmıştı. II. Abdülhamid döneminde on beş yıl kadar süren bahriye nâzırlığı sırasında donanma âdeta Haliç'te çürümeye terk edilmiş ve denizcilik ciddî biçimde gerilemişti.

Haldun Taner'in kaleminden Sakallı Celâl'i tanımaya devam edelim:

> Bir övüncü sakalı ve sakalının tutturduğu özgürlük şarkısı ise bir başka övüncü de sıhhati ve fizik gücü idi. Sınıf arkadaşı matematik profesörü Ali Yar'la yine sınıf arkadaşı Profesör İbrahim Hakkı Akyol'u birer eli ile tutup havaya kaldırdığına tanık olmuştum. Yurdun iki büyük bilginini birer eliyle havada tutabilmek Sakallı Celâl'e çok keyif vermişti...[11]
>
> Bir keresinde Aydın'da, hamallarla birlikte çalışmış ve hepsini hayrette bırakarak onların taşıyamayacağı ağırlıkları sırtlamıştı... Hüseyin

11. Türkiye'nin en seçkin bilim adamlarından, ikisi de "ordinaryüs profesör" matematikçi Ali Yar ile coğrafyacı İbrahim Akyol ölümüne kadar Sakallı Celâl Bey'in yakınında bulunmuşlar ve arkadaşlıklarını özenle sürdürmüşlerdir. Ne var ki, Celâl Bey'in "sınıf arkadaşı" değillerdi. Galatasaray'ı ondan bir yıl sonra, 1908'de bitirmişlerdi.

Hüsnü Paşa'nın oğlu ve Mekteb-i Sultanî mezunu olduğunu sık sık unutup ve unutturup herhangi bir "sokaktaki adam" kişiliğine bürünmekten çok zevk alırdı. Ankara vapurunun ünlü süvarisi Şefik Kaptan, bana, ön güvertede halatları saran sakallı bir çımacının kendisine Lamartine'in "Le Lac" ("Göl") şiirini ezbere okuduğunu anlatmıştı. Bu kadar güzel Fransızca bilen bu çımacıyı o güne kadar hiç görmediği için baş çarkçıya sormuş, o da bu sakallı zatın İstanbul'dan İzmir'e biletsiz gitmek için boğaz tokluğuna çımacılık istediğini anlatmıştı! Celâl Bey'in istese bu kadarcık parayı dostlarından borç alması işten bile değildi. Ama öyle esmiş, öyle yapmıştı. Böyle oyunlara bayılırdı...

Bekâr ve bakımsız hâli, dostlarından evli olanların hanımlarını rikkate getirir ve onu sık sık yemeğe çağırırlardı. Sakallı Celâl'in geleceği günler, yaşlı, genç tüm ev halkınca bir sevinç arifesi yaşanırdı. Çünkü Celâl Bey gerçekten çok iyi bir konuşucu idi. Zeki ve spiritüeldi. Her konuya kolayca girer çıkardı. Yaygın bir kültürü ve her çeşit insanı kavrayacak bir sunuş tarzı vardı. En soyut konuları çok çarpıcı somut örneklerle herkesin anlayacağı bir yalınlığa getirirdi. Konuşmalarını etkin yapan öğelerin başında da içtenliği gelirdi. İçtenliği bir, neşe ve sağlık taşan ışınımı iki... Fransız edebiyatını çok iyi bilirdi.. Salt Fransız edebiyatı mı? Türk edebiyatı, tarih, felsefe, sosyoloji, metafizik, güzel sanatlar üzerine de konuşurdu... İyi bir aile eğitimi almış görgülü bir insan olarak, herkesin onurunu sakınan bir dikkati vardı. Ateşli tartışmalara girdiği zaman bile ölçüyü kaçırmazdı. Bir ahbabı ona Sakallı Celâl değil, "Celâlli Sakal" adını koymuştu... "Celâlli" halinde bile babacanlığını hiçbir zaman yitirmezdi... Sosyalizmin adını dahi anmanın tabu olduğu bir dönemden bu yana ilk sosyalistlerimizdendi. Başka türlüsünün "insanım" diyen insana yakışmayacağına inanarak, bunu bir böbür sorunu yapmadan, gösteriş ve tafrafuruşluğa kalkmadan, hiçbir örgüte bağlı olmadan, hiçbir ödün vermeden ve inancında hep aynı kalarak...

Haldun Taner sözün burasında, "yeteneğinin kâğıt üzerinde kalmış bir belgesi bulunmadığından" yakınarak "kulaktan kulağa aktarılan anekdotlarıyla, nefis ve veciz esprileriyle anılıyor olmasından" kendisine bir teselli payı çıkarıyor ki, hâlen, bu espriler ile anekdotları bile anımsayan kalmamış gibi! Ve şu nefis satırlar, döneminin seçkin yazar, aydın ve gazetecileriyle aynı görüşü paylaştığını kanıtlıyor:

Sakallı Celâl Bey'i ben hep sarp dağlar, gür ormanlar ve bozkırlar ortasında boşuna akıp giden bir pınara benzetmişimdir. Vurgulamayı lütfen "boşuna" sözü üzerine yapınız. Bence, ziyan olmuş, eski deyim-

le heder olmuş bir değerdir. O, yurda yararlı olmanın yolunu zorlamamış, yurt da ondan yararlanmanın yolunu bulamamış, bilememiş, hatta bulmaya teşebbüs bile etmemiştir. Bundan ötürü, varlığı ve değeri yalnız onu tanıyabilen az sayıda insan tarafından bilindi, anlaşıldı. Bunlardan biri olabildiğim için kendimi hep şanslı saymışımdır...

Dostluğuyla gurur duyduğum ve son yıllarında, Ataköy'de uzunca bir süre komşuluk ettiğim Melih Cevdet Anday da (1915-2002) *Akan Zaman Duran Zaman*'m iki yerinde Sakallı Celâl Bey'in üzerine eğilir: Orhan Veli'yle Ankara'da geçirdiği dönemi anlatan "Şakalar" bölümünde ve bütünüyle Celâl Bey'e ayırdığı "Bir Eski Zaman Kahramanı"nda.

Önce "Şakalar"m son üç paragrafı:

İçtiğimiz zamanlar ne çok neşelendiğimizi düşünüp şaşırıyorum şimdi. Gerçekte gençlik demek, neşe demektir. İçki o neşeyi doruğuna çıkarır, hatta aşırtır o neşeyi. Çoğun Ulus'taki meyhanelerden birinde içerdik. Mevsim kış ise, özellikle yürümeyi yeğlerdik. Yenişehir'e. Ben oradaki parklardan birinde mutlaka çıkarırdım. Onlar da beni beklerken üç aşağı beş yukarı dolaşarak şiir konuşurlardı. Ben çok güç alışmışımdır içkiye; demek çok emek vermişimdir! Emek harcayarak kazanılan yeteneğin değeri daha büyüktür. İşte böyle bir akşam, liseden edebiyat öğretmenimiz Halil Vedat Fıratlı'nın evine gittik, neşe içinde. Sakallı Celâl oradaydı.

Sakallı Celâl Bey'i anlatmayı başka bir yazıma bırakıyorum; bu karşılaşmamızda kim bilir kaç yaşına varmıştı, ama hep dinç, hep enerjik bir adamdı. Orhan Veli, onu görünce, "Celâl Bey" dedi, "sakalınız olmasaydı size Sakalsız Celâl denecekti." Gereksizdi elbet bu sözler, alaya benzer bir anlam içeriyordu. Güldüğünü hiç görmediğim Celâl Bey, sert bir sesle, "Kes efendim, kes!" dedi Orhan'a, sonra Fransızca bir kitap açıp okumaya başladı ve biz ayrılıncaya kadar hiç ağzını açmadı. Orhan Veli kimseye şaka yapmazdı, Celâl Bey'e takılması içkili olmasındandı kuşkusuz. Sonradan düşünmüşümdür, Sakallı Celâl böyle bir tepki göstermekte haklıydı; Orhan'ın sözünü olağan karşılasaydı, konuşma nereye varırdı bilemiyorum. Ama o gece neşemizin bu olaydan ötürü gene de kaçmadığını anımsıyorum. Belki ozanlık, sanatçılık, ün, kişiye bir umursamazlık verebilir, ama bunun anlayışla karşılanmasını beklemek yanlıştır. Çünkü toplum hiç kimseye "ozan ol, sanatçı ol" diye dilekçe vermemiştir ki katlansın ona...

Bunları şimdi yazıyorum, biliyor musunuz, kendimi eleştirir gibi. Çünkü Orhan Veli onca yakınımdı ve dünyada tanıdığım insanların en

İstediğinde güzel giyinmeyi de bilirdi.

terbiyelisi idi. Sonradan onunla bu olay üstüne konuşmadık sanırım. Orhan Veli ozanlığından ötürü kimseye yukardan bakmamıştır. Böyle bir hevese ancak ozanlıklarından kuşku duyanlar kapılırlar. Oysa ozanlık kadar, başka hiç kimseyi ilgilendirmeyen bir uğraş yoktur. Fiyaka, siyaset adamlarına, hem de onların kötülerine bırakılsa iyi olur. Ozan, elden geldiğince kendini tanıtmamaya bakmalıdır. Ozana ününü veren halk bundan ötürü ceza çekerse saçmalık olur...

Melih Cevdet Anday, *Akan Zaman Duran Zaman*'ın "Bir Eski Zaman Kahramanı" bölümünde ise Sakallı Celâl Bey'i daha bir derinden irdelemekle kalmaz, *Raziye* adlı romanındaki "Dayı"da kimden esinlendiğinin de ipuçlarını verir:

Ahmet Haşim, anılarına değindiği bir yazısında, "Ankara Lisesi'nin bahçesindeki havuzun başında akşamları Sakallı Celâl'in harikulâde saçmalarını dinlerdik" diye yazar. (O zamanlar Sakallı Celâl Ankara Lisesi müdürüdür.) O saçmalar harikulâde olmasaydı dinlemeyeceklerdi elbet. Kim dinler alelâde saçmayı! Üstelik "harikulâde" sözcüğü Haşim'in dilinde bizi şiirin tanımına yaklaştıran bir kavramdır. Sakallı Celâl'in konuşması şiire benzer miydi? Hayır. Mantıkçıydı Sakallı Celâl, şiir ise mantığa karşıdır. Orhan Veli, onu Sokrates'e benzetirdi. Sokrates gibi sorular sorarak konuşmasından. Doğru bellediklerini doğrudan söylemezdi Sakalh Celâl, karşısındakine buldurmayı yeğ-

lerdi. Akıllı olduklarına inananların kullandığı bir yöntemdir bu. Herkes akıllıdır da, akıllı olduğuna inanmak başka şeydir. Sakallı Celâl aklı ile görünmeyi seçmiş akıllı bir insandı, bu yüzden de sıkıcı olurdu zaman zaman. Ahmet Haşim ile Sakallı Celâl birbirlerine taban tabana ters kişilerdi. Belki anlaşmaları bundandır. Bir akşam, havuzbaşı söyleşilerinde söz şiire, şiirin ne olduğuna gelir. Ahmet Haşim, "Bana beş altı sözcük ver, sana bir şiir yazayım" diye şaşırtmak ister Sakallı Celâl'i. Beriki bağırmış. "Yazamazsın Haşim" demiş; "Şimdi içerden bir sözlük getiririm ha!"

Sakallı Celâl bir paşanın oğludur, zengin bir ailedendir. Galatasaray Sultanîsi'ni bitirmiştir, iyi Fransızca bilir, fakat bir baltaya sap olamamıştır. Başarısızlığından değildir bu, istememiştir de ondan. Herkesi şaşırtmak daha işine gelmiştir. Pantolonu yamalıdır, ayaklarında koca koca galoşlar vardır, başında kasket, elinde Fransızca gazeteler. Otobüse, tramvaya bindi mi, gazetelerini yüzünün bir o yanına bir bu yanına siper ederek, yolcuların aksırık, tıksırıklarından, mikroplarından korur kendini. Kapı tokmaklarına çok el değdiği için de bir önlem almıştır, kapıları dirseği ile açar ve bu yöntemin sağlığı korumakta çok önemli olduğunu anlatan broşürler bastırıp dostlarına dağıtır. Üstünün başının dökülmesi yoksulluğundan mıdır? Ben tanıdığımda yaşlıydı Sakallı Celâl Bey ve sanırım kıt kanaat geçinecek kadar parası vardı. Çamaşırlarını kendi yıkar, yemeğini kendi pişirirdi. Bu işlerle uğraşmakta iken kapısını çalarsanız, yarım açar, aralıktan size "Çamaşır yıkıyorum, içeri alamam" derdi...

Peki, ünü nerden gelir Sakallı Celâl'in? Kahraman olmasından! Ancak eskilerin anlayabildiği bir tür kahramanlıktı bu. Kendisi için hiçbir şey istememiştir, ne para, ne parlak bir yer, yeter ki ülke yükselsin, çağdışı geleneklerden, inanışlardan toplum kurtulsun; aklın, mantığın dediği olsun! Başından geçenlerden bir ikisini anlatırsam belki onu daha iyi ortaya çıkarmış olurum...

Sakallı Celâl trende ateşçidir; özel vagonunda Kâzım Karabekir Paşa'nın yolculuk ettiğini öğrenince lokomotiften vagona geçer, Paşa'yı görmek istediği haberini gönderir içeri. Bir ateşçi ne isteyecektir ki Paşa'dan, ya para, ya daha iyi bir iş değil mi? Oysa elleri, yüzü gözü kömür tozu ve yağ içinde olan ateşçi Paşa'nın karşısına çıkınca Türkiye'de eğitimin nasıl olması gerektiğine ilişkin özgün düşüncelerini söyleyip eğitim meraklısı Paşa'yı şaşırtır...

Sakallı Celâl her gittiği yerde softalarla çatışır, bu yüzden ölüm tehlikeleri de atlatmıştır. Ama onu sakıncalı bulanlar, sadece bilgisizler değil, sözümona aydınlardır da. Öğretmenlik ettiği geri bir taşra kasabasında, Sakallı Celâl öğretmenler odasına Avrupalı bir böcek bilgini-

"Fötr" şapkanın revaçta olduğu yıllar...

ni toprakta incelemeler yaparken gösteren bir fotoğraf asmıştır. Bir gün sonra gelir bakar ki, duvarda fotoğraf yok. Sorar soruşturur; meğer öğretmenler bilginin şapkasından tedirgin oldukları için kaldırmışlar fotoğrafı. Bunu öğrenince Sakallı Celâl bağırır onlara, "Ulan" der, "adam sizin hatırınız için güneşin altında baş açık mı çalışsın?"

İşte böyle öykülerden kaynaklanmaktadır Sakallı Celâl'in ünü. Bir yakını bana bu öykülerin dokuzu geçmediğini söylemişti. Bu durumda insanın, dokuz öykü uğruna bunca sıkıntıya katlanmaya, üst baş perişan gezmeye değer miydi diye sorası gelir. Ama o üstü başı dökülen adamın, her gittiği yerde saygı gördüğü, herkese kendini dinlettiği, ötekini berikini sınavdan geçirdiği düşünülürse işin rengi değişir. Gene de eski zaman kişilerinden biridir o, bugünün savaşım anlayışı ile bağdaşmaz onun savaşımları. Sanki toplumu değiştirmek için değil, okumuş yazmışları şaşırtmak için bu yolu tutmuştur o. Ama tek başına çalışmayı yeğlemiştir. Bu bakımdan doktor Albert Schweitzer'e benzer...

> Rauf Mutluay, benim *Raziye* adlı romanımdaki "Dayı"nın Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir) olabileceğini yazmıştı. Bu tür benzetmelere bizde çok önem verilir nedense; bir roman kişisinin ille dışarda bir karşılığı bulunması gerekli imiş gibi! Oysa *Raziye*'deki "Dayı", hiç de benzemez Halikarnas Balıkçısı'na, onu benzetsek benzetsek Sakallı Celâl'e benzetebiliriz...

Ölümünün hemen ertesinde ve daha sonraki yıllarda kalburüstü yazarların böylesi içten duygularla uğurlayıp anımsadığı Sakallı Celâl merhum, zamanın ve ilgisizliğin acımasız aşındırmasıyla günümüzde büsbütün unutuldu desek yeridir.

Öyle ki, İlhan Selçuk dostum gibi her sözcüğü bilerek ve seçerek kullanan; değeri, titizliği ve saygınlığı tartışılmaz bir yazar bile, *Cumhuriyet*'teki, kırk yıldır aydınlığa açık "Pencere"sinde ondan –doğrusu, hiç de yerine oturmayan bir betimlemeyle– "anasının ipini satmış bir ünlü" diye söz ediyordu (6 kasım 2003).

Türk basınının bir başka seçkin ve kıdemli kalemi, Yalçın Pekşen ise onunla ilgili bilgi ve belge noksanlığına isyanını dile getirmişti:

> Yaşantımızdaki etkileri nedeniyle bizim için ayrı bir önemi olan sözlerin çoğunu Sakallı Celâl'in söylediği bilinir... Ben onun adını ansiklopedilerde aramış, dostlarıyla konuşmuş ama soyadını bile öğrenememiştim... Hiçbir entelektüelimiz de bu konuda bir araştırma yapmamıştı...
>
> (*Akşam*, 27 şubat 2003)

Sevgili İlhan Selçuk ile Yalçın Pekşen'e; *Milliyet*'teki köşesinde ondan sıkça söz eden Hasan Pulur'a ve bütün kadirbilir kalem erbabına benden selam olsun. Artık, –bir döneme damgasını vuran– bu bilge adamın –soyadı bir yana– kökenleri, öğrenimi, erkeklerinin hemen hepsi de seçkin deniz subayları olan sıra dışı ailesi, yaşadığı inanılmaz travmalar, meslek yaşamı, çevresi ve aşkları bile meçhulümüz değil.

İkinci bölüm

Bahriye Nâzırı Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kökleri ve ailesi

Kasımpaşa'nın "denizciler bölgesi" oluşu

İstanbul'un fethinden kısa süre sonra Fatih Sultan Mehmed Osmanlı tersanesinin kuruluş yeri olarak Haliç'in Beyoğlu yakasındaki bir kıyı şeridini uygun gördüğünde burada henüz yerleşim yoktu. Yerleşim olmadığından, bölgenin, bilinen bir adı da yoktu. Ne ki, Yavuz Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği, Mısır valiliği ve Kubbealtı vezirliği gibi önemli görevlerde bulunup 1534'te vefat eden "Güzelce Kasım Paşa" bir cami ve medrese yaptırdığı için buraları Kasımpaşa diye anılmaya başlanmıştı. Fatih'ten sonra Kanunî'nin de büyük bir tersane yaptırması, Kasımpaşa'yı kısa zamanda deniz ve denizciler "muhiti" hâline getirdi. Çeşitli eğitim ve yönetim birimlerinin yanı sıra bölgeye bir de "Mekteb-i Fünun-u Bahriye" (Denizcilik Okulu) inşa edilmiş ama mektebin 1850'de Heybeliada'daki Bahriye Kışlası'na taşınmasıyla bu bina "Bahriye Hastanesi"ne dönüştürülmüştü.

"Sakallı Celâl'in doğumu

Bahriye Hastanesi çevresinde, sadrazama karşı sorumlu "kaptanpaşa"lar ile yardımcılarının ve kalburüstü denizcilerin "konakları" ve "konak yavruları" bulunurdu. 1886 yılının tipiden gözün gözü görmediği bir mart gününde, daha sonraki yıllarda "bahriye nâzırlığı"na atanacak olan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın eşi Ayşe Melek Hanım üçüncü oğlunu dünyaya getirdi bu konak yavrularından birinde.

O tarihte henüz otuz dört yaşındaki Miralay Hüseyin Hüsnü Bey'in, tavana kadar yükselen çini sobanın ısıttığı "loğusa odası"nda mutluluktan gözleri parlıyordu.

Eşine ve dumanı üstünde üçüncü oğluna sevecenlikle bakarak:

– Gözümüz aydın olsun hanım. Kemâl ve Cemâl'den sonra bu

tosuna da Celâl... Mahmud Celâl adını koymaya ne dersiniz?

Aristokrat ve biraz despotça tavırları, "alafranga" giyimiyle denizciler çevresinde isim yapan, Aksaraylı "Deli Mehmed Paşa" kızı "idadî" (lise) mezunu Ayşe Melek Hanım, eli çabuk ebesi Atıfet Hanım sayesinde gene rahat bir doğum yapmıştı ama pek memnun görünmüyordu.

Denizci üniformasıyla pek de yakışıklı duran genç eşinin bilinen kibarlığıyla sorduğu soruyu kapris kokan bir tavırla yanıtladı:

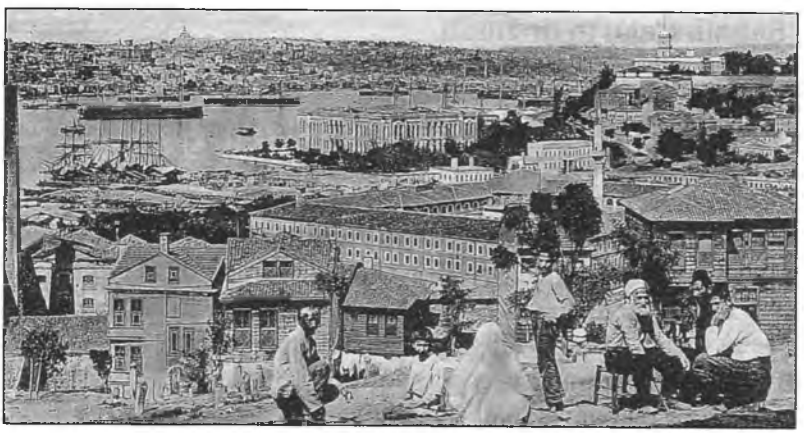
– Hep oğlan, hep oğlan bey!.. Biliyorsunuz, ben kız bekliyordum. Adını bile hazırlamıştım: Cemile.

Zamanla "Cemile"ye de sıra gelecekti ama ondan önce dördüncü oğlan, –gene kafiyeli adıyla– ailenin en talihsizi Nihâl vardı. Nihayet, tek kız olan Cemile ve arkasından altıncı ve sonuncu çocuk; tabiî gene kafiyeli adıyla Bilâl!

Böylece "defteri kapatan" Hüseyin Hüsnü Bey, Ayşe Melek Hanım çiftini artık inişli çıkışlı, fırtınalı ve acılı bir gelecek bekliyordu.

"Kolağası" Ahmed Kaptan

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kökleri, Osmanlı yönetimindeki Bosna'ya uzanıyordu. Babası "Kolağası Ahmed Kaptan" buradan çocuk yaşta "Dersaadet"e yani İstanbul'a getirilip devşirilmiş, deniz subayı olarak yetiştirilmiş ve Osmanlı Donanması'nda cesareti, üstün savaş yetenekleri ve efendiliğiyle tanınarak kendini herkese sevdirmişti. Gösterişten uzak, işine bağlı, Osmanlı'da yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe olan kolağalığına kadar yükselmiş seçkin bir deniz subayıydı. Hısım akrabası bulunmadığından üst-

Yüzyıl başlarında Kasımpaşa sırtlarından Haliç: tersaneler ve Bahriye Nezâreti.

"Sakalsız"! Celâl annesi Ayşe Melek Hanım'la. Onun tek sakalsız resmi bu ve parmağı okuduğu kitabın "neresinde" olduğunu gösteriyor.

lerinin aracılığı ve görücü usulüyle, Orta Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşmiş bir ailenin kızı olan Fatma Hanım'la evlendirildi. Kasımpaşa'nın burnu dibindeki Piyale[1] semtine yerleşti genç çift, çoğu deniz subayının o zamanlar yaptığını yaparak. Tek çocukları Hüseyin Hüsnü uslu bir çocuk, eşi de genellikle denizde olduğundan kendine bol zaman ayırabilen Fatma Hanım'ın el sanatlarında üstün bir yetenekle dünyaya geldiği çok geçmeden ortaya çıktı. Yumuşak huylu, herkesle kolay ilişki kurabilen ve dostlarına özenle işlediği nakışlı masa ya da yatak örtülerini hediye et-

1. Osmanlı'da kısaca "Piyale" diye anılan Piyalepaşa semtine adını veren Piyale Mehmed Paşa, Kanunî Sultan Süleyman döneminde on dört yıl "kaptanıderya"lık etmiş ve büyük başarılara imza atmış bir denizciydi. 1577'de ölmüş ve ilginç mimarî tarzı ve gemi direği gibi orta yerinden yükselen minaresiyle dikkat çeken, kendi yaptırdığı Piyalepaşa Camii'nin "hazire"sine defnedilmiştir. Sakallı Celâl Bey'in babası Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa da –hâlen maalesef tam bir "cangıl" durumundaki– aynı yerde gömülüdür.

Bahriye Nâzırı Birinci Ferik (Oramiral) Hüseyin Hüsnü Paşa.

mekten mutluluk duyan bir kadındı ama çevresine biraz tepeden bakan gelini Ayşe Melek Hanım'la yıldızları hiç barışmadı.

Resmî sicili incelendiğinde "Kolağası Ahmed Bey mahdumu Hüseyin Hüsnü Efendi"nin 1852 "Piyale" doğumlu olduğunu; idadî (lise) düzeyindeki "Mekteb-i Bahriye"nin 1'inci sınıfına 31 mart 1864 tarihinde kaydolunup 31 mart 1867'de "Harbiye sınıfı"na geçtiğini; 7 mart 1869'da başladığı "güverte mühendisliği" eğitimini tamamlayarak 7 mart 1871'de "deniz kurmayı" olarak üsteğmen rütbesiyle Donanma'ya katıldığını öğreniyoruz. Birinci ferik (oramiral) oluş tarihi ise 31 mayıs 1905'tir. Okula girişinden başlayarak tam kırk bir yıllık denizciliği sırasında Bahriye Mektebi ve Mekteb-i Tıbbiye "nâzırlıklarında" bulunduktan sonra bahriye nâzırlığına getirilmiştir. İkinci Meşrutiyet'te (1908) Abdülhamid dö-

Bahriye Nâzırı "Müşir" Hacı Vesim Paşa.

nemi görevlilerinden çoğuyla birlikte nâzırlıktan uzaklaştırılmışsa da namuslu ve üstün insanî niteliklere sahip bir asker olduğu göz önünde tutularak bir yıl sonra yeniden bahriye nâzırlığına getirilmiş ama Kâmil Paşa hükûmetinin güvenoyu alamaması nedeniyle bu görevi kendiliğinden sona ermiştir. Bahriye'den böylece kesin biçimde ayrıldığında (1909) elli yedi yaşındaydı.

"Resmî sicili" dışındaki yaşamına bir göz attığımızda ise Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Rusla rla 1878'deki savaşta kolağası rütbesiyle büyük yararlıklar göstererek madalyalara lâyık görüldüğünü; Akdeniz filosunda kaptanlık ederken o tarihte Midilli mutasarrıfı olan ünlü "vatan şairi" Namık Kemal'le (1840-1888) tanışıp yakın ve sıcak bir dostluk kurduğunu; Akdeniz filosu komutan vekilliğinin yanı sıra Girit deniz komutanlığında da başarıyla görev yaptığını öğreniyoruz. Çok okuyan, çevresinde "namus-ı mücessem" kişiliğiyle anılan, yabancı dillere "aşina", çocuklarını Batı kültürüyle yetiştirmeye çalışan heybetli, disiplinli ama anlayışlı bir askerdi.

"Kulunuz Türk'üm, Fransızca bilmem!"

Hüseyin Hüsnü Paşa, devrinin ünlü yazar ve düşünürleriyle dostluklar kurmuştu. Bunlar arasında siviller kadar meslektaşları da vardı ve bu denizcilerden biri de kendisinden bir hayli yaşlı olduğu halde dostluğunu kazanmayı başardığı Müşir "Hacı" Vesim Paşa'ydı (1824-1910). Osmanlı Devleti'nin son "kaptanıderya"sı[2] olan Vesim Paşa "Bahriye Mektebi" sonrası İngiltere'ye giderek İngiliz Bahriyesi'nden de diploma almış, deniz savaşlarında gösterdiği başarılar üzerine "müşirlik"le Donanma'nın başına getirilmişti. Asıl şöhretini ise bahriye nâzırlığı sırasında azledilmeyi göze alarak II. Abdülhamid'e açıkça kafa tutmasıyla yapmıştır. Bahriye'nin,

2. "Kaptanıderyalık" 1867'de "bahriye nâzırlığı"na dönüşmüştür.

deniz kenarındaki Dolmabahçe Sarayı'nı topa tutarak kendisini devireceğinden korktuğundan daha güvenli saydığı Yıldız Sarayı'na taşınan vesveseli padişah Yıldız Sarayı'nda bir gün Vesim Paşa'dan –nedense– Fransızca olarak "Désarmez la flotte"[3] sözleriyle top kamalarının sökülmesini isteyebilmişti. Oysa o tarihlerde Osmanlı Donanması Karadeniz'den Kızıldeniz'e kadar geniş bir alanda hizmet veriyor ve çekinilen bir güç olarak biliniyordu. Paşa orada bulunanlara aldırış etmeden, meramını pekâlâ anladığı padişaha:

– Kulunuz Türk'üm ve Fransızca pek anlamam! Bildiğim, Donanma'yı geliştirip güçlendirmekle görevli olduğum ve bunun için maaş aldığımdır. Amaç Donanma'yı güçten düşürmekse ben buna âlet olamam, diyebilmiştir.

Bu cevap üzerine, kimilerinin bugün bile "Ulu Hakan" diye yere göğe sığdıramadıkları II. Abdülhamid "Hacı" Vesim Paşa'yı bahriye nâzırlığından azletmekle yetinmeyip, süresiz olarak evinden dışarı çıkmamaya da mahkûm edecektir.

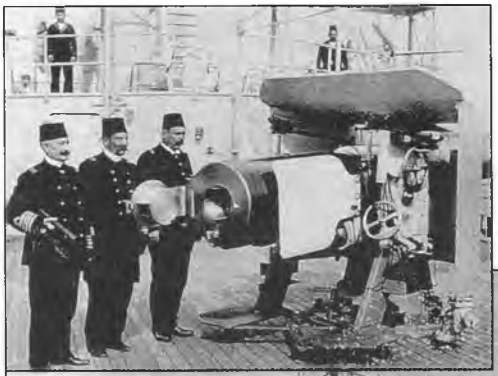
O tarihlerde Padişah II. Abdülhamid'in güvenini kazandığı bilinen Yahudi kökenli esrarengiz Macar oryantalist Profesör Arminius (Hayim) Vambery (1831-1913) İngiliz casusluk örgütüne ulaştırılmak üzere yazdığı anlaşılan 7 mayıs 1894 tarihli raporuna "İstanbul'dan henüz döndüm ve size hemen orada padişah ve öteki devlet ileri gelenleriyle yaptığım görüşmelerin izlenimlerini iletmek istiyorum" diye başlayarak şu ilginç satırları kaleme alıyordu:

> Osmanlı Mebusan Meclisi'ni kastederek (padişah) şöyle dedi: "Parlamento'daki birkaç yüz kişinin emirlerine itaat edeceksen, İngiltere kralı olmanın zevki nerede anlayamıyorum!.."

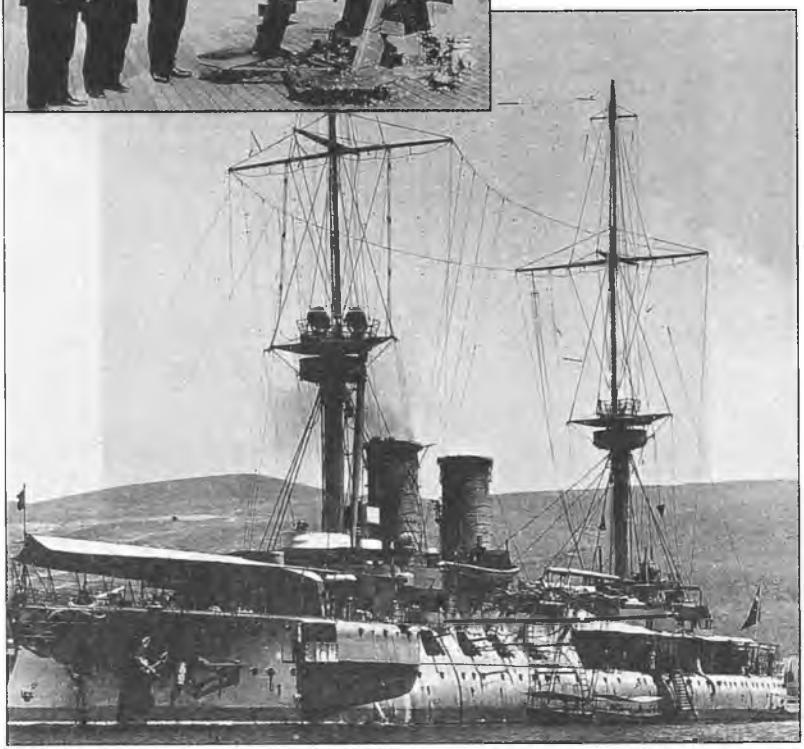
Osmanlı "payitahtında" kimilerince "sahte derviş" olarak da betimlenen ama Hariciye Nezâreti'nde tercümanlığa getirilmeyi bile başaran çok dilli İngiliz casusu Vambery, yukarıda belirtilen raporunun bir yerinde o zamanki Osmanlı Donanması'nın durumuna da dokunmaktadır:

> (Padişahla) daha sonraki görüşmelerimizde öteki siyasal sorunlara da değindik. Beni en fazla şaşırtan, bundan önceki ziyaretimde büyük bir coşkuyla tartıştığı "Mısır sorunu" üzerinde tek bir kelime bile söylememesiydi. Buna karşılık, Boğazlar'ın tahkimatı hakkındaki görüşleri ilginçti. Karadeniz'de baş gösterecek bir Rus sürprizine karşı payitahtı güvenlik altına alma gereğini duyup, bu amaçla, Belçikalı General

3. "Donanma'yı silahsızlaştırın."

Osmanlı Donanması bir teftiş sırasında.

Bahriye Nâzırı Hüseyin Hüsnü Paşa "Turgut Reis" zırhlısıyla "Selânik Vilâyeti"ni ziyarette.

Brialmont'u Türkiye'ye çağırdığı için kendisini tebrik edince Padişah, bu sorunla başkalarının neden ilgilendiğini merak ettiğini söyledi...

Boğazlar'ın savunması hakkında ileri gelen Türk devlet erkânı ile görüştüğümde Donanma'nın feci durumuna da değinmek fırsatını buldum. Donanma'nın ihmali konusunda şu nedenleri öne sürdüler: 1- Buhar gücünün uygulanmasıyla birlikte Avrupa'daki sınaî ilerlemeler Türk denizciliğinin Batı donanmaları ile rekabet edebilmesini imkânsız kılmıştır. 2- (Mevcut) gemiler gerek Akdeniz'de ve gerek Karadeniz'de başka deniz kuvvetlerinin karşısında savunma açısından yetersiz kalmışlardır. 3- Batum'un kaybıyla beraber Türkiye'nin en iyi de-

Kemâl Ağabey'in bebekliği

nizcilerinin yetiştiği kaynak bir anda kurumuştur. Türk denizciliğinin o eski ruhu sönmüş ve savunma bütçesinin –tarihî şöhret ve değerini hâlen koruyan– orduya ayrılması daha mantıkî bulunmuştur. Orduya gelince, Padişah'ın hizmetindeki Prusyalı subaylar Türk ordusunun gene dünyadaki en iyi askerî güçlerden biri olacağını anlattılar...

İstanbul'a bu ziyaretim, bundan öncekilerinde olduğu gibi Padişah'ın özel daveti ile gerçekleşmiştir. Her gün Saray'a giderek, orada birkaç saat Türkiye'nin merkezî yönetiminin nasıl işlediğini yakından görme fırsatını buldum... Bâbıâli'nin gücü Padişah'ın eline geçmiş ve bu gidişe karşı çıkanlar derhal azledilmiştir. Şimdiki sadrazam Padişah'ın elinde bir kukladan ibarettir. Bütün devlet işleri; ordu, Donanma, kamu yönetimi, dış politika, özetle her şey Padişah'ın tekelindedir... Bu muazzam nüfuz ve üstünlüğü sağlamak için insafsız araç ve gereçler kullanılmaktadır. Sıkı bir hafiye ağı payitahtın ve ülkenin en kuytu köşelerine kadar yayılmıştır...[4]

4. Mim Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, s. 81-84.

Cemâl (solda) ve Kemâl ağabeyler sivil yaşamda.

Bahriye nâzırı namuslu ve yurtsever bir askere gemilerin "silahsızlandırılmasını" emredecek kadar ileri gittiği iddia edilen padişah, pek güvendiği yaygın "hafiye" örgütüyle her şeyi kontrol altında tuttuğunu sanmaktadır ama işte bir İngiliz casusuyla devlet sırlarını konuşabilmekte ve onun Hariciye Nezâreti'nde görevlendirilmesinden kuşku duymamaktadır.

Donanma'yı, padişaha rağmen belli bir güç ve etkinlik düzeyinde tutmaya çalıştığı için bahriye nâzırlığından azledilen Müşir Hacı Vesim Paşa'yı[5] çok sevdiği ve saydığı bilinen, o günlerin genç ve gelecek vaat eden deniz subayı Hüseyin Hüsnü Paşa, aynı padişahın hizmetinde görev yaptığına aldırış etmeden, dışarı çıkması yasaklanmış konağında sık sık ziyaret etmiş ve her defasında bir emri olup olmadığını sormuştur.

5. İmrahor (Üsküdar) Mevlevî tekkesinde yatan Müşir "Hacı" Vesim Paşa iyi bir denizci olmanın yanı sıra seçkin bir hat, oyma ve minyatür sanatçısı; tanınmış bir deniz ressamıydı. Altı kez evlenmişti. 1901 tarihli Fransızca *Osmanlı Almanağı*'nda adı "son excellence" (ekselansları) olarak geçer.

Rodos direnişçisi Cemâl Ağabey'den kızı Mehveş'e 1903 tarihli bir hâtıra. Rodos'ta kalebentlik, öncesi (üstte). Cemâl Kaptan'ın eşi Zeynep Mebrure okula adım atıyor. Henüz beş yaşında (yanda).

"Çöküş dönemi"nin bu iki kahraman ve acılı deniz kurdu nereden bileceklerdi birinin (Vesim Paşa) torunu, "deli" lakaplı Neşecan (Talûk) Hanım ile diğerinin (Hüseyin Hüsnü Paşa) oğlu Mahmud Celâl, "nâm-ı diğer" "Sakallı Celâl" arasında yıllar sonra bir gönül ilişkisi olacağını?

Hüseyin Hüsnü Paşa'ya ve ailesine dönersek. Paşa, ilk iki oğlu Kemâl ve Cemâl'in kendi mesleğini seçmelerini istemiş, onlar da babalarını kırmamışlardı. Ne var ki devir II. Abdülhamid'in istibdat devriydi ve padişah, Donanma'dan çekindiği için, onu güçlendirmek, dolayısıyla denizcilerdeki meslek aşkını körüklemek şöyle dursun gemileri Haliç'e âdeta hapsedip çürütmek için elinden geleni yapıyordu. Babaları devletin, bir bakıma padişahın

hizmetinde önemli bir görevde bulunsa da iki kardeş birer "Jön Türk" olup çıkacaklardı.[6]

Ağabeyi Kemâl gibi Cemâl de Bahriye Mektebi'nden mezun olmuş; Kemâl Bey ayrıca gemi inşa mühendisliği diploması almıştı. İkisi de gözünü budaktan sakınmaz bıçkın birer denizciydi ama ah, Osmanlı'nın çöküş zamanına, "Yıldız"ın donanmaya ve denizcilere kuşkulu gözlerle baktığı bir döneme rastlamasalardı.

Ama rastlamışlardı ve apoletlerindeki rütbelere aldırış etmeden "yeraltına" indiler ve istibdada karşı savaşıma giriştiler. Babaları da farkındaydı bu durumun ama oğullarının tercihiydi, karışmıyordu. Kim bilir, belki içten içe destekliyordu bile onları.

Tabiî riskli bir durumdu bu, hafiyelerin önlerine geleni jurnalladığı netameli günlerde.

O tarihlerde ilk eşi Kâmuran Hanım'la yeni evlenmiş bulunan ağabey Kemâl Bey nasılsa yakayı sıyırdı ama henüz bekâr olan Cemâl Bey'i yakalayıp askerî mahkemede idama mahkûm ettiler. O sırada "Osmanlı İmparatorluk Lisesi"nde (Mekteb-i Sultanî / Galatasaray) "leylî" (yatılı) öğrenci olan Celâl Bey, yaşadıklarını yıllar sonra şöyle anlatmıştır:

> Günlerden cuma olduğu için "konak"taydık. Despotizm karşıtlarından birkaç kişinin daha Beyazıt Meydanı'nda ipe çekildiğini duyunca "Eyvah, ağabeyim!.." diye bağırdığımı hatırlıyorum. Hemen gidip Kemâl Ağabeyimi buldum. O da haberi duymuştu ve sivillerini giyinip evinden çıkmak üzereydi. Birlikte sandalla karşıya geçtik; Saraçhanebaşı'ndan koşa koşa Beyazıt'a giderken "Ya ağabeyimi de astılarsa?!" diye ağlamamak için kendimi zor tutuyordum. Eğer öyle bir şey yapmışlarsa gidip vururdum "o herif"i!

6. Osmanlı ülkesinde bir anayasa ilanıyla derhal seçimlere gidilmesini ve böylece kurulacak Meclis'e ülke geleceğinin teslim edilmesini zorunlu gören "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin (kuruluşu 1865) üye ve sempatizanlarına Fransızların taktığı "Jeunes Turcs" (Genç Türkler, Genç Osmanlılar) ismi, zamanla, despotizme karşı çıkanları betimleyecek biçimde bütün dünyada yaygınlaşmıştır. Devrin, Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Agâh Efendi gibi ünlü aydınlarınca kurulup desteklenen "cemiyet" ülke içinde ve dışında yoğun faaliyetlerde bulunmuş ve 23 Aralık 1876 Anayasası'nın ilanıyla Birinci Meşrutiyet devrinin açılmasında etkin ve öncü rol oynamıştır. Ne var ki, ilk Osmanlı parlamentosunun sadece üç ay süren bir çalışma döneminden sonra, 14 şubat 1878 tarihinde, gerçek yüzünü gösteren II. Abdülhamid tarafından dağıtılması "Yeni Osmanlılar"ın da sonu olmuştur. Dernek kapatılmış, kimi üyeleri olmadık baskı ve cezaların hedefi yapılmıştır ama "Jön Türkler" bir cemiyetin çatısı altında olmasalar da, fikir ve amaç planındaki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kemâl ve Cemâl kardeşler gibi nice sivil ve asker Türk aydınının, 1900'lere gelindiğinde hâlâ "Jön Türk" olarak anılması bundandır. "Jön Türk" kavramı bugün bile unutulmuş değildir ve dünyanın hemen her yanında otoriter yönetimlere karşı çıkan aydınlar hâlâ "Jön Türkler" diye anılmaktadır.

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın en küçük oğlu Bilâl Porsun, Cemâl Ağabeyinin eşi Zeynep Mebrure (ortada) ve kızları Mehveş Vodina ve Suzan Koray'la (üstteki resim). Son Osmanlı "kaptanıderya"sı Müşir Hacı Vesim Paşa'nın torunu Tevfik Birmen (solda), "Cumhuriyet Donanması"nda.

Hayır, asılanlar arasında Cemâl Bey yoktu ama, bizim, o tarihte henüz "sakalı" bitmemiş Celâl'imiz, kendi ifadesine göre birkaç yıl birden yaşlanmıştı ve bu onu "Sakallı Celâl" yapan travmaların sanırım ilkiydi. Sırada yeni travmalar vardı ve bunlardan biri de küçük kardeş Nihâl'in beklenmedik acı sonuyla yaşanacaktı.

İdam mahkûmu "kalebent" Cemâl Ağabey Rodos'ta isyan çıkarıyor

Cemâl Bey, belki de babası bahriye nâzırı olduğu için darağacında can vermekten kurtulduysa da üstelik "paşazade" seçkin bir deniz subayı olduğuna bakılmaksızın Rodos'ta[7] süresiz "kalebentli-

7. Kanunî Sultan Süleyman'ın, dört ay süren zorlu bir kuşatma sonucu 1522'de "Malta şövalyeleri"nden aldığı Rodos Adası dört yüz yıla yakın bir süre Türk egemenliğinde kaldı. 1900'lere gelindiğinde 30 000 olan ada nüfusunun yalnızca 7 000 kadarı Türk, geri kalanı Rum Ortodoks, Musevî, İtalyan ve Ermeni'ydi ancak merkez Rodos "kentinin" hemen tamamı Türk kökenliydi. Osmanlı yönetimi sırasında adanın her yanına, Şadırvan, Alihilmipaşa, İbrahimpaşa, Receppaşa, Süleymaniye, Sultanmustafa gibi önemli camiler ve hamamlar, türbeler, sebiller, çeşmeler yapılmıştı. Türkler, sayıca az olsalar da, Rodos kentinde yoğunlaştıkları ve ekonomiyi ellerinde tuttukları için zenginleşip egemen güç hâline gelmişlerdi.

Trablusgarp Savaşı sırasında, Osmanlı'nın güç ve özellikle donanma yönünden zor durumda bulunmasını fırsat bilen İtalyanlar 17 mayıs 1912'de adayı işgal ettiler. Aynı yılın ekim ayında imzalanan Uşi (Ouchy) Antlaşması'yla Rodos'un Osmanlı'ya geri verilmesi öngörüldüyse de sürüp giden Balkan savaşları nedeniyle bu konuda gerekli sonuç alınamadı. Birinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilen İtalya Rodos'un yanı sıra "Onikiada"nın kendisine ait ol-

ğe"[8] mahkûm edilmişti. Rodos o tarihte Osmanlı "mülkü"ydü.

Rodos İtalyanlara geçince, bazısı zincire vurulmuş, çok kötü durumdaki bir avuç "siyasî hükümlü"yle karşılaşıyor adanın yeni sahipleri. Tabiî içlerinde Cemâl Bey de var. Önce, ne yapacaklarını bilemiyorlar bunları. Sonra da "ada dışına çıkmamak koşuluyla" serbest bırakıyorlar. Dil bilen, yiğit görünüşlü bu eski deniz subayı kısa sürede sevgilisi oluyor Rodoslu Türklerin. Sevgilisi ve teselli-si. El üstünde tutuyorlar onu ama Cemâl Bey'in öncülüğünde silahlanıp örgütlenerek adayı "makarnacılardan" kurtarmak için direnişe geçince film kopuyor. Şiddetli bir çatışma sırasında yakaladıkları Cemâl Bey'i adaya gelen ilk vapurla İtalya'nın Caserta kentine postalıyorlar. Burada önüne çıkarıldığı askerî mahkemede idam talebiyle yargılanan Cemâl Bey Fransızca olarak öylesine güzel ve inandırıcı bir savunma yapıyor ki, Osmanlı'nın aczinden yararlanarak Onikiada'yı işgal eden İtalyanların gönlü bu yetenekli hatip ve subayı cezalandırmaya elvermiyor. Başarılı savunmasını büyülenmişçesine dinlediği söylenen yaşlı askerî hâkim:

– Belki de haklısın direnişe geçmekle! dedi mecburen.

İstanbul'a giden güzel bir İtalyan vapuruna bindirilen Cemâl Bey, yıllar sonra, sevdiklerine kavuşmak üzere yola çıkıyor.

Caserta'dan ayrılırken ziyaretine gittiği babacan hâkim:

– Senin yerinde olsaydım, ben de senin gibi davranırdım! diyor.

Yurda dönüşte Donanma'yla ilişkisini keserek Bankalar Caddesi'nde bir büro açıp havyar ticaretine girişen Cemâl Bey başarılı olamayıp battığından, bu iş için satın aldığı iki ufak gemi karşılığında teminat gösterilen annesinin çoğu mücevherleri de elden gidecek ve Ayşe Melek Hanım "Cemâl malımı tüketti" diye dert yanacaktır.

Arslanpaşazade Çorumlu Demirtaş Umur Bey'in torunu ve Rasih Nuri İleri'nin teyzesi Zeynep Mebrure Hanım'la hayatını birleştiren Cemâl Bey'in "Soyadı Kanunu" çıkınca seçtiği aile ismi bir denizcilik terimi olan "Porsun"dur.[9]

duğunu müttefiklerine kabul ettirdi. Lozan'da Türkiye de bu durumu benimsedi ama İkinci Dünya Savaşı sonrası Rodos ve Onikiada İtalya'dan alınarak Yunanistan'a verildi.

8. Kale ve –varsa– kale surları dışına çıkmama cezası.

9. "Porsun", savaş gemilerinde filika, demir, zincir, yelken gibi işlerden sorumlu sınıfı tanımlayan bir eski denizcilik terimidir. Celâl Bey "Yalnız" (Yalınız?) soyadını seçerken, ailenin hayattaki öbür erkekleri olan Kemâl ve Bilâl beyler de, Cemâl Bey gibi "Porsun"u benimsemiştir. Ağabey Cemâl Bey'in torunu ve hâlen İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Prevantif Tedavi Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Fatma Koray bu durumu şöyle açıkladı: "Gemilerde 'porsun' olarak görev yapan bir zat, emekliliğinde, bir vesileyle Hüseyin Hüsnü Paşalara geldiğinde çocuklar kendisini çok severler. Böylece ailenin 'lalası' olur ve yıllar sonra 'Soyadı Kanunu' çıkınca 'Porsun'u soyadı almalarına yol açar..."

Hüseyin Hüsnü Paşa ailesine ait ilk "fotografi"lerden biri. 1880'ler. Solda Kemâl Ağabey; sağda Cemâl (Porsun). Ayşe Melek Hanım'ın kız çocuk 'beklentisi', Cemâl'i "kız"a benzetmiş!

Cemâl Bey'in Zeynep Mebrure Hanım'dan iki kızı olacaktır: Mehveş ve Suzan. Yunanistan Parlamentosu'na seçilen Hasan Vodina ile Mehveş Hanım'ın güzeller güzeli rahmetli kızı Nihal, hâlen doksan yaşındaki Avukat Haldun Dörter'le evlenecek ve iki oğlu, Mimar Dr. Hasan Dörter ile Dr. Can Dörter, Mimar Dr. Neş'e ve Dr. Fatma Dörter'le hayatlarını birleştirecektir. Mimar çiftin kızları Gizem hâlen Amerika'da öğrenimini sürdürüyor. Diş hekimi Dr. Can ve Dr. Fatma Dörter'in kızları küçük Öykü ise henüz ilkokul çağında.

Cemâl Bey'in diğer kızı Suzan Hanım ise Darphane'den emekli maliyeci Tarık Koray'la evlenmiştir. Kızları Profesör Dr. Fatma Koray hâlen İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Prevantif Tedavi Bilim Dalı başkanıdır. Dr. Can Dörter de aynı fakültede ve doçentlik yolunda. Dr. Fatma Dörter, diş hekimliğini şimdilik bırakmış. Babasının fabrikasını yönetiyor.

Denizci Cemâl Bey'den "inenler"in hepsi de "köklerine" olan ilgi ve bağlılıklarını bugün de büyük bir heyecan ve içtenlikle sürdürüyorlar.

Mucit ağabey "Kemâl Kaptan"

Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa ailesinin büyük oğlu Kemâl Bey de dedesi "Kolağası Ahmed Bey", babası ve kardeşi Cemâl gibi iyi bir deniz subayı, ayrıca, gemi inşa mühendisiydi. Bir "mucit" yanı da vardı. Söylendiğine göre "havanın oksijenini yakan bir makine" icat etmiş ama bununla ilgili çizimler yanlışlıkla bir manavın eline geçip "kesekâğıdına" dönüştüğünden uygulama olanağı bulunamamıştı! Ailenin, "Yalnız"da karar kılan Sakallı Celâl dışındaki öbür erkekleri gibi o da "Porsun" soyadını seçmişti. Daha

Sigara içmez, alkol kullanmaz, güçlü ve sporcu...

önce sözü edilen ilk eşi Kâmuran Hanım'dan ayrıldıktan sonra gittiği İsveç'te o yılların ülke çapında tanınmış bir keman virtüozu olan Bayan Marianne'la tanışıp evlenerek, bu ülkede sinema ve benzeri salonların donanımına yönelik bir mobilya fabrikası kurdu. Ömrünün son yıllarını Türkiye'de geçiren Kemâl Porsun'un iki evliliğinden de çocuğu olmadığından, ailenin bu kolu onunla son buldu.

Dördüncü çocuk ve oğul Nihâl'in yaşamı ise Kemâl gibi inişli çıkışlı ya da Cemâl gibi maceralı ve fırtınalı geçmemiş ama çok hüzünlü biçimde noktalanmıştır.

Küçük kardeş Nihâl'in acı sonu

Ağabey Celâl daha Galatasaray'ı bitirmeden onu da aynı okula yazdırdı babası. Güçlü kuvvetli ve biraz kavgacı ağabey Celâl'in tersine kardeş Nihâl olağanüstü yumuşak huylu, aynı zamanda atletik yapılı bir gençti. Celâl, belli etmemeye çalışarak kardeşini göz altında tutuyordu ve maazallah ona bir yan bakan olsa ağabeyinden çekeceği vardı. Kısa sürede herkese kendini sevdiren sevimli ve yakışıklı Nihâl'in ise korunmaya gereksinmesi yoktu, böyle bir şeyi kabul edecek yaradılışta da değildi. Üstelik, "Sultanî" olarak kapılarını açtığı 1868 yılından beri Türkiye'de bugün çoğunun adı bile geçmeyen beysbol, patinaj, hokey gibi spor dalları-

Hüseyin Hüsnü Paşa ailesinden bir grup resmi. Önde büyük ağabey Kemâl Porsun. Soldan ikinci ailenin tek kızı Cemile Satı.

na da öncülük eden Galatasaray'da âletli "Alman" ve âletsiz "İsveç" jimnastiği o tarihlerde çok revaçtaydı. Faik (Üstünidman), Mazhar, Robenson kardeşler, Selim Sırrı (Tarcan) gibi hocalar elinde bu spor dalı çok üst düzeye çıkmış ve gencecik, fidan gibi Nihâl âletli jimnastikte okulun ve hocalarının gözdesi hâline gelmişti. Özenle taranmış saçları, spor fanilası, daracık beyaz uzun pantolonu ve lastik ayakkabılarıyla "barfiks"in dibine gelip kenardaki tebeşir ve reçineyle ellerini ağır ağır ovuşturduğunda nefesler tutuluyor ve barfikse atladığında yapacağı hareketler heyecanla izleniyordu. Henüz dokuzuncu sınıftaydı ve on beş yaşını doldurmamıştı. Okulun övünç kaynağı bu gencecik "fidan"ın "âletli jimnastik için yaratıldığına" inanılıyor ve katılacağı ilk uluslararası yarışmada Türk bayrağını en yüksek yerde dalgalandıracağından kimse kuşku duymuyordu. Osmanlı ülkesinde ise değil rakibi, onunla boy ölçüşmeyi göze alacak bir rakip adayı bile görünmüyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi sınıfının da birincisiydi.

Ve bir gün "Sultanî"nin geniş ve loş koridorları ile yüksek tavanlı sınıflarına bir bomba düştü: Nihâl, barfikste çalışırken nasılsa başının üstüne düşmüş ve hemen hastaneye kaldırılmıştı. Söylendiğine göre durumu çok ciddiydi ama "Allah'tan umut kesilmez"di... Kötü haberi alan bahriye nâzırı babası, annesi, Kemâl Ağabeyi, öğretmenleri ve kardeşine olan düşkünlüğünü okulda

Mehmed Paşa kızı ve Bahriye Nâzırı Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa eşi Ayşe Melek Hanım tören giysileriyle ve hastalanınca doktor beklerken.

herkesin bildiği Celâl Ağabeyi deliler gibi hastaneye koştular; doktorlardan bir umut ışığı bekleyerek koridorlarda sabahladılar ve bir gün acı sonla yüz yüze geldiler: ölmüştü Nihâlcik.

Bir oğlu "ipten" kıl payı dönüp Rodos zindanına atılmış Hüseyin Hüsnü Paşa, padişahın korkuyla izlediği Donanma'yı su üstünde tutmaya çalışırken çektikleri yetmiyormuş gibi şimdi de on beşindeki oğlunun kaybıyla uğradığı yıkımı belli etmemeye çalışacaktı. Olayın, Rodos'a kadar ulaşıp ağabey Cemâl'i büsbütün çökertmemesini Allah'tan niyaz ettiler acılar içinde kıvranırken.

Bir yumrukta burnu kırılan arkadaş

Kitabın ilk bölümüne aldığım, Refi Cevat Ulunay'ın yazısındaki bir cümle sanırım dikatinizi çekmiştir. Ulunay, Celâl Bey'in toprağa verildiği gün *Milliyet*'teki köşesinde yayımlanan "Arkadaşım Sakallı Celâl" başlıklı fıkrasının bir yerinde şöyle der: "Celâl Bey'in sert, titiz bir mizacı vardı. Dövüşürdü. Bir gün bir yumrukla bir arkadaşının burnunu kırdı. Babası Hüsnü Paşa bütün tedavi masraflarını sîneye çekti..."

Bu "olay"ın, kendisinden sadece birkaç yaş küçük kardeşi Nihâl'in trajik ölümüyle ilgili olduğunu Refi Cevat Ulunay acaba biliyor muydu? Ağabey Cemâl'in iki kızından biri olan Suzan Koray işin perde arkasını vaktiyle şöyle anlatmıştır:

> Bir gün amcam Celâl Bey'le beraber Tünel'le Karaköy'e iniyorduk. Tam karşımızda oturan yaşlıca bir adamın yanındakiyle zor anlaşılır ve garip bir biçimde konuşması dikkatimi çekmişti. Bunu fark eden amcam Karaköy'e vardığımızda kulağıma eğilerek "Biliyor musun Suzan" demişti, "karşımızdaki adam burnu kırık olduğundan böyle tuhaf konuşuyordu..." Şaşırmıştım: "Nereden biliyorsun amcacığım?.." Hüzünlü bir sesle anlatmıştı: "Çünkü o herifin burnunu vaktiyle ben kırdım!.. Hiç istemezdim ama, gençlik. Oldu bir kere! Nihâl ölünce, onun inci gibi yazısıyla tuttuğu ders notlarını ağabeyi olduğumdan okul idaresi bana teslim etmişti. Ben de bunları ondan hâtıra oldukları için özenle saklıyordum. Bir gün bir sınıf arkadaşı bana gelerek, birkaç günlüğüne, bunları kendisine verip veremeyeceğimi sordu. Kaybolur korkusuyla vermek istemedim. Hatta, 'Bak istersen bu notları kendi ellerimle kopya edip vereyim...' önerisinde bile bulundum ama 'yakında sınavları olduğu için' bekleyecek vakti olmadığını söyledi. Ben de, bir sınıf arkadaşının sınavda başarılı olmasının Nihâlciğimin ruhunu şâd edeceği düşüncesiyle ve kaybetmeyip geri getireceği konusunda her türlü güvenceyi aldıktan sonra ders notlarını verdim. Ama bir türlü geri gelmedi bunlar. Bir gün teneffüste sıkıştırdım. Bana, 'Hepsini kaybettim kusura bakmayın! Hem Nihâl öldü gitti, kimin işine yarayacak bu notlar?' demez mi? Kendimi kaybedip çocuğu öyle bir pataklamışım ki, kanlar içinde hastaneye götürdüler. Babamı çağırdılar. Okul idaresi benim davranışıma yol açan nedenleri doğru değerlendirmiş olmalı ki nispeten ufak bir cezayla işi geçiştirdiler ama tedavi masraflarını babama yıktılar... İşte, Tünel'de karşımızda oturup 'Hımhım... Hımhım...' diye konuşan adamın hikâyesi budur. Beni eminim ki tanıdı ama tanımazlıktan geldi. Adamın bu hâli beni çok üzmüştür ama ne

yapayım? Kardeşimin acısı öylesine güçlü ve derindi ki, ondan kalmış bir hâtıranın kaybolması aklımı başımdan almaya yetmiş olmalıydı..."

Cemile, İngiliz "High School"a nasıl alındı?

Sakallı Celâl Bey'e döneceğiz. Ama önce ailenin kalan kişilerini, Cemile Hanım ile Bilâl (Porsun) Bey'i ve onlardan "inenleri" tanıyalım. Tabiî bir de anne Ayşe Melek Hanım'ı.

Önce, ailenin tek kız çocuğu olan Cemile Hanım.

Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa-Ayşe Melek çiftinin, Kemâl, Cemâl, Celâl ve talihsiz Nihâl'den sonra beşinci ve tek kız çocuğu olan Cemile, gittiği okul, yaptığı evlilik ve çocuklarının çok iyi öğrenim görüp önemli görevlere gelmelerine karşın bunların Suriye'de ve Irak cehenneminde hâlen âdeta kaybolmuş olmalarıyla da ilginç bir öykünün kahramanı sayılsa yeridir.

İlk iki oğlunu Bahriye Mektebi'ne göndererek kendisi gibi denizci yapan Hüseyin Hüsnü Paşa üçüncü ve dördüncü oğlunu da Galatasaray'a vermişti. Peki, kızı Cemile hangi okula gidecekti? Aile boyu tartışmalardan sonra onun da, bir İngiliz öğrenim kurumuna, ünlü "High School"a yazdırılması kararlaştırılır. Ailede yeterince Fransızca bilen olduğuna göre bir de İngilizce bilenin bulunması fena mı olurdu? Evet, ticarette, tıpta, askerlikte, sanatta en çok kullanılan yabancı dil tartışmasız Fransızca'ydı ama "düvel-i muazzama"dan "üzerinde güneş batmayan" koskoca İngiltere İmparatorluğu'nun yanı sıra ağırlığını gittikçe daha fazla hissettiren Amerika Birleşik Devletleri'nde bile İngilizce konuşulmuyor muydu? Anne Ayşe Melek Hanım bilinen "sofistike" şıklığıyla kızını yanına aldı, bahriye nâzırının faytonuna bindi ve High School'un yolunu tuttu bir sabah. İngiliz görevliler mümtaz konuklarını ilgiyle karşıladılar, müdür odasına aldılar ve ne istediğini sordular kibarca.

Çok şaşırdı bu işe Ayşe Melek Hanım! Yanında kızıyla kayıt döneminde okula gelen bir hanım ne isteyebilirdi?

– Paşa babasıyla birlikte kızımı okulunuza kaydettirmeye karar verdik, dedi, modern bir Osmanlı kadını edasıyla.

Şaşırmak sırası İngilizlere gelmişti. Birbirlerine baktılar hayretle. Okul müdürü Mr. her kimse bir iki yutkunduktan sonra:

– Üzgünüz ama, okulumuza Müslüman öğrenci almıyoruz... demez mi?

Gözle görünür bir çöküntü sürecine girmiş olsa da II. Abdülhamid'in koskoca imparatorluğunun başkentinde bir İngiliz okulu

Müslüman öğrenci kabul etmiyordu. Bu öğrenci, bahriye nâzırının kızı olsa bile!

Çok içerledi bu işe, tuttuğunu koparan, aile içinde de en az "paşa hazretleri" kadar sözünün geçtiği bilinen Ayşe Melek Hanım:

– Ne demek oluyor Müslüman ülkede Müslüman çocuğunu okula almamak? diye diretti.

İşte bu hallere düşmüştü "ecnebi"nin gözünde, "Ulu Hakan"ın (!) ülkesi.

Ayşe Melek Hanım ikram edilen kahveyi içerken okul müdürü yardımcılarıyla yandaki toplantı odasına geçerek bir formül aramaya başlamıştı bile. Evet, öğrencilerinin tamamı Rumlardan, Ermenilerden, Yahudilerden, Levantenlerden ve ecnebi çocuklarından oluşuyordu, bir tek Müslüman yani Türk, Arap veya benzeri öğrencileri yoktu ama bahriye nâzırının eşini geri çevirmek pek de akıllıca bir şey olmasa gerekti.

Sonunda müdür:

– Kızınızı okula alacağız ama ufak bir "formalite" sorununu çözümlemeyi bize bırakacaksınız, dedi.

Ayşe Melek Hanım bu "ufak formalite sorunu"nun ne olduğunu pek anlamadı ama üzerinde de fazla durmadı. Kayıt yapıyorlardı ya, önemli olan buydu.

Cemile okula başladı ama birkaç gün sonra ağlayarak geldi "konağa". Okulda kimse ona "Cemile" demiyor, herkes "Mary" diye çağırıyordu! Mary aşağı... Mary yukarı...

Ayşe Melek Hanım bir kez daha tuttu High School'un yolunu. Bu Mary adı da nereden çıkmıştı? Kızlarını neden Cemile diye çağırmıyorlardı?

Müdür ellerini ovuşturarak:

– Kızınızı okula alırken, "küçük bir formalite sorununu çözümlemeyi bize bırakmanızı" istemiştik, siz de kabul etmiştiniz, değil mi hanımefendi? diye konuştu.

Böyle bir konuşmanın geçtiği doğruydu da Ayşe Melek Hanım bunun, kızının ismini değiştirmekle ilgili olduğunu nereden bilecekti?

– Kızınızı Cemile olarak kaydetseydik, başka Müslümanlar da çocuklarını getirirlerdi değil mi efendim, diye haklılıklarını (!) kanıtlamaya çalışıyordu okulun, bozuk bir Türkçe'yle derdini anlatmaya çalışan İngiliz müdürü.

Ülkesinin ne hallere düştüğünü hiç bu kadar derinden hissetmemişti Ayşe Melek Hanım ve Kasımpaşa'ya dönünceye kadar faytonda gözyaşı döktü. High School'un ilk Müslüman öğrencisi

Cemile artık okulda "Mary"ydi ve bu durum diplomasını alıncaya kadar sürüp gidecekti.

Evlenince de babaları Arap olan çocuklar doğurdu.

Dört eşli Kadı Hilâl Efendi ve Şam yolunda katledilen Bedii Nuri Bey

Suriye kökenli, çok ilginç bir kişilik olan "Kadı Hilâl Efendi" yerleşmek üzere İstanbul'a "nakl-i mekân" ettiğinde Anadolu yakasındaki Suadiye ve çevresi hızlı bir gelişmeye adaydı. Yeşillikler içindeki aşıboyalı mutena köşkleriyle bu bölge Hilâl Efendi'yi öylesine etkiledi ki kocaman bir arsa satın alarak içine birbirinden pek de uzak olmayan iki tane köşk yaptırdı Romanya'dan özel olarak getirilen kerestelerle ve işinin ehli Macar ustalara. Bunlardan birinde kıdemli ilk eşi ile kendisi ve çocukları oturuyordu; "kuluçkahane" denilen diğerinde ise, içlerinden birini Hilâl Efendi birinci köşke alsa da sayıları daima üçte tutulan diğer "hanımlar!" "Boş olan" hanımın yerine ise hemen bir yenisi bulunuyordu. Suriye'den getirdiği ve "gözdesi" olduğu söylenen ilk hanımdan tam on bir çocuğu oldu Kadı Hilâl Efendi'nin. Bunlardan dördü Balkan Savaşı'na katılarak bir hafta içinde şehit düştü. Geriye kalan çocuklardan biri, İstanbul'un, yakın tarihte olmadık çilelere maruz bırakılan belediye başkanı Ahmet İsvan'ın annesi Ulviye Hanım'ın babasıdır: Mutasarrıf Bedii Nuri Bey. Osmanlı, o tarihlerde Suriye vilayetine idareci dayandıramıyor, kimi gönderseler, bir süre sonra öldürüldüğü haberi geliyordu İstanbul'a! Sonunda dahiliye nâzırı, Bedii Nuri Bey'i "Sen Arap'sın... Seni öldürmezler!.." diyerek Suriye'ye mutasarrıf atadı ama katilleri Şam'a gitmesini bile bekleyemediler. Görev yerine yaklaşmışken Mentefek'te kıstırıp vurdular zavallıyı! Bedii Nuri Bey'in böylece dul kalan eşi ise Osmanlı'ya ünlü yöneticiler veren "Keçecizade"lerdendi. Öldürüldüğü gün eşiyle helalleşen Bedii Bey'den sonra ancak birkaç ay yaşayabildi talihsiz Şahende Hanım.

Kadı Hilâl Efendi'nin hepsi de çok iyi öğrenim görmüş oğullarından biri de Beşir Bey'dir. Yüksek mevkilerde bulunan Beşir Bey, devlet protokolünde "kadı" babasının önünde yer alacağını bildiğinden bayramlarda padişaha "arz-ı ubûdiyet" (kulluk) ifade edilirken kuyruğa girmez, II. Abdülhamid de bu durumu bildiğinden "Bu kulum neden yok?" diye üstelemezmiş. Hilâl Efendi'nin gene çok iyi öğrenim görmüş eğitimci oğlu Satı Bey ise Hüseyin Hüsnü Paşa'nın tek kızı Cemile'yle evlendiğinden Suadiye'deki köşkün kapı-

sı Sakallı Celâl Bey'e açılacak ve kahramanımız burada Suriye'ye gitmeye hazırlanırken katledilen Bedii Nuri Bey'in, yaşamı boyunca hayranı kalacağı kızı Ulviye Hanım'la tanışacaktır.

Ulviye Hanım, daha sonra, çok uygar ve başarılı bir "İstanbul efendisi" olan Aziz İsvan'la evlenecek; temiz kalbi, eşsiz güzelliği ve zarafetiyle yalnız Sakallı Celâl Bey'in değil, tanıyan hemen herkesin kalbini fethedecektir.

Atatürk'ün "Burada kalın..." dediği "Arap" Satı Bey

Eğitimci ve pedagog Satı Bey'e dönersek; Türkiye'nin, İstanbul Çapa'daki ilk modern öğretmen okulunu kuran bu zat İstanbul Nişantaşı'nda küçük çocuklar için bir de "yuva" açmıştı. Arapların Şam'a giderken acımasızca vurduğu ağabeyi Bedii Nuri Bey'in kızı ve Ahmet İsvan'ın annesi çok iyi Fransızca konuşan Ulviye Hanım'm bu "yuva"da "ablalık" yaptığım biliyoruz.

Bu "yuva" konusuna, Türkiye'nin çocuk terbiyesi ve edebiyatı"nda geçirdiği aşamalar açısından biraz eğilmemiz gerekiyor. Sakallı Celâl Bey'in Galatasaray'dan yakın arkadaşı ve Tevfik Fikret Derneği Başkanı Ordinaryüs Profesör İsmail Hikmet Ertaylan bu derneğin 1 numaralı yayım olan Tevfik Fikret'in ünlü *Şermin*'ine (Şehir Matbaası, İstanbul, 1965) yazdığı önsözde diyor ki:

> (Fikret'in) terbiye konusu üzerinde görüştüğü dostları arasında, memleketimizde ilk defa ilmî ve amelî şekilde kurulan ve çalışan bir terbiye müessesesinin başında bulunan ve hakikaten müspet işler yapan ve başaran Mustafa Satı Bey vardı. Çok zaman Fikret'le dertleşmeye gelir, geceleri de kalırdı. Bu dertleşmeler sonunda minimini yavrular için de bir mektep açmak teşebbüsü görüşüldü ve bir karara bağlandı. Bu mektebin adını Fikret koymuştu: "Yuva"...
>
> İşte bu "yuva" Fikret'i bülbülleştirdi. Yuva'nın minimini kuşlarının cıvıldayışlarına birer örnek olacak zarif, nezih manzumecikler yazmayı düşünmüş ve yazmıştı. Bu, Fikret'in miniminilere karşı unutulmaz, ölmez ve öldürülemez maddi-manevi bir yadigârıydı: *Şermin*. Küçükler için hazırlanmış bir eser olan *Şermin*, dil, şekil, san'at, terbiye ve gaye bakımından birçok özellik ve güzellikleri nefsinde toplayan bir mecmuadır...

Atatürk'ün "O, sâde büyük şair değil, büyük bir insandı... O, karanlıklarda bir nûr gören ve vatandaşlarını o nûra götürmeye ça-

Ayşe Melek Hanım'ın "Divan-ı Muhasebat" (Sayıştay) başkanlığı da yapmış babası Aksaraylı "Deli" Mehmed Paşa.

lışan yegâne şair ve yegâne insandı. Ben ona yetişemedim. (Bu yüzden) kendimi bedbaht sayarım, fakat onun eserlerinden pek çok istifade ettim. Birçokları da ezberimdedir..." sözleriyle yüceltti̇ği Fikret'in *Şermin*'ine dönersek, ilk manzumenin başlığı "İthaf"tır. Bunu "Yuva'nın minimini yavrusuna" sözleri izler ve Fikret bu "ithaf"ı, manzumenin altına eklediği şu sözlerle açıklar: "'Yuva' fâzıl (faziletli, erdemli) kardeşim Satı Bey'in Yeni Mekteb'inde miniminilere mahsus kısım için tercihan intihab edilen güzel bir isimdir."

İşte, *Şermin*'in, bu kitabın en ilginç kişilerinden biri olan Satı Bey'in açtığı "yuva"nın ilhamıyla yazılan, hepsi de birbirinden güzel ve anlaşılır, hepsi de bütün Türk çocuklarınca okunması gereken manzumelerinden biri olan "İthaf":

Yuva şefkat yuvasıdır,
Ninelerdir onu yapan;
Fakat yavrum, senin yuvan
Bir mârifet yuvasıdır;
Bunu ancak irfan yapar,
Bunun ayrı değeri var.

Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa ailesinin yurtseverliğine canlı iki örnek: Oğul Cemâl Bey'in eşi Zeynep Mebrure Hanım İstiklâl Savaşı sırasında yaralı çadırında (sağda).

Sev yuvanı; orada sen
Kardeşlerinle koşarak,
Ötüşerek, oynaşarak,
Öğrenirsin –öğrenmeden
Nedir zahmet, nedir keder–
Fâideli birçok şeyler

Haydi yuvana, yavrucak;
O mârifet yuvasıdır,
Ve fazilet yuvasıdır.
Orda fikrin uyanacak;
Orda kanat açacaksın,
Yükseklere uçacaksın!

Cumhuriyet'in ilanı üzerine Satı Bey okullarını kapatıp Şam'a gitmeye karar verince Atatürk kendisini Ankara'ya çağırarak:

– Sizin, der, ne kadar nitelikli bir eğitimci olduğunuzu biliyoruz. Neden burada kalıp çabalarınızı devam ettirmiyorsunuz? Sizin gibi eğitimcilere çok ihtiyacımız var...

Çalışmalarının Mustafa Kemal tarafından takdir edilmesi çok mutlu eder Satı Bey'i ama cevabı olumsuzdur:

– Siz Türk'sünüz Paşam! der. Ben ise Arap'ım! Osmanlı'da beraberdik. Ama artık Osmanlılık kalmadığına göre bir Arap olarak kendi toprağıma gitmeli ve kendi halkımın eğitimine hizmet etmeliyim.

Atatürk üstelemez ve:

Kızları Mehveş ve Suzan'ı ihmal etme pahasına ve "hemşire" sıfatıyla İstiklâl Savaşı'na katılan Zeynep Mebrure Hanım.

– Nasıl isterseniz... demekle yetinir. Ayrılırken de "Burayı, daima ikinci vatanınız bilip ne zaman isterseniz gelebilirsiniz..." diye ekler.

Irak Dışişleri'nde görevli Selva'ya ne oldu?

Cemile Hanım, Suriye yollarında eşini yalnız bırakmaz ama kendisine Türk olduğu için kötü davranıldığına inandığından Satı Bey'e kızdığını da saklamaz. Ona göre, madem İstanbul'da evlenmişlerdi orada kalmalıydılar! Ne işleri vardı, Suriye'lerde, Irak'larda? Satı Bey'in Cemile Hanım'dan olan kızı ile oğlu Haldun ve Selva hem gittikleri yerde hem de yurtdışında (Cambridge) iyi eğitim görmüşler, devlette ve yükseköğretim kuruluşlarında görev almışlardır. Onların çocukları Meyyide, Abdiye ve Ömer de öyle. Ahmet İsvan 1970'li yıllarda İstanbul belediye başkanıyken Bağdat'a bir resmî ziyarette bulunur. Irak başkentinde törenle karşılanır ve kendisine bir "saray yavrusu" tahsis edilir. O tarihlerde henüz çok güçlü olmayan Saddam Hüseyin tarafından da kabul edilir ama Irak'ın geri kalmışlığı karşısında dehşete düşer. Bu arada, Irak Dışişleri'nde görevli olduğunu duyduğu çocukluk arkadaşı Selva'yı telefonla arayıp bulur. Konuşurlar ama, Cemile Hanım'ın kızının korkular içinde olduğunu sesinden fark ettiği için çok üzülür. Türkiye'nin Bağdat büyükelçisine durumu anlattığında, ülkeyi iyi tanıyan diplomatımızın sözleriyle üzüntüsü büsbütün artar:

– Konuştuğunuz hanımın Türkiye'de bir yakını, akrabası olduğunu duyarlarsa bu kızı yok ederler!.. demiştir büyükelçi.

Ahmet İsvan Selva'yı bir daha ne görür ne de ondan bir haber alır.

Çok renkli bir kişilik olan Kadı Hilâl Efendi savaşlarda şehit düşen, cinayetlere kurban giden, İstanbul'u terk edip Suriye'ye, Irak'a yerleşen çocuklarının acısını, özlemini içine gömer ve bir gün ruhunu teslim eder. Ailede erkek kalmamış; büyük ahşap konak ile yedekte bekleyen müstakbel eşlerin oturduğu diğer konak, bakımsızlıktan dökülmeye başlamıştır. Hilâl Efendi'nin, tanıyan herkesçe "nine" bilinip saygı beslenen kızı ve Ulviye Hanım'ın halası, işte bu sırada devreye girer. Müthiş bir kadındır bu. Okuması yazması olmadığı ve hesap kitap da bilmediği halde, ailede öksüz ve yetim kalan bir yığın çocuğun üstüne kanatlarını gerer. Hilâl Efendi'den kalan ve iyi kötü şurdan burdan gelen paraları, kimsenin hakkı başkasına geçmeyecek biçimde torbalara koyarak bütün çocukları okutur, adam eder. Bu soylu davranışıyla çevresini öylesine etkiler ki Ahmet İsvan'ın babası Aziz İsvan, "Bu yaşta ne edeceğim evlat?.." demesine aldırış etmeden bu mükemmel kadına okuma yazma öğretir; eşi Ulviye İsvan da desteğini eksik etmez.

Nihayet, ailenin beşinci oğlu ve sonuncu çocuğu Bilâl Porsun. Savaş nedeniyle yükseköğrenimini tamamlayamayan ve ailenin öteki üyelerinin aksine olaysız, düzenli bir yaşamdan sonra "şeker"e bağlı bir hastalıktan ölen Bilâl Bey, Devlet Demiryolları ile "Koç grubu"nda çalışır ve Şükrüye Hanım'dan iki oğlu olur: Cavit ve Nejat.

Evlendiği Güler Hanım'dan Cavit'in de iki oğlu olacak, bunlara Hakan ve Can isimleri verilecektir. Dedesi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kılıcını, "rütbelerini" ve benzeri eşyasını İstanbul Deniz Müzesi'ne armağan eden Nejat Porsun ise Nursen Hanım'dan doğan çocuklarına babası Bilâl Bey'le çok sevdiği amcası Celâl Bey'in isimlerini uygun görerek, onların, bir anlamda "yaşamasını" sağlayacaktır. Torun Bilâl Porsun'un da eşi Yasemin Hanım'dan bir kızı var.

Aile kısaca böyle.

Artık, "kahramanımızın" üzerine biraz daha yakından eğilebiliriz. Ama önce, Aksaraylı "Deli" Mehmed Paşa'nın ilk evliliğinden tek çocuğu ve Sakallı Celâl Bey'in annesi Ayşe Melek Hanım'ın, bu kitabın yazılması sırasında gün yüzüne çıkan ilginç bir yanını irdeleyelim.

Ayşe Melek Hanım anababasının tek çocuğuydu ama Osmanlı'nın bahriye nâzırlığına kadar yükselen Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa'ya biri kız olmak üzere tam altı çocuk vermiş ve bunları, göğüslemek zorunda kaldığı bütün acı ve güçlüklere karşın özenle yetiştirmeye çalışmıştı. Bu arada çok geçmeden baba bir beş kardeşinin sorumluluklarını da üstlenecekti. Sanırım bu sayede "Ayşe Melek" adı –bir vefa örneği olarak– bugün bile, Arnavutluk, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde, kuşaktan kuşağa sürüp gitmektedir.

Osmanlı'nın en fırtınalı döneminde ve evliliğinin daha ilk yıllarında, henüz kırklı yaşlarını süren annesinin âni ölümüyle sarsıldı Ayşe Melek. "Divan-ı Muhasebat" (Sayıştay) reisi paşa babası şimdi ne yapacaktı? Hâli vakti yerinde bir insandı ama kendi kendisini çekip çevirecek yapıda değildi. Ayşe Melek Hanım "iş başa düştü" diyerek öz babasını baş göz etmeye soyundu ve çok geçmeden ona, zamanın deyimiyle "saraylara lâyık bir cariye kadar alımlı", üstelik servi boylu gencecik Geysu Hanım'ı buldu. Aksaraylı Mehmed Paşa'nm, huyu suyu da en az endamı ve yüzü kadar güzel Geysu'yla "izdivacı" Dersaadet'te günlerce konuşuldu. İlk eşinden tek çocuğu (Ayşe Melek) olan ve şimdi kızının "bulduğu" âfetle savrulduğu anlaşılan Mehmet Paşa'ya topuklarına kadar indiği söylenen "lepiska" saçlarında Kafkas rüzgârları estiren gencecik Geysu Hanım, kısa sürede biri erkek dördü kız beş çocuk verdi: İbrahim Sadi, Zeliha Saadet, Nebile, Ulviye ve Hamide Lütfiye. İnanması zor ama, birbirlerine büyük bir aşkla bağlanan Mehmed Paşa ile Geysu Hanım çocuklarını büyütemeden hastalanıp peş peşe ölüverince, eşinin namuslu deniz subayı maaşına aileden gelen takıların satış bedellerini ekleyerek kendi altı çocuğunu büyütmeye çalışan Ayşe Melek Hanım baba yadigârı beş "kardeşine" de analık etmek zorunda kaldı. Tabiî, son derece anlayışlı, iyi huylu ve hoşgörülü bir insan olan eşinin desteğiyle.

Geysu Hanım-Mehmed Paşa çiftinin geride bıraktığı öksüz ve yetimlerine dönersek. Hamide Lütfiye'nin, Hüseyin Hüsnü Paşa'nm dostu ve Bahriye Nezareti'nde seleflerinden "Müşir" Hacı Vesim Paşa'nm oğlu Lütfü Talûk Bey'le evlendiğini; şair ve yazar işadamı Haydar Volkan'm annesi Mukadder Hanım'ın ise "Deli" Neşecan Hanım'ın kızı ve Lütfü Talûk Bey'in torunu olduğunu biliyoruz. Haydar Bey'in de bir kızı var: Lebriz.

Nebile'nin tek çocuğu İzzet Bey'in Kemal ve Ünal Erksal adlarında iki oğlu olmuş. Aksaraylı Mehmed Paşa'yla ilgili bir miras davasından anlaşıldığına göre İzzet Bey'in ikinci eşi Nilgün Işıklar mahkeme tarihinde hayatta bulunuyordu.

Ulviye'nin Neşet Erksal'la evliliğinden doğan kızları Nihâl ve Mizyal'ın da çocuk ve torunları var: Atakan, Filiz, Atilla... Ali, Mehmet... Didem Sarı, Ali İlbaş...

Sakallı Celâl Bey'in geriye kalan teyze ve dayısı iki kardeşin, yani İbrahim Sadi ile Zeliha Saadet'in durumları biraz farklı. Yukarıda sözü edilen miras davasıyla ilgili mahkeme kayıtlarında "hisselerinin 1/6 olduğu; yetmiş yıl önce yurdu terk ettikleri ve (kendilerinden) bir daha haber alınamadığı" belirtiliyor ama izleri sürülünce bu iki vâris ölmüş olsa da soylarının sürüp gittiği ve Türkiye'deki kimi yakınlarıyla ilişkilerinin devam ettiği anlaşılıyor.

Örneğin Zeliha Saadet Hanım'ın, sanırım Arnavut kökenli Bedri Pejani Bey'le evlendiğini ve Pejanilerin Shpuza, Borshi, Bakkalu, Basha gibi kimileri Türkçe çağrışımlar yapan soy isimleriyle varlıklarını Fransa ve İtalya'da sürdürdüklerini görüyoruz. Bu "çağrışımlar" küçük isimlerde de var: "Genç Bedri Pejani" Tiran'dan İstanbul'daki kuzenlerine gönderdiği Fransızca mektupta "Türkçe yazamadığını ama evlerinde Türkçe konuştuklarını" belirttikten sonra temaslarını sıklaştırmaları ricasında bulunuyor; aile fotoğrafları istiyor.

Melek Bakkalu Paris Senfoni Orkestrası'nda "birinci keman". Geysu Basha (Paşa?) İtalya'nın en yetenekli ve güzel piyano virtüozlarından biri.

Geysu Hanım'ın tek oğlu "Sadi Aksaraj Pasallari" de (Aksaray Paşaları?) yurtdışına gitmiş. Oğlu Rasim Pasallari'yi kızı Lejla (Leyla?) ile oğlu Semih'e kadar izleyebildik.

İşte, böylesine geniş bir hısım akraba çevresi var yapayalnız bir adam olarak bilinen "kahramanımız" Sakallı Celâl Bey merhumun.

Üçüncü bölüm

"Paşazade Celâl"in çocukluk ve "Galata Sarayı Sultanîsi" yılları

Matmazel Edith'ten "konak"ta Fransızca dersleri

Mahmud Celâl'in, "farklı" yaradılışta olduğu küçük yaşlarında belli olmaya başlamıştı. Akranlarının evde oyuncaklarıyla oynadığı günlerde, kendi kendine harfleri "sökerek" paşa babasını şaşırtmıştı. Daha, "iptidaî" (ilkokul) yıllarında "konak"taki odasına kapanıyor ve "Mekteb-i Bahriye" öğrencisi ağabeylerinin kitaplarını okumaya çalışıyordu. Bunlardan bazıları Fransızcaydı. Bir gün babasına damdan düşer gibi sorduğunda iptidaîye yeni adım atmıştı:

– Baba, ben ne zaman başlayacağım Fransızca öğrenmeye?

Onun bu çıkışının "hele dur bakalım"larla geçiştirilemeyeceği kısa zamanda belli oldu:

– Ne zaman?.. Ne zaman?.. diye sormadığı gün yoktu.

Sonunda Matmazel Edith'in haftada üç gün konağa gelerek Fransızca dersleri vermesi kararlaştırıldı. Matmazel Edith'in Fransız Sefareti'nde çalışan babası ile annesi Marmara'da bir deniz kazası sonucu yaşamlarını yitirince Fransız "sefir-i kebiri" talihsiz çocuğu yanına almıştı. "Dame de Sion"da okutulan Edith, büyüyünce Türkiye'de kalmaya karar vermiş ve Katolik bir Levanten'le evlenmişti. İşinin ehli ve saygın bir kadındı. Henüz otuzlu yaşlarındaydı ve Mahmud Celâl'i çok sevmişti. Öyle ki, bir saat için geldiği konaktan üç dört saat sonra ayrıldığı oluyordu. Bir keresinde merak edip kapıdan başını uzatan Ayşe Melek Hanım, çoktan "madam" olmuş ama adı bir kez "matmazel"e çıkmış hoca ile öğrencisini Fransızca konuşurken görmüştü.

"Aristokrat" anneye isyan

Paşa'nın "Bahriye Mektebi nâzırlığı"na atanmasıyla ailenin yaz aylarını Heybeliada'da geçirmesi küçük Mahmud Celâl'in bir

özelliğini daha ortaya çıkardı: asker disiplininden hoşlanmıyor ve annesinin göze batarcasına havalı "paşa hanımı" tavırlarına illet oluyordu. Sırf annesini kızdırmak ve fiyakasını bozmak için adadaki makam faytonuna bindiklerinde fırlayıp arabacı askerin yanına otururdu. Bu rahat tavırlarıyla "bahriyelilerin" gözdesi olmuştu. Yıllar sonra, "Sakallı Celâl" olup çıktığında Ayşe Melek Hamm'dan, "Askerler, babama selam durduklarından daha çok anneme selam dururlardı!.." diye söz edecekti. "Benim annem Abdülhamid'in dişisidir!.."

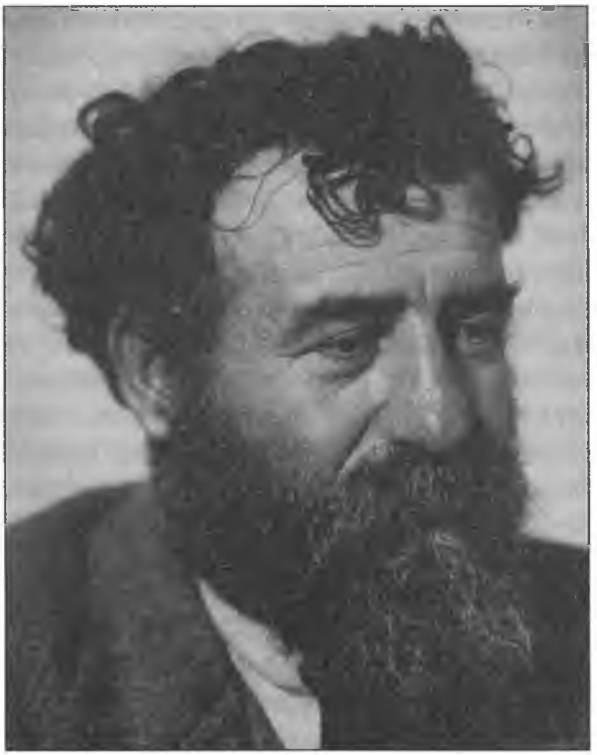
Oğlunu yeterince tanıyıp anlamadığına inanılan Ayşe Melek Hanım, Paris'in ünlü "Sorbonne"unda sosyal bilimler okuması istenen Mahmud Celâl'in "Ben makine mühendisi olmak istiyorum..." diye feveran etmesine de aldırmamış, böylece delikanlının bir diploma alamadan Fransa'dan dönmesine belki de sebep olmuştur:

"Celâl benim canımı tüketti!.." diye bir de ondan şikâyet etmiştir.

Galatasaray'da bir "paşazade": "Bocurgat Celâl"

Bahriye Mektebi üniformalı Kemâl ve Cemâl ağabeyleri tarafından, kaydı yaptırılmak üzere 12 ekim 1896 tarihinde "Mekteb-i Sultanî"ye (Galatasaray) götürülen Mahmud Celâl'e, dik yakalı, madenî düğmeli lâcivert öğrenci üniforması ile 110 okul numarasını verdiler. Kayıt bürosundaki görevlinin "Hazırlıkta Fransızca öğrenecek!.." demesine küçük Celâl aksansız bir Fransızca'yla, "Hazırlığa gerek yok! Fransızcam yeterlidir..." diye cevap verecek ve herkesi şaşırtacaktır. Gene okul kayıtlarına göre o gün Celâl'le birlikte kayıt yaptıran iki çocuk daha vardır: 501 Vasfi Raşit ve 94 İzzet Melih "efendiler". Sonraki yılların ünlü hukukçusu Ordinaryüs Profesör Vasfi Raşit Sevig ile hukukçu, yönetici ve Paris Edebiyat Fakültesi'nin verdiği unvanla "edebiyat doktoru" yazar İzzet Melih Devrim (1887-1966).

Ne var ki, genç Mahmud Celâl'in 1896'da başlayıp, 1962'deki ölümüne kadar eksilmeden sürüp giden Galatasaray sevdası içinde yer alacak "Sultanîli arkadaşları" Vasfi Raşit ile İzzet Melih'ten ibaret değildir. 1907'de onunla birlikte veya bir iki yıl önce ya da sonra diplomalarını alanlar arasında kimler yoktu ki? Başta, sırasıyla 1, 2 ve 3 numaralı üyeler Ali Sami Yen, Asım Sonumut ve şair Emin Bülent Serdaroğlu olmak üzere Galatasaray Kulübü'nün hemen bütün kurucuları ve ilk futbolcuları... Ayrıca, Sırp kökenli Milo Ba-

Sakallı Celâl'in Galatasaray sevdası ölümüne kadar eksilmeden sürdü.

kiç'in yanı sıra Cevdet Kalpakçıoğlu ve Abidin Daver'ler... Profesör Muammer Raşit Sevig'ler, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Ahmed Haşim'ler... Hepsi de dönemlerinin en ünlü profesörleri Ali Yar'lar, Şükrü Baban'lar, İsmail Hikmet Ertaylan'lar, İbrahim Hakkı Akyol'lar... Yusuf Hikmet Bayur, Necmettin Sadak gibi devlet adamı ve bakanlar... Refi Cevat (Ulunay) gibi gazeteciler... Halit Birsan ve Bekir Bircan gibi zarif "Sultanî" hocaları... On altı yıl "Mekteb-i Mülkiye'yi yönettikten sonra on dört yıl da Galatasaray'da müdürlük yapan, çoğu "halef ve selefleri" gibi kendisi de bu ocaktan feyzalmış tarihçi ve devlet adamı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne "İstanbul mebusu" olarak katılan Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925) ile seçkin Türk, Osmanlı ve Fransız, İngiliz, Alman hocalar. Kişiliğiyle delikanlı Celâl'i derinden etkileyen ve müdürlüğü sırasında bir süre yanında görev yaptığı hocası Tevfik Fikret...

Okul yılları boyunca ve üstüne gelinmedikçe kimseyle çatışmamış ama gerektiğinde hak aramaktan da çekinmemişti. Yalnız kalmayı da seven, biraz içine kapanık bir genç olsa da şaka yapmaya

bayılırdı. Bir "teneffüs" sırasında durup dururken "Koşun!.. Çabuk!.." diye bağırmış ve herkes "Celâl'in bir bildiği vardır" diye sağa sola koşuşmuştu. Bunun bir aldatmaca olduğu anlaşılınca bu kez ona doğru koşup altlarına almışlar ve bir güzel cezalandırmışlardı. Sınıfının birincisi olmak gibi bir hevese hiçbir zaman kendini kaptırmamıştı ama hiç de sene kaybetmemişti. Daha o yıllarda kendini belli eden üstün hitabet yeteneği, durup dinlenmeden okuyup öğrenme tutkusu ve Fransızca'ya olan benzersiz hâkimiyetiyle, birçok kez, "birincilik ödüllerine" lâyık görülmüştü.

Babasının önemli bir asker, bir nâzır olmasını ne kendisi ön plana çıkarmıştı ne de böyle şeyleri fazla umursamayan okul idaresi ile yaramazlık yapan "şehzadeleri" bile sınıftan atmaktan çekinmeyen hocaları.[1] Gene de babadan, dededen, kısaca "aileden" denizci olduğunu bilen arkadaşları, –müdürler, hocalar dahil hemen herkese olduğu gibi– ona da, üstelik denizle ilgili bir isim takmakta gecikmediler: Artık, Mahmud Celâl değil "Bocurgat[2] Celâl"di arkadaşları arasında.

1907'de mezun oluncaya kadar Galatasaray'da geçirdiği on bir yıl Mahmud Celâl'in aydınlanmacı, özgür, bağımsız, ödünsüz ama sevecen kişiliğinin gelişmesinde etkili olmuştur. Okul sıralarında neler neler yaşadığı arkadaşlarını ölünceye kadar bırakmamış, onlar da "Bocurgat Celâl"lerine evlerini, sofralarını ve gönül kapılarını ardına kadar açmakta hiç kusur etmemişlerdir. Yaşadığı onca anlaşılmazlık, düş kırıklığı ve maddî manevî sıkıntılar arasında onu yaşamdan koparmayan, önemli ölçüde, bu arkadaşlıklar olmuştur.

1. Saltanatın kaldırılmasıyla "halife" yapılacak Abdülmecid Efendi'nin oğlu, 853 yaka numaralı Şehzade Ömer Faruk Efendi bir gün, Arapça dersinde "Ben şehzadeyim!.." diye izin alma gereği duymadan sınıfı terk ettiği için hocası Fehmi Efendi tarafından iki hafta sonu okulda kalma cezasına çarptırılmıştı. Genç şehzade bu cezayı çektiği halde ve okul müdürünün "Lütfen affedin, hocam..." ricasına karşın Fehmi Efendi Ömer Faruk'u sınıfa almamakta direnince babası Abdülmecid Efendi bir gün okula gelerek "Hocam, Faruk ellerinizi öpsün, affedin..." diye ricacı olmuştu. Sonuçta Faruk affedilmiş ama Fehmi Efendi babasının ve arkadaşlarının önünde onu karşısına dikerek şunları söylemişti: "Sen böyle lâf dinlemez, mağrur bir adam değil herkesten daha iyi huylu, daha dikkatli ve daha çalışkan olmalısın. Çünkü, talihin itişiyle bir gün bu ülkenin padişahlığına getirilirsen herkes seni kendisine örnek alacaktır!.."
"Şehzadegân Mektebi" denilen bir tür saray okulunda yetiştirilen şehzadeler "Galatasaray Sultanîsi" açılınca bu okula gönderilir oldular. İlk yıllarda, beraber geldikleri "haremağaları" onları sınıfın kapısında bekler; ayrı yerlerde yatıp kalkarlar, yemek yerlerdi. Bu durumdan zamanla onlar da rahatsız olduğundan bütün imtiyazları kaldırılmış ve arkadaşlarıyla kaynaşmaları sağlanmıştı. Aralarında, II. Abdülhamid'in iki oğlu Ahmed Nureddin ve Selim efendiler de vardı.

2. Küçük ve hafif tekneleri karaya çekmekte ve "yürütmekte"; dalyan sökerken çapaları kaldırmakta kullanılan bir tür vinç; "ırgat".

Galatasaray'da, sanırım kişiliğini etkileyen iki de büyük darbe yaşamıştır: çok sevdiği küçük kardeşi Nihâl'in okulda âletli jimnastik çalışırken başı üzerine düşüp ölmesi ve on bir yıl boyunca kendi evinden bile içinde daha uzun süre yaşayıp bağlandığı okulunun, tam da mezun olmasına birkaç ay kalmışken, onca anısıyla birlikte ve gözlerinin önünde yanıp yok olması!

"Sultanî" yanıyor!

7 mart 1907 perşembe gününü cumaya bağlayan gece saat 02.30 suları olmalıydı. "Cuma tatili" nedeniyle evdeydi. Konaktaki, alışılmamış, biraz gürültülü ve heyecanlı konuşmalarla uyandı ve "ne oluyor" diye üst kattaki odasından salona indi. Babası, gecelik entarisiyle orta yerde dimdik duruyor, acele acele bir şeyler anlatan üniformalı yaverini dinliyordu. "Pera"da yangın vardı. Birlikte balkona çıkıp gökyüzüne baktılar. Soğuk kış gecesiyle tam bir çelişki oluşturucasına, alevler, Kasımpaşa'ya bitişik Piyale Mahallesi'nin göğünü insanın içini ürperten bir sıcak kırmızıya boyamıştı. Sokaktaki don paça erkek kalabalığı "İngiliz Sefareti olabilir!.. Belki de Tepebaşı'ndaki 'asrî' otellerden biri yanıyordur!.." diye fikir yürütüyordu. İçlerinden biri:

– Ya Sultanî ise, diye konuşunca kanının donduğunu hissetti.

Evet, ya mektebi yanıyor idiyse?

– Ben gidip bir bakacağım, dedi babasına.

Hüseyin Hüsnü Paşa itiraz etmedi:

– Nasıl istersen. Ama dikkatli ol evladım, yanlış bir şey yapma. Hem, merak etme. Beyoğlu itfaiyesi ne güne duruyor? Çoktan yetişmiş olmalıdırlar.

Babası böyle diyordu ama Celâl durur muydu? Alelacele giyindi ve dimdik dar sokaklardan Tarlabaşı'na tırmanıp "Cadde-i Kebir"e (İstiklâl Caddesi) ulaştı. O tırmandıkça gökyüzünün kırmızılığı artıyor ve alevlere karışan çatırtılar kulaklarını tırmalıyordu. Gökyüzünde zaman zaman "havaî fişek" benzeri yıldız kümeleri uçuşmaya başlamıştı.

Okulun devâsa demir kapısı ardına kadar açıktı. İtfaiye arabaları ve tulumbacılar heyecanla koşturuyor; kadınlı, erkekli, çocuklu bir meraklı kalabalığı okulun bahçesine kadar girmiş olup biteni seyrederken arada bir güçlenen yalazlar ortalığı gündüze çeviriyordu.

Aileleri taşrada olduğundan tatil günlerini ve gecelerini de okulda geçiren "bekâr talebe"den birkaç arkadaşıyla karşılaştı bu

hengâmede. Alelacele yataklarından fırlamışlar ve giyinmeye fırsat bulamadan en üst kattaki yatakhanelerden bahçeye inmişlerdi. Bir şeyler yaparak yangının söndürülmesine yardımcı olmak istemişler ama itfaiyeciler tarafından "işlerine karışmamaya" davet olunmuşlardı. Zaten yapılacak bir şey de yoktu. Alevler koskoca binanın her yanını sarmış, idare ve muhasebe odasından kurtarılan dosya, evrak ve belgeler ön bahçede bir yere yığılmıştı.

"Yandı güzel okulum... Yandı on bir yıllık anılarım... Yandı kitaplarım, defterlerim" diye düşündü, tam bir çaresizlik içinde. "Bütün evrakımız kül olduğuna göre belki bizleri mezun bile edemezler!.."

Birkaç arkadaşıyla birbirlerine sokularak, tek kelime konuşmadan sabahı ettiler. Cuma tatili nedeniyle daha bir gün önce güle oynaya ayrıldıkları okullarının günün ilk ışıklarıyla korkunç bir iskelete dönüştüğünü ürpererek izlediler. Beyoğlu ve Deniz itfaiyesi erlerinin insanüstü çabaları bir işe yaramamış, koskoca "Sultanî" kara gri, üzerinde dumanlar tüten bir kül ve enkaz yığınına dönüşmüştü.

İçinde bir şeylerin, bu ağır darbeyle, tıpkı Nihâl'in ölümünde olduğu gibi parçalanıp çöktüğünü hissetti. Kendi kendine, "Geldim de ne oldu?.. Keşke hiç gelmeseydim! Gördüklerimi şimdi ben nasıl ve ne zaman unutabileceğim?" diye düşündü.

Hademe koğuşunda "mezuniyet töreni"

Yangın, oğlu René Feuillet de 1907'lilerle birlikte aynı okuldan diploma alacak olan Fransız müdür muavini Mösyö Feuillet'nin dairesindeki havagazı sobasının gece saat iki sularında âniden parlaması sonucu başlamıştı. Feuillet'nin hizmetçisi Çatalcalı bir Hıristiyan kadın ile o gece misafiri olan kız kardeşi durumu hemen fark etmişler ama ilgilileri haberdar edeceklerine alevlere su atarak zaman kaybetmişlerdi. Bir anda yüksek ahşap tavana ulaşan alevler tahtaları tutuşturarak çatıya sıçramıştı.

Ailesiyle birlikte okuldaki lojmanda kalan müdür Abdurrahman Şeref Bey, tatil gecelerini de okulda geçiren ve genel mevcudun dörtte birini oluşturan 240 öğrencinin derhal uyandırılarak bahçeye çıkarılmasını ve eşya kurtaracağız diye vakit kaybedilmemesini istemiş; haber "Yıldız"a ulaşır ulaşmaz bilgilendirilen Padişah II. Abdülhamid yaverlerini yangın yerine göndermişti. Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey, Umum İtfaiye Alayları Kumandanı Zihni Paşa, Deniz İtfaiye Alayı Kumandanı Mehmed Paşa ve diğer üst rütbeli görevliler çoktan gelip yangın yerinde görünmüşlerdi.

Şair ve eğitimci Tevfik Fikret Galatasaray'dan mezun olduğu 1888 yılında (sağda) ve okul müdürüyken (üstte).

Tahkikat sonucunda, Mösyö Feuillet'nin bütün ikazlara karşın dairesindeki sobada yemek pişirme alışkanlığından vazgeçmediği ve yangının onun dairesinden çıktığı belirlendi. Mösyö Feuillet ünlü sobasında o gece de yemek pişirildiğini inkâr edemedi ve tabiî bir süre sonra görevden alındı ama olan olmuş, okulun kırk yıldır özenle saklanan belgeleri, kütüphanesi, laboratuvarları ve müdür Abdurrahman Şeref Bey'in bir bölümü elyazması nâdide kitapları kül olmuştu. Tabiî 1 000 kadar öğrencinin nesi varsa onlar da... Okulun ön cephesindeki kocaman saat bile "üçe çeyrek kala"yı gösterirken durmuştu. Sultanî'den geriye yalnızca bir iskelet ve hademe koğuşları ile mutfak bölümü kalmıştı.

Beyoğlu'nun göbeğindeki dev binanın yalnızca dış duvarları ayakta kalacak biçimde yanıp kül olması dosta düşmana karşı acıklı bir manzara oluşturduğundan "Saray"ı yakından ilgilendiriyordu. Biraz da bu nedenle, bir yandan enkazın temizlenmesine girişilirken bir yandan da padişah fermanıyla, Yeni Postane ve Elhamra Sineması gibi bugün de varlığını sürdüren binaların mima-

rı Galatasaray mezunu Vedat Bey'e aynı yere yeni bir bina yapması için hazırlıklara başlama talimatı verilmişti. Bu arada öğrenciler ve idare, geçici bölmeler yapılarak, alevlerin nasılsa ulaşmadığı hademe koğuşlarına yerleştiriliyor ve Beylerbeyi Sarayı yakınındaki hastane binasına "pavyon"lar eklenerek bir sonraki 1907-1908 ders yılının burada geçirilmesi planlanıyordu.

Mahmud Celâl, Ahmed Haşim ve arkadaşlarına diplomaları hüzünlü bir törenle hademe koğuşlarının bir köşesinde verilebilecekti.

"Müdür" Tevfik Fikret'in yanında ilk görev

Yirmi bir yaşındadır Mahmud Celâl. Çok iyi Fransızca'sı; cebinde, o tarihlerde her kapıyı açan, üniversite diploması kadar itibarlı "Sultanî" diploması vardır ama ne yapacağını bilmemektedir. Arayış içindedir. Kimi memuriyet tekliflerini renksiz ve sıradan bulduğu için kabul etmez ve bir gün çok sevdiği hocalarından Tevfik Fikret'in Galatasaray'a müdür olduğunu öğrenir. Bilgisinden, enerjisinden ve iyi niyetinden emin bir insan olarak ve öğrenciliğinde, Tevfik Fikret üzerinde olumlu bir izlenim yarattığı inancıyla kapısını çalar.

O sırada okulun yeni binası süratle tamamlanmış ve 1908-1909 ders yılı burada başlamıştır.

Tevfik Fikret, bugün de olduğu gibi korunan "müdür odası"nda, muhabbetle karşılar çok beğendiği eski öğrencisini ve kendisi için ne yapabileceğini sorar.

Mahmud Celâl daha o zaman bile söyleyeceğini hemen söyleyen biri ya:

– Bana bir "muitlik"[3] vermenizi istiyorum, der sözü uzatmadan.

Gönlünde yatan ise son sınıflardan birinde görevlendirilmektir.

Tevfik Fikret gülerek:

– Neden olmasın Celâl Efendi oğlum, diye cevaplandırır bu isteği. Ben şimdi "sermuit"e bir not yazacağım. Seni "préparatoire" (hazırlık) sınıflarından birinde başlatsın.

Hayranı olduğu ve yıllar sonra dostlarından, ölünce onun yakınlarında bir yere gömülmesini isteyeceği Fikret'in bu cevabı bir

3. Bir tür "öğretmen yardımcılığı" (muallim muavinliği), "müzakerecilik" olan "muitlik", devrin önemli okullarında başarıyla uygulanan bir sistem, bir "teşkilatlanma"ydı. Çalışacakları okuldan yetişmiş olmaları tercih edilen muitler, zamanla "sermuit" (başmuit) yardımcılığına ve "sermuitliğe" kadar yükselebilirlerdi. "Mütalâa" saatlerinde öğrencilerin derslerine yardımcı olurlar, okulda disiplini sağlarlar ve gerektiğinde ceza bile verebilirlerdi. Muitlik, öğretmenlik için de bir basamak sayılırdı.

hayli üzer çok yetenekli ama henüz deneyimsiz Celâl'i. Müdürün karşısına alıp oturttuğu maroken koltuğa âdeta gömülür. Durumu fark eden Fikret:

– Neyin var oğlum? Birden değiştin, deyince de:

– Doğrusu çok şaşırdım hocam, diye konuşur. Nedeni ise kendimi çok daha yukarı sınıflara, hatta son sınıflara lâyık ve yeterli görmemdi.

Anlayışlı, sevecen bir tavırla dinler Tevfik Fikret öğrencisini ve gözlerinin içine bakarak şu düşündürücü ve ilginç cevabı verir:

– Bir kere, hayatta hiçbir göreve zirveden başlanmaz! Basamaklar, hak edildikçe ağır ve emin adımlarla çıkılır: Hemen zirveye oturanlar veya oturtulanlar, basamakları "tanımadıkları" için kolayca aşağı yuvarlanır ama emin adımlarla hedefe ulaşanlar yerlerinden edilemezler kolay kolay. Bir de şu var: senin "verilmeyi" beklediğin son sınıfların öğrencileri, belli bir yaşa ve "formasyona" ulaşmış gençlerdir ve okul çatısı altmda onlara ne verilebilmişse verilmiştir. Eklenecek pek bir şey kalmamıştır. Oysa "préparatoire"daki küçücük çocuklar ufak fidanlar gibidir. İşin daha başındadırlar. Onlara bir şeyler vermek, son sınıflarla haşır neşir olmaktan çok daha zordur, çok daha fazla bilgi ve beceriyi gerektirir. Ben sende bu bilgi ve becerinin işaretlerini, sendeki "öğretici nitelikleri" daha öğrencilik yıllarında gördüğüm için en ufak sınıfları uygun gördüm...

Genç Mahmud Celâl, aldığı dersin mutlu sersemliğiyle:

– Haklısınız hocam, der ve görevine başlar.

Kemâl ve Celâl kardeşler: "Hareket Ordusu"nda iki gönüllü "Jön Türk"

Mahmud Celâl Galatasaray'da "öğretmen yardımcılığı" görevini sürdürürken 31 Mart (1909) Olayı patlak verir. Yobazların ve isyancı askerlerin sokaklara egemen olduğu İstanbul'da günlerce tam bir karmaşa yaşanır ve Türkiye İşçi Partisi başkanlarından Mehmet Ali Aybar'ın dedesi Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki "Hareket Ordusu" isyanı bastırmak için, oluşturulduğu Rumeli'den "Dersaadet"e yürür. Ordunun kurmay başkanlığını ise "önyüzbaşı" rütbesiyle Mustafa Kemal yapmaktadır.

Askerleri taşıyan tren Makrıköy'de (Bakırköy) kısa bir süre için durduğunda Mustafa Kemal, Rasih Nuri İleri'nin gazeteci olarak gelen babası Suphi Nuri Bey'le görüşür. Kurmay başkanı hiç vakit yitirilmeden şehre girilmesinden yanadır ama Hüseyin Hüs-

Emekli Hüseyin Hüsnü Paşa ile Sakallı Celâl Bey arasındaki benzerlik dikkat çekici. Hüseyin Hüsnü Paşa "Tümamiral" rütbesiyle (küçük fotoğraf).

nü Paşa dönemin kuvvetli adamı Mahmud Şevket Paşa'ya haber verilmesini ister. Paşa haberi alınca "Bekleyin! Ben geliyorum..." der ve böylece kente Hüseyin Hüsnü Paşa ile Kurmay Başkanı Mustafa Kemal değil de, –bir anlamda hazıra konacak olan– Mahmud Şevket Paşa ile beraberindekiler girmiş olurlar.

İşte, Hareket Ordusu trenlerinin İstanbul'dan önceki son durakları olan Bakırköy'de bekletildiği sırada kentten çok sayıda "gönüllü" gelerek onlara katılmıştır. Bunlar arasmda hükûmetin bahriye nâzırı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın deniz subayı oğlu Kemâl ile Galatasaray'da "muit" Celâl de vardır. Ağabey ve kardeşi kahvaltı masa-

sında babalarına "Biz Hareket Ordusu'na katılmaya gidiyoruz" demişler, o da "Yaşını başını almış insanlarsınız. Buyrun, gidin!.." cevabını vermiştir. O gün orada çok genç bir deniz subayı daha vardır: Amiral Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yakın dostu ve o tarihte seksen beş yaşındaki son "kaptanıderya" Hacı Vesim Paşa'nın torunu Tevfik (Birmen) Bey. Sonraki yıllarda Hamidiye zırhlısının ikinci süvariliğine getirilecek olan Tevfik Bey padişah yanlısı iken Kemâl ve Celâl "Jön Türk" eğilimlidirler ve bahriye nâzırının kahvaltı masasından birbirlerine başarılar dileyerek kalkmışlardır! Hareket Ordusu'na bahriye nâzırının gene deniz subayı olan öteki deniz subayı oğlu Cemâl Bey'in de katıldığı söylenir ama buna olanak yoktur. Çünkü o tarihte Cemâl Bey "kalebent" olarak Rodos'tadır.

Hareket Ordusu'nun gerici 31 Mart isyanını bastırdığını, II. Abdülhamid'i tahtından indirerek Selanik'e gönderdiğini ve isyanın sorumlularını en ağır biçimde cezalandırdığını biliyoruz.

Paris'e yolculuk ve "koyverilen sakal"

"Öğretmen yardımcısı" Mahmud Celâl Bey'e dönersek. Bir gün, müdür beyin onu görmek istediğini ve odasında beklediğini bildirirler. "Müdür beyin odasında beklenmek" genç bir "muit" için sık rastlanan bir şey değildir. Mahmud Celâl heyecanla söyleneni yapar.

1915 yılında, henüz kırk sekizindeyken yitirdiğimiz Tevfik Fikret, bu çok "müstesna" kişilik:

– Sana iyi haberlerim var çocuğum, diyerek yanına oturtur eski öğrencisini ve anlatır:

İkinci Meşrutiyet'in getirdiği umut verici ortamda devlet –Osmanlı'nın tarihinde ilk kez olmak üzere– belli liselerden diplomalı, Fransızcası kuvvetli otuz-otuz beş genci yükseköğrenim için Fransa, İsviçre gibi ülkelere gönderme kararı almıştır. "Tercihan" 1907, 1908 ve 1909 mezunları arasından seçilmesi öngörülen bu gençlerin sınava tâbi tutularak mezun oldukları liselerin yetkililerince belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Sonunun nereye varacağını az çok tahmin ederek, Müdür Tevfik Fikret Bey'i merakla dinler Mahmud Celâl:

– Ben, yetkililere verilmek üzere bir "liste" hazırladım. Aralarında senin bazı arkadaşların da var. Tabiî seni de koydum bu listeye. Ne dersin?

– Siz uygun gördüğünüze göre... Ancak, bir de babamın görüşünü ve iznini almalıyım efendim.

"Jön Türk" Cemâl Kaptan'ın (üstte) "Sevgili haremim Mebrure'me" yazarak 3 teşrinisâni 1325'te (1909) "Rodos zindanı"ndan gönderdiği kart. Zeynep Mebrure Hanım (solda).

– Doğru! Yarın cevabını bekliyorum. "Listemin" vakit geçirilmeden tamamlanıp gönderilmesi gerekiyor. Haydi şimdi görevinin başına. Bu konuyu da kimseyle konuşmamanı isterim.

"Kıbrıslı" Mehmed Kâmil Paşa'nın güvenoyu alamaması üzerine yeniden bahriye nâzırlığına gelmesi gerçekleşmeyen Hüseyin Hüsnü Paşa'nın o tarihte belli bir görevi yoktur ama henüz "Bahriye"den bütünüyle ayrılmış da değildir. Tevfik Fikret Bey'in oğluna yaptığı teklifi her zamanki vakur ve ölçülü hâliyle karşılar:

– Bence, hakkında hayırlı olur. Avrupa'yı görüp tanımanda, tahsilini Fransa'da sürdürmende yarar vardır.

Ayşe Melek Hanım ise beklenmeyen bir soruyla söze karışır:

– İyi de, ne okuyacakmışsın orada?

– Sormadım anne!..

– Nasıl sormazsın oğlum?

Ertesi gün, Tevfik Fikret Bey'e, yapılan teklifi kabul ettiğini bildirirken "orada ne okuyacağını" da sorar:

– Sanırım, Sorbonne'da "sciences politiques" (siyasal bilimler)

öğrenimi göreceksin. Sen ne dersin bu konuda?

Dilinin ucuna gelir ama nedense "Ben makine mühendisliği tahsil etmek isterdim" diyemez. Diyemediği için de çok pişman olacaktır sonraları. Özellikle, İbrahim Hakkı (Akyol), Aliullah (Ali Yar), Behçet (Güçer), Macit (Arda), Halit (Birsan) gibi arkadaşlarının, istekleri doğrultusunda, matematik, coğrafya, tabiî ilimler tahsili için yollandıklarını öğrenince.

Gene de "siyasal bilimler" öğrenimini sürdürmeye çalışır ama aklı makine mühendisliğindedir. Babasına bir mektup yazarak bu konuda yardımcı olup olamayacağını sorar. "Acaba, Maarif Nezareti'ne kadar gidip, nâzır beyden makine mühendisliği tahsiline geçmesini isteyebilir mi?" Hüseyin Hüsnü Paşa o tarihlerde artık bahriye nâzırlığmdan ayrılmıştır ve yapısı bu tür kişisel işlerin "takibine" elverişli olmaktan uzaktır. "Beni bu işlere karıştırma!.." diye cevaplar oğlunu.

Ayşe Melek Hanım'ın daha cerbezeli, daha tuttuğunu koparan bir insan olduğunu bildiğinden bir mektup da ona yazar, babasından bir sonuç alamayınca. "Acaba, devlet katında bir değişiklik yaptırabilir mi annesi?.. Yaptıramazsa, ailenin olanaklarıyla makine mühendisliği okuyabilir mi?.."

O zamanların "Osmanlı parası" düşünüldüğünde bu olanaksız da değildir ve Ayşe Melek Hanım'ın mücevher kutusunu açıp gözden çıkaracağı birkaç parçacık bu iş için fazlasıyla yeterlidir. Ne ki yanaşmaz buna. "Devlet neyi uygun görmüşse onu tahsil et... Onlardan daha iyi mi bileceksin?.." biçiminde bir bahaneyle cevaplandırır oğlunun mektubunu. Genç Celâl, Ayşe Melek Hanım'ın bu tavrını hiç unutmayacak, affetmeyecek ve yıllar sonra ondan söz ederken "Annem hep kendisine muhtaç kalayım istemiş ve bunu bana açıkça söylemekten bile çekinmemiştir..." diyecektir.

Ağabeyi, Deniz Yüzbaşısı Cemâl Bey'in istibdat karşıtlığı yüzünden idama mahkûm edildiğini duymasından, küçük kardeşinin hiç beklenmedik dramatik ölümünden ve okulunun gözleri önünde yanıp kül olmasından sonra kısa sürede dördüncü darbedir annesinin tutumu henüz yirmili yaşlarının başındaki Mahmud Celâl için.

Boş verir siyasal bilimler okumaya ve ömrünün kalan elli yılı boyunca "alâmeti farikası", "mütemmim cüzü" olacak; adını ve ününü belirleyecek ünlü sakalını işte tam da o günlerde koyuverir. Üstelik bir daha hiç ama hiç kesmemecesine!.. Ve gelmişken, "Champs Elysées"si, "Quartier Latin"i, "Saint Michèle"iyle Paris'in tadını çıkarmaya başlar: Yıllar sonra Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun –korkarım bi-

raz haksız biçimde hicvettiği– bir başka Galatasaraylı, bir zamanların başarılı dışişleri bakanı Profesör Turan Güneş gibi:

> Herifçioğlu Saint-Michèle'de koyuvermiş sakalı
> N'eylesin "Bizim Köy"ü, n'etsin Mahmut Makal'ı?
> Esmeri, sarışını, kumralı, kuzgunî karası
> Cebinde dört dilberin telefon numarası...

Gene de bol bol okur; girip çıkmadığı kütüphane ve müze; Paris'in ünlü "café"lerinde söyleşip fikir alışverişinde bulunmadığı sanatçı, yazar, düşünür kalmaz ve bir gün:

– Devletin parasını yediğimiz yeter!.. Şimdi gidip millete borcumuzu ödeyelim, diyerek "Yataklı Vagonlar Şirketi"nin "Orient-Express"ine atlar ve yurda döner.

Cebinde bir yükseköğrenim diploması yoktur ama zaten dolu olan kafasının içi Paris'in hür düşünceye açık ortamında yepyeni, aydınlık fikirlerle büsbütün zenginleşmiştir.

Bildiklerini, yurdunun, cehalet ve taassubun kör karanlığında kalmış insanlarına aktarmak için acelesi vardır.

Dördüncü bölüm

Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te bir "mefkûreci muallim"

Paris'ten dönüş ve Üsküp'te öğretmenlik

Bir yılı aşkın süre kaldığı Paris'te Türk halkının ne denli geri bırakıldığını daha bir derinden ve somut biçimde görüp algılama fırsatı bulmuştu. Arapça "fikr"den üretilen o zamanların moda "Osmanlıca" sözcüğüyle tam bir "mefkûreci muallim"; ülkücü, idealist bir öğretmen olup çıkmıştı, Paris dönüşü artık "Sakallı" olan Celâl Bey.

Evet, öğretmenliğe soyunmalıydı. Bu amaç için yeterli birikiminin olduğu bilincindeydi de işe nereden başlayacağını bilemiyordu. Önce, hayranı olduğu Tevfik Fikret'e bir kez daha başvurmayı düşündü. Ne ki danıştığı bazı yakınları:

– Ziyaretine git ama yanında çalışma talebinde bulunma! dediler. Adam Galatasaray'da iyi şeyler yapıyor ama yerinde bırakacaklarını sanmıyoruz.

Yanan okulun yerinde bugün de hizmet veren görkemli binanın bitirilerek 1908-1909 ders yılına yetiştirilmesi onun müdürlük dönemine rastlamış, okulda yepyeni, çağdaş bir eğitim ve öğretim zihniyeti egemen olmuştu. Benzerlerine göre zaten daima bir adım önde olmayı hedeflemiş okulda Fikret'le birlikte öğretmen, öğrenci veya yönetici herkesi sarıp sarmalayan bir özgürlük havası esiyordu. "Öğrenci üzerinde baskı uygulanmıyor, çok gerekmedikçe ceza verilmiyor ve talebe hür bırakılıyordu. Bununla beraber denetleyici bir göz öğrenciyi takip ediyor, onların yanlışlarını belirliyordu... Herkesin, kendi sorumluluğunun bilincinde olması öğütleniyordu..."[1] "Sultanî'ye" adlı ünlü şiirinin son dizelerinde:

Garp iştiyakı (özlemi) fikre açık bir ufuk ve sen
Şark'ın bu ufka açılan bir dericesi (penceresi)

1. Prof. Dr. Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultanî*, s. 175.

Üsküp'te öğretmenliğe ilk adımlar...

diyerek yücelttiği okulunu Doğu'nun Batı'ya açılan penceresi olarak niteliyordu ama İkinci Meşrutiyet döneminin az çok özgürlükçü ortamında bu "pencere"yi kapatmak isteyen, çağdaş eğitimden habersiz "karar-ı nezâretpenahi"ciler "cadı kazanı"nın altını tutuşturmuştu bile...

Öğrencilerin konuşma yeteneklerini geliştirmek, tiyatro yapmalarını sağlamak, "münazaralara" ortam hazırlamak ve konferanslar, toplantılar düzenlemek için okula bir de "konferans salonu" kazandırması bu gibileri harekete geçirdi. Hele bu salonun yerinin bir alt kattaki "mescidin" üstüne rastlaması, ellerine, "Cami üzerinde tiyatro olur mu?" biçiminde bir de karşı çıkma fırsatı veriyordu. Zaten şeker hastası olan büyük idealist Fikret'in yorgun bedeni, Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin okul bütçesinde gereksiz kesintilere gitmesini ve öğretmenlere durup dururken yevmiye kesme cezası verilmesini istemesi gibi yersiz müdahaleler sonucunda büsbütün yıprandığından 9 nisan 1910 günü istifa-

Galatasaray'ın 1908-1909'da şampiyon olan takımı okul müdürü Tevfik Fikret'le (ortada) birlikte. Kulübün 1 numaralı üyesi Ali Sami (Yen) arka sırada soldan üçüncü. Resim çekilirken –nedense– formasını giymemiş. Gene arka sırada sağdan üçüncü, kulübün, Asım Tevfik'le (Sonumut) birlikte 2 numaralı üyesi olan şair Emin Bülent (Serdaroğlu). Onun, Türk düşmanı "Batılıları" hedef alan "Kin" şiirini ve özellikle "Garbın cebin-i zâlimi (korkak zalimi) affetmedim seni / Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi" dizelerini Atatürk çok sever ve ezberden okurdu.

sını verdi. 28 aralık 1908 tarihli "irade"yle göreve getirildiğine göre "Sultanî" müdürlüğünde on altı ayı bile dolduramamıştı.

Tevfik Fikret'in Galatasaray müdürlüğünden böylesine kısa bir hizmet döneminden sonra ayrılması Sakallı Celâl Bey'in yaşamında da bir dönüm noktasını oluşturur. Fikret yerinde kalmış olsaydı belki de burada öğretmenliğe başlar ve birçok arkadaşı gibi aynı çatı altında emekli oluncaya kadar başarıyla hizmet verirdi. Ama olmadı işte ve aynı ocaktan yetiştiğini bilmenin rahatlığıyla doğrudan makamına çıktığı Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin:

– Özellikle gitmek istediğin bir yer var mı? şeklindeki sorusunu nedense:

– Üsküp,[2] diye cevaplandırdı.

Dedesi "Kolağası Ahmed Kaptan" Boşnaktı ya, kim bilir belki de "kan çekmişti" onu Balkanlar'a:

– Üsküp İdadîsi'nde Fransızca ve felsefe okutmak isterdim.

2. Sakallı Celâl Bey'in ilk öğretmenliği, bazı kaynaklara göre Üsküp'te değil Manastır'dadır.

– Fransızca tamam da, bu yaşta felsefe okutmak!.. Kendine çok güveniyorsun.

– Güveniyorum efendim. Güvenmesem söyler miydim?

Yirmi üç yaşın coşkusuyla işine sarıldı ve ilk zamanlar pek sevdi bu Makedonya kenti ile insanlarını. Tabiî öğrencilerini de. Hele içlerinde bir "Prevezeli Kâzım"[3] vardı ki onunla "hoca-talebe" ilişkisi yakın ve sıcak bir dostluğa dönüşerek ölünceye kadar sürüp gidecekti.

Öğrencilere futbol oynattığı için başına gelenler

Üsküp'ü halkıyla ve hocalık ettiği öğrencileriyle sevmişti ama bazı davranışları kimi çevreleri rahatsız etmiyor da değildi. Bu çevrelerin gözünde o "Parisli bir monşer", çocuklarına sık sık Büyük Fransız Devrimi'nden söz eden bir "zındık"tı. Oruç tutmuyor, namaz kılmıyor, "cumalara" bile gitmiyordu!

Hele bir de cebinden para vererek çalıştırdığı işçilere okul yakınlarındaki, otların istila ettiği boş bir arsayı düzelttirip "ayaktopu" sahası hâline getirince ipler kopma noktasına geldi. Galatasaray Kulübü'nün temelleri 1905 yılında Ali Sami, Emin Bülent ve Asım gibi kimiyle aynı sınıfta okuduğu yakın arkadaşları tarafından atıldığında oyuncu olarak katılmasa da konunun yabancısı değildi. Üstelik, heybetli fiziği ve kıvrak zekâsıyla takıma girmesini çok istemişti arkadaşları. Fransa'dan meşin toplar getirtti. Öğrencilere uygun "donlar", "fanilalar" diktirdi ve okul ile çevredeki gençlerden iki takım oluşturarak sahaya sürdü. Futbol, Avrupalıların çoktandır oynadığı ve İstanbul'da da ilgi uyandıran bir oyundu ve gençlere "takım halinde başarılı olmayı" öğretirken boş zamanlarını açık havada "idman yaparak" geçirmelerini de sağlayabilirdi.

Ama, Üsküp gibi Rumeli'nin az çok özgürlükçü havasını soluyan bir kentte bile Sakallı Celâl'in ne yapmak istediğini algılamaktan yoksun insanlar çoğunluktaydı. En azından, böylelerinin sesi daha yüksek perdeden çıkıyordu. "Sakalından utanmayan bu gâvuru" kentlerinden uzaklaştırmak için müftüyü harekete geçirdiler. Maarif Nezâreti'ne kadar ulaştırdılar akortsuz seslerini. Sonunda azledildi Sakallı Celâl ve İstanbul'a döndü.

3. Prevezeli 1895 doğumlu öğrenci Kâzım, öğrenimini daha sonra İstanbul Mühendis Mektebi'nde ve Almanya'da sürdürüp kimya mühendisi olacak ve Türkiye Şeker Fabrikaları genel müdürlüğüne kadar yükselecektir. Yapı ve Kredi Bankası'nı kurup yirmi yedi yıl boyunca yöneten Kâzım Taşkent, "Prevezeli Kâzım"dan başkası değildir. Kâzım Taşkent, "hocası" Sakallı Celâl üzerinden elini hiç çekmemiştir.

Kemâl Ağabey'in kardeşi 'Sakallı Celâl Bey'i Üsküp'te ziyareti.

"Prevezeli Kâzım" ve diğer öğrencileri, Mahir İz Hoca'nın yazdığının aksine arkasından "teneke çalmadılar". Gözyaşı döktüler. Gidişine sevinenler ise belki gene de çoğunluktaydı.

Taksim Kışlası'nda "tuş" edilen "Levanten"

O zamanki adıyla "Galata Sarayı Mekteb-i Sultanîsi"nden diploma aldığı 1907 ile 1910 arasındaki üç yıla epey bir şeyler sığdırmıştır Mahmud Celâl Bey: bitirdiği okulda ve Tevfik Fikret gibi sıra dışı bir eğitimci, ozan ve aydınlık savaşçısının müdürlüğü döneminde "muitlik" (öğretmen yardımcılığı); devlet hesabına gittiği Paris'in ünlü Sorbonne Üniversitesi'nde bir süre siyasal bilimler öğrenimi ve Üsküp Sultanîsi'nde Fransızca ve felsefe öğretmenliği... Yirmi-yirmi üç yaşlarındaki bir delikanlı için –sonu getirilmese de– az bir deneyim olmasa gerekti bütün bunlar.

Ne ki şimdi, İstanbul'un kozmopolit ortamında iri cüssesi, dikkat çeken gür sakalıyla boşta gezen bir "paşazade"dir!

Bir süre, oyuncularının çoğunu yakından tanıdığı "Galata Sarayı takımı"nın "Papazın Çayırı"nda, şurda burda hafta sonları "çıktığı" maçları izler. Ali Sami Bey ve diğerleri çoğu kez eline bir "fanila" verip aralarına katılmasını isterler ama "ayaktopu" yüzünden Üsküp'te başına gelenlere karşın, nedense yanaşmaz futbolculuğa. Nereden, nasıl edindiğini bilmediği bir güreş tutkusu vardır içinde. Bu tutku onu, sonraki yıllarda futbola da açılacak olan Taksim Kışlası'nın orta yerinde bulunan talim alanına sürükler.

Burada sık sık kocaman bir çadır kurulmakta ve Avrupa'dan gelen ünlü güreşçilerle "bizimkiler" kapışmaktadır. Hemen hepsinde tartışmalar, hatta kavgalar çıktığından minder kenarında silahlı jandarmaların eksik olmadığı bu "müsabaka"lar sırasında zamanın ünlü öğrenci liderlerinden Burhan (Felek) Bey gibi güreş meraklılarıyla tanışır ve arkadaşlık kurar.

Gene böyle bir müsabaka sırasında Fransa şampiyonu ile Türk rakibi tutuşurlar. Kıran kırana geçen güreş sırasında bizimki Fransız'ın sırtını hem de birkaç kez mindere yapıştırır ama minder kenarında oturan dev yapılı bir Levanten hakeme sürekli ve bağıra çağıra karşı çıkarak yapılan tuşun geçersiz olduğunu öne sürer ve hakem de –nedense– her defasında bundan etkilenerek güreşi sürdürür. Bu ısrarlı haksızlık karşısında seyircilerin hakemin üzerine yürümesi beklenirken Celâl Bey birden ayağa fırlar, ceketini çıkarıp atar ve arkadaşlarının "Dur!.. Ne yapıyorsun?.." uyarılarına aldırış etmeden minder kenarındaki dev cüsseli Levanten'i yakalayıp sırtını güreş minderine yapıştırdıktan sonra üstüne oturur ve:

– Hakem, Türk'ü galip ilân edinceye kadar seni bırakmayacağım, diye bağırır.

Çadırdakiler birbirine girerken jandarmalar işe karışır. Omuzlarına dipçikleriyle vurarak altındaki adamı kurtarırlar ve Celâl Bey'i güçlükle zapt ederek kışlanın nezârethanesine götürüp bir gece boyunca burada tutarlar.

Ertesi sabah durumu öğrenen ilgili komutan, Celâl Bey'in "içeri alındığından" haberdar edilmediği için küplere biner, onu elinden tutarak odasına getirir ve "Senin yerinde olsaydım ben de aynını yapardım" diyerek gönlünü aldıktan sonra:

– Bak oğlum. Biz Osmanlılar bilek gücümüze güvendik hep. Onlar ise akıllarını kullandılar. Kuvvetten düştüğümüzü fark ettikleri için de şimdi üstümüze üstümüze geliyorlar. Türkleri yok etmek ve haritadan silip atmak için. Bizler yaşlandık. Yapacak fazla bir şeyimiz kalmadı. Ama, senin gibi gençlerin bundan sonra bileklerinden çok kafalarını çalıştırmaları gerekir. Güçlü bilek kafaları geliştiremez ama çalışan kafa bileğini güçlendirmeyi bilir, der.

Trablusgarp'a yelkenliyle silah kaçıran milliyetçi

Gün görmüş jandarma komutanının öğütleri kabına sığamayan genç Celâl'i etkilemiş olmalı ki, öğrenciliğinde bile tepesi attığın-

da yumruğu patlatan kahramanımız fikirlerini açıklamaktan hiçbir zaman çekinmemiş ama yaşadığı sürece artık kimseye bir fiske bile vurmamış; soğukkanlılığını, koşullar ne kadar aleyhine olursa olsun hiç yitirmemiş ve aklını kullanarak çıkış yolunu bulmaya çalışmıştır.

Tıpkı, 1911'in İtalyan saldırısına karşı Mısır üzerinden gizlice Trablus'a gidip İtalyanlarla savaşa tutuşan Mustafa Kemal ile arkadaşlarına silah ve cephane götürürken yaptığı gibi. Anadolu'nun Akdeniz'e açılan bir limanından yelkenli tekneyle Trablus'a yaptığı ilk yolculuk değildi bu, son sefer de olmayacaktı. Ancak bu kez Mısır açıklarında bir İngiliz devriye teknesi yollarını kesince arkadaşları:

– Hepimiz silahlıyız! Vuruşalım, dediler ama o:

– Silahlarımızı değil, aklımızı kullanalım, diye itiraz etti.

İngilizler tekneye çıkıp ambardaki silah ve cephaneyi buldular. Ama o Fransız basınını yakından izliyor; Afrika üzerinde İngiliz çıkarları ile Fransızlarınkinin ne denli çatıştığını yakından biliyordu.

İngiliz gemi komutanına bu silah ve cephaneyi Fransızlara karşı direnen Tunuslu mücahitlere götürdüklerini öylesine inandırıcı bir dille anlattı ki sonunda, "Peki, yola devam..." iznini almayı başardı.

Ama bu ve benzeri çabalar Trablusgarp'la birlikte Rodos dahil Onikiada'nm İtalyanlara kaybını önleyemeyecek ve Osmanlı'nın tam bir aymazlıkla, savaş deneyimine sahip 120 tabur askeri terhis etmesinden cesaret alan Balkan ülkeleri İstanbul'a savaş açacaklardı. Osmanlı bu ilk savaştaki muazzam kayıplarından küçük bir bölümünü "İkinci Balkan Savaşı"yla geri almayı başarmışsa da Selanik, Manastır, Yanya, Girit, Ege adaları dahil 170 000 kilometre kare toprağı, 33 il ve 158 ilçeyi birkaç ay içinde Balkan ülkelerine bırakmak zorunda kalmıştır. Belki, bunlardan da önemli olarak 7 milyona yakın Türk buralarda kaderlerine terk edilmiştir.

Kastamonu ve İzmit'te öğretmenliğe devam

Sakallı Celâl Bey'in bu acı günlerde silah altına alınmak için yaptığı başvuru, "ülkeye öğretmen de gerekli" diye geçiştirilmiş ve çok geçmeden Kastamonu Sultanîsi'nde Fransızca öğretmenliğine atandığı bildirilmiştir.

"Paris görmüş" paşazade İstanbul delikanlısı Sakallı Celâl Bey bavulunu toplayıp yakınlarıyla vedalaştıktan sonra yeniden yollara düştü ve o günün koşullarında güçlükle ulaştı Kas-

tamonu'ya. Ormanlarla çevrili güzel bir doğası vardı bu Anadolu kentinin. Ama, fakirlik, işsizlik ve cehalet her yanda kol geziyordu.

Ve hastalık! Söylendiğine göre frengi illeti bir âfet durumundaydı. Gene de tam bir "idealist öğretmen" yaklaşımıyla kolları sıvadı. Fransızca'nın yanı sıra, gerek duyuldukça "hayat bilgisi" ve tarih derslerine de giriyor; geniş kültürünün desteklediği üstün konuşma ve ikna yeteneğiyle öğrencileri kendine bağlıyordu. Henüz yirmi beşinde olmasına karşın Kastamonu'daki sınırlı aydın çevrelerin gözdesi olup çıkmıştı. Durum buydu ama daha ikinci yılını doldurmadan hakkındaki şikâyetler İstanbul'a Maarif Nezâreti'ne kadar ulaştırıldı: Kastamonu gibi "dini bütün" bir yerde çoğu kez başı açık dolaşıyor, Fransız Büyük Devrimi'nden söz ediyor: "müspet ilmin ve aklın inanmadığı boş sözlere değer verilmemesini" öğütlüyor; –Üsküp'te olup bitenleri yinelercesine– çocuklara ayaktopu oynatıyordu. "Kerbela'da İmam Hüseyin'i şehit edenlerin kesik başına tekme atışlarını" bilmezden gelerek!..

Osmanlı Maarif Nezâreti'nde bütün bu saçmalıklara gülüp geçenler de olmalıydı ki boşu boşuna harcamak istemediler Celâl Bey'i. Bir tel emriyle, kim bilir belki de daha gelişmiş bir belde olduğunu varsaydıkları için İzmit'e aldırdılar onu.

Kastamonu'dan da uzaklaştırılması elbette hoşuna gitmemiş olmalıdır genç ve idealist öğretmenin. Ama birden sevdi İzmit'i. Çünkü aynı okulda şiirlerinden tanıdığı genç ve yetenekli bir edebiyat hocası da görev yapıyordu: Yusuf Ziya Ortaç. Bu kitabın baş tarafına aldığımız yazısında ondan "Celâl Bey'in cenazesine gitmedim. İnsan kendi tabutunun arkasından yürüyebilir mi?.." diye söz eden Yusuf Ziya Ortaç ile Sakallı Celâl Bey arasında, ikincisinin ölümüne kadar kesintisiz sürüp gidecek içtenlikli bir dostluğun temelleri işte İzmit'teki bu okulda atılmıştır.

Kadim dostu Sakallı Celâl Bey'in böyle okuldan okula sürüklenmesi ve daha sonraları inanılmaz, birbiriyle ilgisiz işlere girip çıkması, Yusuf Ziya Ortaç'a, yayımladığı haftalık mizah dergisi *Akbaba*'da –onun ağzından– şu ünlü "dörtlüğü" yazdırıp yayımlatmıştır ki, Sakallı Celâl Bey'in bir tür özeti sayılsa yeridir:

Ben hangi yolu seçeyim?
Hangi mesleğe geçeyim?
Dişçi, ateşçi, memur...
Bir sakallı bilmeceyim!

"Ankara Sultanîsi" müdürü.

Ankara Sultanîsi'nde müdür yardımcılığı

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sakallı Celâl Bey'i bu kez Ankara Sultanîsi'nin müdür yardımcısı (müdür-i sâni) olarak görüyoruz. Üsküp, Kastamonu ve İzmit'te ne ise burada da odur: öğrencilerine sürekli aydınlanmayı, akıllarını kullanmayı ve "hurafelerden" (boş inanç) uzak durmayı öğütler. Ne ki, bu kez yalnızca öğretmen değil müdür yardımcısı niteliğiyle, Orta Anadolu'nun önemli ve kalabalık bir lisesinde yöneticidir de. Ve daha otuz yaşmda bile değildir.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra (1924) aynı okulun müdürlüğüne de getirilecektir ama 1915-1918 yıllarını kapsadığını sandığım buradaki ilk görevi sırasında yaşadıkları hakkında söy-

Ankara Sultanîsi müdürüyken, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın ilk başkanlığına getirilecek olan Galatasaray'dan arkadaşı Selahattin Çam Bey'le birlikte (bkz. s. 154).

lenenlerin ne kadarı doğrudur bilinmez. Bu söylentilere göre okulun lâğımı taşınca haberdar ettiği "Nezâret" ilgilenmeyince çarnaçar kendisi lâğım çukuruna girip onarmaya çalışmış; "Nezâret"in bir türlü onartmadığı tahta merdivenler öğrencilerin üzerine yıkılmasın diye bu işe de soyunmuş; Nezâret de "Koskoca müdür yardımcısı böyle işlerle uğraşır mı?" diye sözde ona işten el çektirmiş ve Sakallı Celâl Bey de bu davranışa tepkisini, ertesi gün bir boyacı sandığı edinerek "Sultanî"nin önünde öğrencilerin ayakkabılarını boyayarak göstermiş vb...

Evet, Celâl Bey'in buna benzer sıra dışı ve aşırı tepkileri olmuştur ama yukarıdakiler acaba ne ölçüde doğrudur?

Ankara Sultanîsi'ndeki davranışları ve sergilediği kişilik konusunda en inandırıcı sözler, hepsini de kitabın baş tarafına aldığım, Mahir İz'in, Ahmed Haşim'in, Haldun Taner ve diğerlerinin yazdıklarıdır sanırım.

Ne diyordu Ahmed Haşim arkadaşı Refik Şevket'e (İnce)

"Mustafa Kemal kalpak giyerse ben de giyerim!.."

yazdığı mektuplardan birinde bugünün Türkçesiyle ve biraz kısaltılarak:

> Ankara'da geçirdiğim mutlu dakikalar, lise bahçesindeki havuzun kenarında müdür yardımcısı ve benim Galatasaray'dan sınıf arkadaşım Sakallı Celâl ki yıldızlı semaları, dağları, suları, doğanın gizlerini ruhunda birleştirip yansıtan bir sonsuz yaratıktır... Etrafta her şey kararıp, bahçede kendi başına otlayan atın hayali bile görülmemeye başladığı zaman onun yüce hezeyanlarını dinlediğimiz dakikalardı!..

Osmanlı'nın tam bir çöküntüye doğru giderken son kozlarını oynadığı yılların zavallı ve bakımsız bozkır Ankara'sında bir şeyler yapmaya çalışan duygulu ve duyarlı Celâl Bey mutlu muydu? Hiç sanmam. Tek kız kardeşi ve eğitimci Mustafa Satı Bey'in eşi Cemile Hanım'ın ağabeyine gönderdiği, ancak yanıtsız kaldığı anlaşılan kartlardan onun, kalın bir sis ve yalnızlık perdesi arkasına çekildi-

ği; belki de ağır bir çöküntü içinde olduğu izlenimi edinilse yeridir.

Önce, otuz paralık pul yapıştırılarak 14 mayıs 1332 (1916) tarihinde Beyazıt'tan postaya verildiği görülen "Ankara'da, Ankara Sultanîsi Müdür-i Sânisi Mahmud Celâl Bey'e" adresli kart:

> Sevgili Ağabeyciğim,
>
> Sene nihayeti olmak dolayısıyla biraz ziyade meşgul bulunuyorum. Siz ne vakit avdet edeceksiniz? Artık göreceğim geldi. Bu sene mektep işlerinde o derece sıkıldık ki tarif edemem. Güzel gözlerinizden birçok kereler öperim. Cemile Satı

"Kartpostal"ın adres bölümünün altına vurulan çerçeveli mühür o günlerin aynası: "İstanbul'da 4 numaralı sansürce muayene olunmuştur!"

Aradan bir yıla yakın süre geçmiş. Elimizdeki ikinci kartta şunlar okunuyor:

> 17 mart 1333 (1917)
>
> Ankara'da Mekteb-i Sultanî müdür-i Sânisi
>
> Mahmud Celâl Beyefendi'ye,
>
> Kuzum ağabeyciğim size ne oldu? Bu sessizlik neden icap ediyor? Hele Paşa Babam "Celâl benimle dargın galiba" diye gülerek söylüyor ise de pek çok üzüldüğü anlaşılıyor... Herkes sizin sessizliğinizden şikâyet ediyor. Gözlerinizden öperiz. Cemile Satı

Sakallı Celâl Bey'in Ankara Sultanîsi'ndeki müdür yardımcılığının hangi tarihe kadar sürdüğü; bu görevinden nasıl ve neden ayrıldığı konusunda hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Bildiğimiz, "Mütareke yıllarını" büyük üzüntüler içinde İstanbul'da geçirdiği ve babasının "Bahriye"deki çevresinden de yararlanarak Anadolu'ya silah kaçıran bir gizli örgüt içinde görev aldığıdır. Belki de onun bu hizmetleri dikkate alındığı içindir ki, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra ve Galatasaray'dan arkadaşı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in "maarif vekilliği" döneminde (1924) Osmanlı'da müdür yardımcısı olarak görev yaptığı Ankara Sultanîsi'ne bu kez müdür olarak getirilmiştir.

"Komintern"de Türkiye delegeliği

Bu arada onun bir de solculuğu vardır ki yaşamının sonuna kadar sürüp gitmiştir.

Moskova "Komintern" günlerinde bir delege arkadaşıyla.

Fransız Büyük Devrimi'ni çok iyi bilen ve sürekli okuyan Sakallı Celâl Bey'in, aydın çevrelerin o tarihte yakından izleyip etkilendiği "Ekim Devrimi"yle ilgilenmemesi zaten beklenemezdi. Özellikle, tıpkı Nâzım Hikmet gibi yirmili yaşlarında Anadolu'nun yoksulluk, cehalet ve umarsızlığını yakından gören duyarlı ve yurtsever bir aydın olarak.

Üstelik o tarihlerde ve özellikle 1919'dan başlayarak Türkiye'de sosyalist hareket yerini almaya başlamıştı.[4]

1919 tarihi aynı zamanda, Osmanlı hükûmeti tarafından Almanya'ya gönderilen öğrencilerin sözü geçen devrimci atılımın

4. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 1919'dan önce de işçi hareketlerine rastlanmıştır: 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nde grevden, işçi sınıfı ihtilalinden söz edilmesi; 1873 İstanbul tersane grevinin basında yer alması; "Komünist Parti Manifestosu"nun 1887'de Ermenice bir çevirisinin yapılması ve 1908'den sonra sosyalist partilerin kurulması gibi. 1919 Türkiye'de sosyalist hareket için gene de bir dönüm noktası, bir başlangıçtır. (Rasih Nuri İleri'nin "Önsöz"ünden / *Kurtuluş*, sayı 16, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1975, s. 8-9.)

Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa Sovyet heyetiyle bir görüşme sonrası.

bu ülkedeki kolu olan "Spartaküs" hareketinden etkilendikleri ve "Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi" adıyla bir siyasal örgüt kurma fikrini ortaya attıkları tarihtir. Sonuçta, "Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi"nin organı olarak *Kurtuluş* adlı derginin 1. ve 2. sayıları 1 mayıs 1919'da Berlin'de yayımlanır. Türkiye'nin sosyalist hareketler tarihinde önemli bir yeri bulunan *Kurtuluş* dergisinin sonraki beş sayısı, gene "1. sayıdan" başlanarak 20 eylül 1919 ile 19 şubat 1920 arasında İstanbul'da basılmıştır.

Konunun üzerinde durmamızın nedeni Sakallı Celâl Bey'in solculuğu ve "komünistliği"yle ilgilidir. Zira, kimilerine göre o toplumcu fikirleri olsa da herhangi bir sosyalist örgüte üye olmamıştır. "Komünist parti üyesi olmadığı için komünist de değildir!.." Kimileri de tersini savunuyorlar. Bunun aydınlığa kavuşturulması gerekmez mi?

İstanbul'da adına eklenen "sosyalist" sözcüğüyle "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi"nin (TİÇSP) organı olarak kabul edilen

Kurtuluş'un yazarları arasında parti kurucusu Ethem Nejat'ı,[5] Dr. Şefik Hüsnü'yü (Deymer), parti başkanı ressam Namık İsmail'i, Sadrettin Celâl'i (Antel), yazar Reşat Nuri'yi (Darago), Vedat Nedim'i (Tör), Falih Rıfkı'yı (Atay), Nurullah Esat'ı (Sümer), İsmayıl Hakkı'yı (Baltacıoğlu) da görüyoruz. Hepsi de Cumhuriyet döneminde başyazar, milletvekili, bakan, üniversite rektörü, banka genel müdürü olarak önemli görev ve sorumluluklar üstlenmiş kalburüstü aydınlar.

Bu isimlere, yukarıda belirtilen yazarlar arasmda bulunmayan fakat TİÇS "kadrosunda" yer alan bazı önemli ve ünlü kişileri de eklememiz gerekiyor: yazar "Profesör" Suphi Nuri (İleri), "CHP Genel Sekreteri" Nafi Atıf (Kansu), yazar Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), "Ordinaryüs Profesör" Aliullah (Ali Yar) ve TKP (Türkiye Komünist Partisi) yöneticisi, lise müdürü "Sakallı" Celâl!

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasından bir süre sonra, 5 kasım - 5 aralık 1922 tarihleri arasında komünist partileri uluslararası üst örgütü niteliğindeki "Komintern"in 4. kongresi Moskova'da toplanmış ve bu kongreye Türkiye'den de katılanlar olmuştur. Bunlardan biri, Dr. Şefik Hüsnü'nün (Deymer) isteği üzerine TİÇSP adına Berlin'den gelen Vedat Nedim (Tör) Bey'dir. Bir diğeri ise Ankara hükûmetinin denetlediği "alanı" temsil eden İsmail Hüsrev (Tökin). Bu ikisi arasmda Sovyet başkentinde başlayan dostluk uzun yıllar sürecek ve 1930'ların ünlü "Kadro Hareketi"nin iki üyesini bir araya getirmiş olacaktır.[6] Komintern'in 4. kongresine Ankara'yı temsilen katılan heyette İsmail Hüsrev dışında "Baytar" Salih (Hacıoğlu) –ki kendisi Türk delegelerinin başkanı olarak kabul görmüştür–, yazar Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu) ve Ziynetullah (Nuşirevan) da vardır. Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı (Partisi) temsilen Moskova'ya giden üç kişilik heyetin Vedat Nedim (Tör) dışındaki iki üyesine gelince. Bunlar, 1936-1954 yılları arasmda Türkiye'nin tek "eğitimbilim" profesörü olan Sadrettin Celâl (Antel) [1890-1954] ile kitabımızın "kahramanı" Sakallı Celâl'dir.[7]

Yeri gelmişken Mustafa Kemal'in, 22 ocak 1921 günü Türkiye

5. Maarif müdürlüğü, Dârülmuallimîn müdürlüğü gibi görevlerde de bulunan TİÇSP kurucusu Ethem Nejat Bey, Bakü'de toplanan (eylül 1920) Türkiye Komünist Partisi kongresinden dönerken Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla birlikte Trabzon açıklarında bir suikasta kurban gidenlerden biridir.

6. Altı kişiden oluşan ve *Kadro* dergisini yayımlayan "Kadrocular"ın Vedat Nedim Tör ile İsmail Hüsrev Tökin dışındaki üyeleri Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Mehmet Şevki Yazman ve Burhan Asaf Belge'dir.

7. İlhan Tekin-Selim İlkin, *Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak*, Türkiye Ekonomik ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, haziran 2003, s. 80-108.

Büyük Millet Meclisi'nin "gizli celse"sinde yaptığı konuşmanın bir bölümünü aktaralım:

> Diğer yönden efendiler, memleket dahilinde komünizmin ne olduğunu bilmeyen, fakat bu esasa dayanarak oluşan bir Bolşevik kuvvetinin bizim için kurtarıcı bir güç olabileceğini sanan birtakım insanlar dahi, hatta dıştan gelen komünizm akımına temas etmeksizin, kendiliğinden, komünizm örgütü yapmak hevesine düştüler...
>
> Fakat aydınlar dahil olduğu halde halk, ordu, komünizmin ne olduğunu bilmiyor, yalnız kurtarıcı bir güç olabileceği inancına erişmiş ise o zaman, körü körüne (ve) cahilce komünist olabilir veyahut milletin cüzi (küçük) bir kısmı (buna) eğilim gösterebilir. Bu suretle azınlığın azınlığı denecek derecede oluşacak bu kuvvet, kendini, kaplayıcı ve hâkim bir kuvvet sanarak (hareket edecek)... Doğal olarak bu gibi devrimlerin memleketimizin heyeti umumiyesi tarafından derhal imha edileceğine inanıyoruz...

Bu ilginç tespitinden biraz sonra devam ediyordu Mustafa Kemal:

> Efendiler (bu durumda) iki türlü tedbir olabilirdi: Birincisi, doğrudan doğruya "komünizm" diyenin kafasını kırmak; diğeri, Rusya'dan gelen her adamı, derhal, denizden gelmişse vapurdan çıkarmamak, karadan gelmişse hududun dışına defetmek gibi köklü, şiddetli, kırıcı önlemler almak. Bu önlemleri uygulamakta iki yönden faydasızlık görülmüştür. Birincisi, politik olarak iyi ilişkilerde bulunmayı gerekli saydığımız Rusya Cumhuriyeti tamamen komünisttir. Eğer böyle köklü önlem uygulayacak olursak o halde kayıtsız şartsız Ruslarla ilgi ve ilişkide bulunmamak gerekir. Oysa biz, birçok politik düşünceden ve nedenden dolayı Ruslarla temasta, anlaşmada bulunmak istedik, istiyoruz ve isteyeceğiz. O halde, uygulayacağımız tedbirlerde dostluğunu istediğimiz bir milletin, bir hükûmetin ilkelerini tahkir etmemek (aşağılamamak) zorundayız. İşte bu cihetle de köklü tedbir kullanmayı yararlı bulmadık... Fikir akımları zor, kuvvet ve şiddetle reddedilemez. Aksine (bunları) güçlendirir. Buna karşı en etkin çare, gelen fikir cereyanına fikirle karşılık vermektir...[8]

Böyle diyordu büyük önder, bir toplumsal ve siyasal ahlâk dersi verircesine. Evet, Mustafa Kemal komünist hareketlerin gelişmesi-

8. Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm-Kurtuluş Savaşı Stratejisi*, 5. baskı, Scala Yayıncılık, İstanbul, mayıs 1999, s. 279-280.

Moskova; "Komintern hatırası"! İstediğinde şık da giyinir ve görüldüğü gibi pekâlâ yakıştırırdı...

ne izin vermemiştir ama mason dernekleri, Türk Ocakları, işçi dernekleri ile tekkeler de yasaklanmıştı o günün koşullarında ve Cumhuriyet'in kuruluş döneminde. Ancak, Sovyet dostluğuna, Ruslarla ilişkilere büyük önem verilmişti. O derece ki, Atatürk'ün sağlığında Sovyetler Birliği aleyhine yayın yapmak bile yasaktı.[9]

Lenin Türk mü?

Komintern'in Moskova'daki kongresi sırasında Türkiye'de henüz Cumhuriyet kurulmamıştı ama müşterek düşmana karşı dayanışma içinde bulunan iki ülke arasında sıcak dostluk rüzgârları esiyordu. Bunda Mustafa Kemal'in büyük stratejistlere özgü yaklaşımının Rusya'daki yansımaları herhalde etkili olmuştu. Acaba Lenin'in "Türk yanı" da bunda rol oynamış mıydı? Lenin'in annesi Alman-Rus melezidir ama babası "Astrahan" Tatarlarından, yani

9. a.g.e.; 1881 sayılı Matbuat Kanunu, madde 50.

halis Türk'tür. Bu gerçek onun yüzünde de apaçık görülebilir. Nitekim "Başkırdistan" devlet başkanı, daha sonra İstanbul Üniversitesi'nde Profesör Zeki Velidi Togan Rusya'daki sohbetlerinden biri sırasında Sovyetler'in kurucusu Vladimir İliç Lenin'e:

– Efendim, siz Türk'sünüz değil mi, deyince:

– Ben hayatım boyunca sınıf sorunlarıyla uğraştım, etnik sorunlarla değil. O nedenle sorunuz beni pek ilgilendirmiyor, biçiminde bir yanıt vermiş ama "Hayır. Ben Türk değilim!.." dememiştir.

Lenin, Mustafa Kemal'e ve Kurtuluş Savaşımıza özel bir ilgi duyduğunu açıkça belli etmekten ise çekinmemiş ve bunu eylemleriyle de kanıtlamıştır.

Mustafa Kemal'in Sovyetler ve Bolşevizm stratejisi

Sakallı Celâl Bey'in kusursuz Fransızcası, ilginç kişiliği, geniş kültürü ve "hitabeti"yle dikkatleri üzerine çektiği uzun kongre günleri sırasında, hemen hepsi yabancı bir veya iki dile egemen Türk gençleri ile Sovyet ve yabancı ülke delegeleri arasında dostluğa katkıda bulunan sıcak ve içten görüşmeler olur. (Bu arada İsmail Hüsrev [Tökin] kongre sonunda Türkiye'ye dönmeyerek KUTV'de [Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi] iktisat öğrenimine başlar ve daha önce gelip aynı kuruma kaydolan Şevket Süreyya [Aydemir], Vâlâ Nureddin [Vâ-Nû] ve Nâzım Hikmet [Ran] üçlüsüyle "yoldaşlık" ilişkisine girer.) Komintern'e dönersek, buradaki toplantılar sırasında açıkça ortaya çıkar ki, Türk delegasyonunda Marksizm'e en fazla "vâkıf" olan Sadrettin Celâl ise ikincisi de Sakallı Celâl'dir. Bu konudaki bilgileriyle, zaman zaman, kendileri kadar bilgili olmayan Sovyet muhataplarını bile şaşırtırlar ve kıvrak zekâsıyla Sakallı Celâl durumu şöyle "kurtarır":

– Devrim sizin ülkenizde yapıldığı halde Marksizm'i bizlerden az biliyorsunuz diye üzülmeyin. Gece gündüz çalıştığınız için okumaya vakit bulamamışsınız! Sizin kadar çalışmadığımızdan biz de oturup bol bol Marksizim'e kafa yormuşuz. Hepsi bu!

Bu arada, Türkiye'de yakın geleceğin bir sosyalist devrime gebe olup olmadığını soranları şöyle yanıtlar:

– Sosyal gelişmeler, aceleyle ve hazırlıksız olarak basamaklar atlanarak değil her basamakta bir süre durup dinlenilerek sağlanabilir. Türkiye'de milliyetçilik duygusu henüz yeterince gelişmemişken ülkemize komünizm getirilemez. Mustafa Kemal Paşa hâlen milliyetçilik duygusunu uyandırıp geliştirmeye ve yerleştir-

meye çalışıyor, bizler de ona yardımcı olmayı hedefliyoruz. Komünizmi sonra düşüneceğiz.

Ruslar üsteler:

– Türkiye'ye komünizm gelirse herhalde "bizden" gelecektir değil mi?

Sözün burasında Sakallı Celâl Bey arkadaşlarına "Bırakın bu soruyu da ben yanıtlayayım" yolunda bir işaret verdikten sonra:

– Hayır beyler, der. Biz yüzyıllardan beri her yeni şeyi Avrupa ülkelerinden almışızdır. Başta Fransa olmak üzere, Almanya'dan, İngiltere'den filan. Demek ki Türkiye'nin komünist olması için önce onların bu sistemi ve rejimi alıp benimsemeleri gerekiyor! Yani, önce onlar komünist olacak sonra da biz bu ülkelerden alacağız. Sizden değil. Eh, Fransa'da, Almanya'da bu konuda kayda değer bir hareket görülmediğine göre Türkiye'nin komünist olması uzunca bir süre alacak demektir!

"Evet komünistim ama..."

Komintern toplantısına katılan aydın Türk gençlerinin hemen hepsi Atatürk tarafından özenle değerlendirilmiş ve önemli mevkilerde Cumhuriyet'e hizmet etmişlerdir. Sakallı Celâl Bey'in Rusya dönüşünde Ankara Sultanîsi müdürlüğüne getirilmiş olması da bu yaklaşımın kanıtlarından biri olsa gerektir. Ne ki, sonraki yıllarda farklı tutumlara da rastlanmıştır. Nitekim, başbakanlığı döneminde Recep Peker Sakallı Celâl Bey'i çağırtır ve der ki:

– Komünist olduğun "söylendiği" için seni izlettik ama öyle komünizm propagandası yapmak gibi eylemlerine rastlamadık. Üstelik akıllı bir adammışsın! Şu komünistlik huyunu ıslah etmeye (düzeltmeye) ne dersin?

Celâl Bey gülerek:

– Sayın başvekil hazretleri, der. Ben, evet komünistim ama bu ülkede komünist propagandası yapmaya kalkışacak kadar aptal değilim. Polislerinizi boşu boşuna peşime takarak adamları yormayın.

Ve Recep Peker'e, Ruslara söylediği gibi "her yeni şeyin Türkiye'ye Avrupa ülkelerinden geleceği" tezini yineler.

Buna Recep Peker'in yanıtı ise çok ilginçtir:

– Doğru söylüyorsun Celâl Bey ama unuttuğun bir şey var. Bir gün Fransızlar, Almanlar, İngilizler komünizmi seçerse biz bu işi sizlere bırakmayız. Komünizmi hükûmet olarak biz getiririz ülkemize!

Moskova'da kaldığı süre içinde Sakallı Celâl Bey'in "Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi"nde (KUTV) öğrenim gören

"Ankara Sultanîsi" müdürü tatil günlerinde çevreyi dolaşıyor (üstte sağ başta). Resmin üzerine "Ankara 3 mayıs 339 (1923) Herkes şu ihtiyar köylü gibi iyi kalpli olsa ne iyi olur değil mi?" diye not düşmüş...

Nâzım Hikmet'i bularak uzun görüşmeler yaptığını biliyoruz. Bunun nedeni ünlü ozanın Galatasaray'ın "hazırlık sınıfı"nda öğrenim gördüğü dönemde Sakallı Celâl Bey'in müdür Tevfik Fikret tarafından bu sınıfta öğretmen yardımcısı (muit) olarak görevlendirilmiş olmasıdır. Aradan geçen yıllara ve bu iki Galatasaraylı'nın yaşadığı bunca serüvene karşın Nâzım, Celâl Bey'i hep "hocası", Celâl Bey de Nâzım'ı, "öğrencisi" olarak görmeyi sürdürmüştür. Kendisinden on beş yaş küçük olan ünlü ozanın yaşadıkları ve "mapuslukları" Sakallı Celâl Bey'i daima üzmüş ve bu üzüntüsünü yakınları, özellikle sürekli beraber olduğu sınıf arkadaşlarıyla söyleşileri sırasında paylaşmıştır.

Türk toplumu ile Nâzım Hikmet'in, birbirlerine duydukları büyük ilgi ve yakınlığa karşın –nedense– hep "uzak" düşüşünü, önemli Türk aydınlarından Aydemir Balkan, şöyle değerlendirmiştir:

> Babamın arkadaşı; zekâsı, nükteleri ve garip huylarıyla meşhur Sakallı Celâl'in bir gün bizde söylediği hoş bir sözü iyi hatırlarım. Kırk yıl düşünseniz bundan güzelini bulamazsınız:
>
> "Nâzım ve bizim cemiyetimiz, bana, kimya derslerinde yapılan bazı deneyleri hatırlatıyor" demişti... "Mesela bir bardak beyaz, duru bir sıvıyı alırsınız, bunun içine yine bembeyaz, duru birkaç damla akıtırsınız... Bardaktaki o şeffaf, berrak sıvı birden bulanır... İşte Nâzım ile bizim cemiyet de bir araya geldiler mi böyle olur. Bir garip terkiptirler!.."[10]

10. Aydemir Balkan, *Akşam Nöbeti*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s. 228.

Yarısı yıkık bir köprü üzerinden derede çamaşır yıkayan köylü kadınları seyrediyor (soldan dördüncü).

İlerde ayrıntılarıyla belirteceğim gibi, ölümü sonrası yanına giden ilk kişi olan Halûk Gülercan, Sakallı Celâl Bey'in şiir merakından söz ederken şöyle demişti:

"Tevfik Fikret hayranıydı ve benim adımın Halûk olarak belirlenmesinde onun Fikret'e hayranlığının etkili olduğunu söylemişlerdi. Nâzım Hikmet'i çok severdi ve okumam için onun şiir kitaplarını getirirdi. Nâzım'ın ilk eşi için yazdığı 'O mavi gözlü bir devdi / Minnacık bir kadın sevdi' diye başlayan şiirini, bir de, 'Ben yanmasam / sen yanmasan / biz yanmasak / nasıl / çıkar / karan-/lıklar /aydın/-lığa' dizelerini, zaman zaman yüksek sesle okurdu... Bana, 'Yurtseverliği Nâzım Hikmet ile Tevfik Fikret'ten öğren' derdi. Buna karşılık Yahya Kemal'in kimi şiirleriyle eğlenir ve onun olduğu söylenen 'Biz veda etmek üzreyiz kedere / Getir ahbaba bir Kavaklıdere' dizelerine 'nazire' yaparak 'Eyvah beni bimecal eyledi şu mayonezli levrek / Atalım mehtaba karşı gövdeye gevrek gevrek' der ve kahkahalarla gülerdi."

Sakallı Celâl Bey'den Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'e yanıt: "Burası boyacı küpü değil!"

"Mefkûreci muallim" Sakallı Celâl Bey'in İstanbul'da başlayıp Üsküp, Kastamonu, İzmit ve Ankara'da devam eden "idealist öğretmen" serüveninin nerdeyse tamamı Osmanlı döneminde geçmiştir.

Galatasaray kulüp merkezinin sokağına adı verilen 1915 Çanakkale şehidi Galatasaraylılardan Hasnun Galip.

Cumhuriyet'le beraber Ankara Sultanîsi'nde bir kez daha, üstelik müdür olarak göreve getirilmesi ise yirmi yılını verdiği ve çok sevdiği bu mesleğe, ne yazık ki, son noktayı koymasına yol açmıştır.

Oysa, bozkırın ortasındaki Ankara artık Cumhuriyet'in başkenti olmuştu ve Sakallı Celâl Bey Mustafa Kemal'in yakınında ve hizmetinde görev yapacak olmanın mutluluğu içindeydi. Ankara Sultanîsi'ni Cumhuriyet'in örnek bir eğitim kurumu durumuna getireceğini müjdeliyordu ailesine ve İstanbul'daki dostlarına.

Öğretmen ve sorumlu yönetici olarak kolları sıvadı. Ucuz ve pratik çözümlerle okulun göze hoş gelen bir görüntüye kavuşmasını sağladı. Sınıflar badana ettirildi, sıralar onarıldı ve duvarlara ünlü bilgin ve eğitimcilerin resimleri asıldı. "Ulûm-ı diniye" (din bilimleri) ders saatleri azaltılarak –çoğuna kendisinin girdiği– Fransızca ders saatleri artırıldı. Bundan rahatsız olan kimi "hocaları" ise:

– Çocuk, dinini, evde anababasından da öğrenir, camideki imamdan da. Yabancı dili okulda olmazsa kimden öğrenecek? diye susturuyordu.

Mevzuatı zorlayarak, erkek öğrencilere ders vermek üzere İstanbul'dan bir de bayan öğretmen getirtti ve atamasını yaptırdı. Bilindiği kadarıyla böyle bir şeye Türkiye'de ilk kez rastlanıyordu. Ankara Sultanîsi'ndeki bu gelişmeler kimi şom ağızlılar tarafından Cumhuriyet'in maarif vekiline yansıtılıyor ama okul arka-

daşı olan vekil bey (Hamdullah Suphi Tanrıöver) şikâyetleri "sumen altı" ediyordu. Ancak bir keresinde olup bitenler onu da rahatsız etmiş ve arkadaşını "Celâlciğim, ucu bana dokunuyor!.." diye uyarmak gereğini duymuştu. Olay şuydu: öğretmenlerden birinin yetersizliğiyle ilgili olarak bütün velilerden haklı şikâyetler gelmeye başlayınca hepsini odasına toplayıp:

– Haklısınız! demişti. Ancak birileri "misafir odanızın" orta yerine getirip bir keçi bağlasa ve zavallı hayvan, doğası gereği, değerli halılarınızın üstüne pislese keçiye mi kızarsınız yoksa onu buraya getirip bağlayana mı? Şimdi burada suçlu olan, ne halt ettiğini bilmeyen öğretmen midir yoksa onu okulumuzda görevlendiren yetkililer mi?

Maarif vekili öğretmene işten el çektirerek durumu "idare etti" ve arkadaşına dokunmadı ama çok geçmeden patlak veren ve genç Cumhuriyet'in önemli bir girişimini etkileyen yeni bir olay iplerin kopmasına ve Sakallı Celâl Bey'in öğretmenlik ve okul

"Bir de 'ciddiyet'i denesek!.."

müdürlüğü serüveninin son bulmasına yol açtı:

Osmanlı'nın zaten çok sınırlı olan eğitimli insan "hazinesi" Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya savaşları ile Millî Mücadele'de nerdeyse bütünüyle yok olup gitmiş; Çanakkale savunması sırasında İstanbul liseleri kapatılarak çoğu öğrenciler cepheye gönderilmişti. Sakarya'daki ölüm kalım savaşında ise erden çok "zabit"in ve eğitimli insanın şehit düştüğü biliniyordu. Mustafa Kemal şimdi Ankara'da, bütün kurumları çökertilmiş toplumu ayağa kaldırıp yeni bir devlet kurmaya çabalıyordu ama bunu nasıl ve kimlerle yapacaktı? Gırtlağa kadar borçlu bir ülke devralınmıştı. Para yoktu. Hazine tamtakırdı ve hepsinden kötüsü yetişmiş, eğitimli insan yok denecek kadar azdı. Ne doktor, ne maliyeci, ne mühendis, ne şu ne bu... Taş taş üstüne koyacak işçi bile yoktu! Milletvekilleri arasında okuma yazma bilmeyenler vardı. Rüştiye (ortaokul) ve idadî (lise) mezunları parmakla gösterilecek kadar azdı. Yabancı dil bilen ise hak getire... Yüzyıllardan beri düzgün bir eğitim –askerî okullar dışında– azınlıkların tekelinde olduğundan bunlardan yararlanılması uzak bir olasılıktı. Belli ailelerin iyi öğrenim görmüş Türk çocukları ise "Hele bir bekleyelim!.." havasındaydı Ankara'dan uzakta. Galatasaray'da edebiyat hocası ve yeni "başkent"in o yıllarını yaşamış Ercüment Ekrem Talû bir gün bize:

– Şimdiki eğitim, bilgi ve yabancı dil düzeyinizle 1920'lerin Ankara'sında olsaydınız Mustafa Kemal hepinizi milletvekili, bakan ve genel müdür yapardı! diye o günlerin havasını aktarmıştı.

Meclis yeni kanunlar yapacaktı ama hukuk mezunları parmakla gösteriliyordu. İdadi mezunları da öyle. Madenler yabancılardan geri alınacaktı da maden mühendisi yoktu.

İşte bu koşullarda faaliyete geçildi. Bir "Maden Mektebi" açıldı. Rüştiye mezunları bile kabul edilerek kısa bir eğitimden sonra ellerine "maden mühendisi" diploması verildi. Zonguldak'a, şuraya buraya gönderildiler. Ankara'da alelacele açılan "Adliye Hukuk Mektebi"ne rüştiye mezunları da alındı. Meclis "zabıt kâtiplerinden" hocamız merhum Profesör Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ile birçok devlet adamı ve bürokrat, sonradan "Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi"ne dönüşen bu "mektep"ten diploma almıştır.

Ankara Sultanîsi müdürü, okulun havuzlu bahçesindeki mütevazı "lojman"ından bir sabah odasına geçtiğinde masasının üzerinde maarif vekilinin, sarı zarfının üzeri "gizli ve aceledir" mühürlü bir yazısını buldu. Öğrenim yılının son haftaları, aylardan mayıs olmalıydı.

"Gene ne istiyorlar bakalım?" diyerek zarfı açtı. "Maarif Vekili Hamdullah Suphi" imzalı (ve mühürlü) mektupta ülkenin eğitimli insan sıkıntılarından özenli bir dille söz edildikten sonra yeni açılan Ankara "Adliye Hukuk Mektebi"nin ve benzeri yükseköğrenim (!) kurumlarının gereksinmesini karşılamak üzere bu yıl son sınıfların mezuniyeti sırasında fazla "müşkülpesent" (güç beğenen, titiz) davranılmaması, ayrıca, sondan önceki sınıf öğrencilerinin de "alelusul" (idareten) sınava tâbi tutularak son sınıflarla birlikte mezun edilmesi isteniyordu.

"Anlayışlı" bir sultanî müdürü, ülkenin koşulları içinde vekâletin böylesi bir isteğini herhalde sorun yapmaz ve kabul ederdi. Ama onun adı Sakallı Celâl'di ve fazla düşünmeden yanıtını kaleme aldı:

Ankara Sultanîsi "boyacı küpü" olmadığı cihetle vekâletin talebi kabil-i tatbik görülmemiştir! Hem bendeniz, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte "mucize" devrinin sona erdiğini sanıyordum. Demek ki yanılmışım. Tedrisatın hitam bulmasına (sona ermesine) az bir süre kaldığına göre istifamın derhal kabulünü veya vekâlet emrine alınmama emirlerinizi arz ederim efendim. Mahmud Celâl...

Genç maarif Vekili, üstün niteliklerini yakından bildiği arkadaşının geniş bilgi, kültür ve dünya görüşünden –şu çorak ortamda– uzun yıllar yararlanmak ve Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında onun nice mevkilere yükseldiğini görmek istiyordu. "Vekâlet emrine" alınması kararını üzülerek imza etmek üzereydi ki, Mahmud Celâl Bey'in geldiğini söylediler. "Belki vazgeçmiştir..." umuduyla mütevazı odasının kapısında karşıladı onu:

– Yeniden düşündün, kararını gözden geçirdin değil mi?

– Ne münasebet? Çantamı topladım, gidiyorum.

Abdüllatif Suphi Paşa oğlu maarif vekili kendisi gibi "paşazade" arkadaşını elinden tutarak bir koltuğa oturttu:

– Celâlciğim, dedi. Seni anlıyorum. Ama lütfen sen de beni anla. Evet, haklısın ama yazdıklarımı isteyerek yazmadığımı da biliyorsun. Çok güç durumdayız. Biraz dişini sıksan? Hiç olmazsa bir emeklilik hakkı kazanıncaya kadar...

Tükürdüğünü yalayacak, emeklilik uğruna kararından dönecek adam mıydı Sakallı Celâl Bey? Kim bilir, belki içten içe arkadaşına hak veriyordu ama:

– Bak Hamdullah, dedi. "Meşrutiyet" ilan ettik, olmadı. "Cumhuriyet"i getirdik, gene olmadı. Bir de "ciddiyet"i denemeye ne dersin?

Yıllarca "Sultanî"nin "pilavı"na kaşık sallamış iki arkadaş gözyaşlarıyla kucaklaşıp ayrılırken vekil bey:

– Bu ülkenin senin gibilere öylesine gereksinmesi var ki, dedi. Peki, şimdi ne yapacaksın? Nereye gideceksin? Neyle geçineceksin? "Kader" demeye dilim varmıyor...

– O zaman deme! Zaten, "kader" diye bir şey yoktur. Özgürüm ya, rüzgâr nereye götürürse. Hem, korkma. Ülkeme zararım dokunmaz. Gönlüm sizlerle beraber. "Paşa"yla beraber. Sonuna kadar!

Beşinci bölüm

Aydın'da "ustabaşı" ve "baş makinist" Celâl Bey

"Doğru söyleyenin dokuz köyden kovulduğu" gerçeğinde olduğu gibi, hiçbir kalıba girmeyen, bildiğinden şaşmayan ve paraya pula önem vermeyen Sakallı Celâl Bey'in yaşı, 1920'lerin ikinci yarısına gelindiğinde kırka dayanmış, gür siyah saçlarında aklar görülmeye başlanmıştı.

Ve işte bir kez daha işsizdi; "Ankara Sultanîsi müdürlüğü" gibi o tarihte herhalde nice eğitimcinin hayallerini süsleyen bir makam ve mevkiden "Burası boyacı küpü değil" diyerek ayrılıverdiğinde.

Tahta bavuluna üst başını, devasa "hararı"na da kitaplarını tıkabasa doldurarak trene atladığı gibi doğruca İstanbul'un yolunu tuttu.

İstasyondan onu gözyaşlarıyla uğurlayan öğrencileri ve meslektaşları, koskoca maarif vekilinin de "teşyie" (yolcu etmeye) geldiğini görünce şaşırıp kaldılar. Nereden bileceklerdi vekil hazretleriyle Celâl Bey'in okul arkadaşı olduğunu?

Hamdullah Suphi Bey özene bezene hazırlattığı "yolluk" paketini verirken:

– Bak Celâl, dedi. İstanbul'a gidince fikir değiştirirsen bana iki satır yazıp yolla. Bizim "vekâlet"te veya başka bir yerde istediğin işe yerleştiririm. Senin gibilere çok gereksinmesi var Cumhuriyet'in. Hem, kaç tane Celâl var bu memlekette.

– Sağ ol aziz kardeşim ama bir daha geleceğimi sanmam Ankara'ya. "Paşa" sizlere emanet!

Yorgun lokomotif sallanan elleri arkada bırakarak gardan çıkarken böyle demişti Sakallı Celâl Bey, binlerle yılın Ankara'sı genç başkente âdeta "elveda" derken. Ama, 30'lu yıllarda buraya gene gelecek ve uzun uzun kalacaktı.

"Gülcemâl" vapurunda makinist, "Doğu Ekspresi"nde ateşçi

İstanbul'da bir süre yakınlarıyla özlem giderdi kahramanımız. Babası çoktan (1918) ölmüş ve onu Piyalepaşa Camii'nin –halen, son derece bakımsız bir "cangıl" görünümündeki– "hazire"sine (kabristan) elleriyle yerleştirmişti. Bir hayli yaşlanmış annesi ve öbür hısım akrabasıyla bir süre vakit geçirdi; okul müdürlüğü sırasında elinin değmediği, birikmiş kitaplarını okuyup bitirdi ve sıkıldı. Artık, ciddî bir şeyler yapması gerektiğini hissetti ama ne yapacaktı? O günlerde başından geçenler büsbütün hayal ürünü olmasalar bile, ağızdan ağıza, kulaktan kulağa ulaştıkça ister istemez biçim değiştiriyor; inanılması güç öykülere dönüşüyordu. Bir iş için İstanbul'dan İzmir'e giderken gizlice ve biletsiz bindiği "Ankara" yolcu gemisinde yakalanınca boğaz tokluğuna çalıştırılmıştı! Geminin "süvarisi" ünlü Şefik (Gogen) Kaptan, bu, saçı sakalı birbirine karışmış kaçak yolcunun Fransızca kitaplar okuduğunu, gene bu dilde kimi şiirleri ezbere bildiğini görünce hayretler içinde kalmıştı... Hayır, öyle olamazdı, çünkü o tarihlerde Ankara yolcu gemisi henüz Amerika'dan satın alınmamıştı. Söz konusu gemi "Gülcemâl"di ve kaptanı da Şefik Gogen değildi. Üstelik Sakallı Celâl Bey'in kıt kanaat geçindiği bilinirdi ama –kendisinin gülerek anlattığı gibi– birileri bir tarihte, Taksim Meydanı'nda, dilenci sanıp sadaka vermeye kalkmış olsalar da büsbütün parasız kaldığı görülmemişti. Ayrıca, Ankara vapurunda "çımacılık" değil, Gülcemâl'de "ateşçilik" yapmıştı. Hayır, ateşçi değildi, makine dairesinde görevliydi. Zaten, her tür makineden anladığını bilmeyen yoktu...

Kâzım Karabekir ve Şükrü Kaya'yla "Türkiye'de eğitim" üzerine söyleşi

Ha, bir de "Doğu Ekspresi"nde ateşçilik yaparken, eğitim konularına meraklı Kâzım Karabekir Paşa'nın trende olduğunu öğrenmiş ve makinistten izin alarak Paşa'yı özel kompartımanında ziyaret etmişti: eli yüzü, üstü başı kömür tozları ve kir pas içinde! Ve "Paşa Hazretleri"ne Türkiye'de eğitim sorunlarının nasıl çözülebileceği konusundaki fikirlerini aktarmıştı.

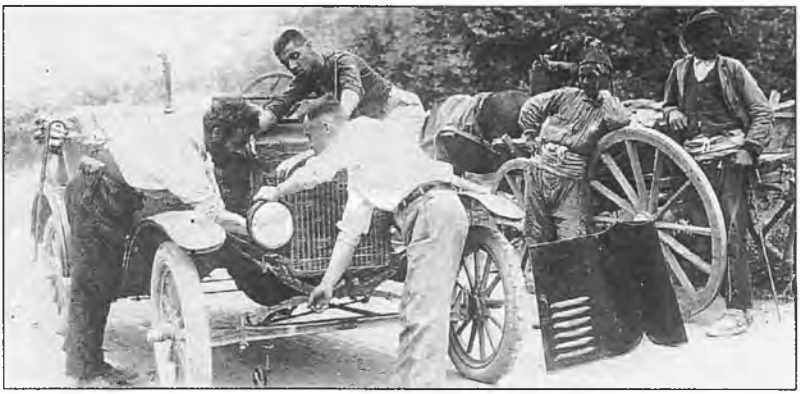
Sayın Yavuz Kula'ya göre bu söyleşi trende değil de Celâl Bey'in "ateşçilik" yaptığı bir gemide geçiyor ve "Celâl Dayım" diye sözünü ettiği Sakallı Celâl Bey, Doğan Apartmanı'ndaki bir ziyaret sırasında kendisine şunları söylüyordu:

Sakallı Celâl Bey'in yanından hiç ayırmadığı ve *"Cumhuriyet düşmanlarına karşı kullanmak için"* dilekçe ile taşıma ruhsatı istediği *"Colt Police Positive Special"* markalı ve 1675 numaralı ünlü tabancası. Aydın'da makinist olarak çalışırken polisin bir ihbar üzerine evini basması üzerine Celâl Bey bu tabancayı bir motor yağı fıçısına atarak saklamış, sonra da çıkarıp özenle temizlemişti. Celâl Bey'den kalan başlıca maddî anı olan bu silah halen de yepyeni ve kullanılabilir durumdadır ve Almanya'da yaşayan Galatasaray'lı Dr. Aydın Yolaç tarafından korunmaktadır. Celâl Bey'in, belki de en kıymetli eşyasını hediye edecek kadar çok sevip takdir ettiği anlaşılan Dr. Yolaç, kendisini İstanbul Bomonti'deki sahibi olduğu "Özel Aydın Okul"da konuk eden iyiliksever Münevver Hanım'ın bu okula adı verilen oğludur. Sakallı Celâl Bey son nefesini de bu okuldaki odasında verdi.

"Ben 'Paşa'ya, çocuğun okula başladığı andan itibaren kaydının tutulmasını ve belirlenen yeteneğine göre mesleğe yönlendirilmesini önerdim. Paşa bu fikrimi kabul etmeyerek 'sınıf birincilerinin' doktor, mühendis, kurmay vs olmaları gerektiğini savundu. Kafam kızıp 'Sınıf birincileri neye yarar?' diye Paşa'nın sözünü kesince beni yanından kovdu..."

Canım, bir gemi veya lokomotif ateşçisini koskoca Karabekir Kâzım Paşa'nın yanma bırakırlar mıydı? Kimileri de olayın doğru olduğunu ama kompartımanına gidilenin Kâzım Karabekir Paşa değil de "ekâbir"den bir başkası olduğunu iddia ediyordu... Bunun gibi; "eski tüfeklerden" ressam Namık İsmail'in atölyesine devam etmiş ve çok güzel resimler yapmıştı... Siret Dosdoğru'dan dişçilik öğrenerek (!) de kerpeteni kapıp bir yığın diş çekmişti! Peki, "çok güzel resimler yapmış" ise bu tablolardan hiç olmazsa birkaçının bir yerlerde olması gerekmez miydi? Dişçilerin, yanlarında hekimlikle ilgisiz kişileri asistan gibi çalıştırmaları akla yakın bir şey miydi?

Ünlü "Colt" tabancası belinde. Aydın'da çalıştığı fabrikanın sahibine ait otomobili tamir ederken.

Sonra, güya "çenesi biraz şekilsiz olduğundan" sakal bırakmıştı! Hayır, "sarkan gıdısını saklamak için!.." Elimizde onun çocukluğunda çekilmiş "sakalsız" resmi de var ve böyle bir çirkinlik belirtisi görülmüyor. Hem, Sakallı Celâl Bey gibi filozof yanı ağır basan; her şeyi, belki gereğinden fazla herkesin gözleri önünde bir adam böyle şeylere önem verir miydi? Üstelik o tarihlerde gıdısı filan da sarkmış olamazdı, çünkü öğrenci olarak gittiği Paris'in havasına kendini kaptırmış olmalıydı ve daha yirmili yaşlarındaydı.

Ama işte insanlar kalıcı yapıtlar bırakmayınca, bir de yaşantıları herkesten farklı olunca toplum, onlar hakkında böyle şeyler

"Mauser" tabancasıyla nişan alıyor: "Attığımı vururum haaa!.."

üretmeye bayılıyor ve bunlar günün modası "internet"e kadar uzanıyordu.

Ne ki, Sakallı Celâl Bey'in sıra dışı yaşantısının, efsane gibi görünseler de tanıklı, belgeli –çoğu, kendi ağzından dinleyenlerin bana anlattığı– öyküleri de vardı ki bu kitabın yazılmasında genelde bunlar ön planda tutulmuştur.

Onu en iyi tanıyanlardan Sayın Ahmet İsvan'ın anlattıkları gibi:

Celâl Bey bir tarihte Gülcemâl vapurunun çarkçıbaşılığına getirilmişti. Sanırım Şükrü Kaya bu gemiyle Karadeniz'e giderken Celâl Bey kendisine kısa bir mektup göndererek "Sizinle maarif konusunda konuşmak istiyorum" der ve altını da "Çarkçıbaşı Celâl" diye imzalar. Zamanın ünlü devlet adamlarından Şükrü Kaya da kabul eder. Vapu-

"Türkiye'de on kişinin tabanca taşıma hakkı varsa biri de benim! Cumhuriyet'e karşı görevimi yapmak için tabanca taşıma ruhsatımı istiyorum!.."

İlk ve son "kendi evi": Aydın'da. "Evim" güzel evim!.

run güzel bir yerinde, karşılıklı otururlar. Celâl Bey'in söyledikleri özetle şunlardır: "Büyük adam, kendisine sunulmuş olan çeşitli bilim dallarından birine kendini kaptıran ve böyle yaptığı için de diğer bilim dallarını ihmal ederek seçtiği dalda ilerleyen adamdır! Her konuyu iyi bildiğini sanan insan makbul insan değildir. Eğer sizin aklınız matematiğe eriyorsa artık coğrafyadan iyi sonuç almanız beklenemez. Çünkü aklınızı hep matematiğe yorarsınız..." Böyle bir görüşü vardı. Onun bu sözleri üzerine Şükrü Kaya "Biz de böyle yapıyoruz. Sınıf birincilerini seçip onlara burs veriyoruz!.." deyince Celâl Bey, yıllar, sonra gerisini şöyle anlatmıştı: "Baktım adam sınıf birincisi olacak kadar ahmak, ben de kestim konuşmayı ve makine dairesine işimin başına döndüm. Çünkü, farklı dillerden konuşuyorduk!.."

"Tabancamı Cumhuriyet düşmanlarına karşı kullanacağım. Bunlar 'polis' de olabilir!"

Sakallı Celâl Bey'in çok sevip ısındığı Aydın'da başına gelenlere döneceğim. Ne ki, bu yaşamöyküsünü –olabildiğince– tarih sırasına göre anlatmaya çalıştığımdan, önce, kimi talihsiz olaylarla karşılaşmasa geri kalan ömrünü belki de bütünüyle etkileyebilecek bu kente gitmeye hazırlandığı günlerde başından geçen bir "silâh serüveni"ni aktarmalıyım.

Dedesi, babası, ağabeyleri asker olduğundan mıdır bilinmez Celâl Bey'in son günlerine kadar sürüp gitmiş bir silâh merakı vardı ve ünlü çantasında daima bir tabanca taşıdığını yakınları çok iyi bilirdi. Bu kitaba aldığım resimleri de bunu kanıtlıyor. Ayrıca, çok iyi bir nişancıydı.

Ahmet İsvan devam ediyor:

> Bir gün kendisini durdurup aramışlar ve silâhını bulmuşlar. Niçin silâh taşıdığını sorduklarında, "Ruhsatım var" demiş. "Niçin ruhsat aldın?!." sorusunu ise "Silâh taşımak için!.." diye yanıtlamış. Bu "soru-yanıt" işi bir tekerlemeye dönüşünce kendisini karakola götürmüşler. Burada da, kedi-fare oyunu gibi "Silâh!.. Ruhsat!.." sözleri yinelenip durunca "çileden çıkan" Celâl Bey "Gerektiğinde zabıtaya karşı kullanmak için" diye kestirip atmış. "Neler söylüyor bu adam?.. Zabıtayı açıkça tehdit ediyor!.." diye telaşlanarak zabıt tutmaya girişmişler. Bakmış, çaresi yok, altına bir sandalye çekerek oturmuş Celâl Bey; "Şimdi tek kelimesini değiştirmeden aynen yazın..." buyurmuş ve ifadesini vermeye başlamış...
>
> Demiş ki:

"Bu 'polis' eskiden 'padişah'ın ve 'hilafet'in polisiydi. 'Padişahımı çok yaşa!' diye bağırmayanları yakalayıp zindana tıkardı. Düpedüz zulüm aracıydı emrinde olduğu padişah ile hilafetin. Şimdi devran değişti, Cumhuriyet ilan olundu ve bu polis Cumhuriyet'in polisi olup çıktı. İyi de, ben bu polise nasıl güvenebilirim? Yarın, birileri punduna getirirse bir kez daha 'hilafetin polisi' olmayacakları ne malûm? O nedenle ben bu silâhı 'gerektiğinde Gazi Paşa'yı ve Cumhuriyet'i korumak için' taşıyorum. İfadem bundan ibarettir..."

Karakol polisleri bu ifade karşısında ne diyeceklerini şaşırırlar ama yapacak bir şey de yoktur. İfadesinin daktiloyla yazılan "aslını" dikkatle okur Sakallı Celâl Bey (herhalde, bir şeyler eklemesinler diye) her satırın baş ve son tarafına –sürekli yanında taşıdığı– mührünü basar, imzasını atar, bir suretini alıp cebine koyar ve:

– Haydi artık verin tabancamı ve ruhsatımı deyince işin kendilerini "aştığını" gören komiserin yanıtı:

– Hele dur bakalım, olur. Bu işi biz değil "müdüriyet" halledecektir.

Sonrasında neler yaşandığını, Celâl Bey'in, "Dahiliye Vekâleti Celilesi"ne hitaben yazılmış 11 kânunusâni (ocak) 1928 tarihli ve "Ankara Erkek Lisesi sabık müdürü Celâl" imzalı dilekçesinden öğrenelim:

Muhterem Vekil Beyefendi,

Bundan dört ay mukaddem (önce) İstanbul Polis Müdüriyeti tabancamı vesikasıyla birlikte aldılar ve bendelerini (beni) bir gün misafir ettikten ve hakkımda tahkikat yaptıktan sonra serbest bıraktılar. Ahiren (daha sonra) tabancamı iade buyurdularsa da vesikasını vermekten imtina ettiler (kaçındılar).

Aziz Cumhuriyet'te eğer on ferdin tabanca taşıma hakkı varsa, Cumhuriyet'in esasını teşkil eden fikirlere kadim (Arapça "kadem"den: ulaşan, varan), lâyüsel (sorulmaz, tartışılmaz) ve bilhassa faal meftuniyetim (beğenmişliğim, tutkunluğum) dolayısıyla bunlardan birinin mutlaka ben olduğumu kemal-i fahr ile (övünerek) iddia edebilirim.

Cumhuriyet'e karşı vazifemi yapmış olmak için tabancamı taşıma hakkımı istiyorum, efendim.

"Türk Harflerinin Kabulü Hakkındaki Kanun" henüz çıkmadığı için Sakallı Celâl Bey'in Arap harfleriyle yazıp 2 kuruşluk damga pulu üzerine imzaladığı bu dilekçe "Dahiliye Vekâleti Celilesi" tarafından bir gün sonra "İstanbul Vilayet-i Âliyesi"ne havale edil-

miş ve 2245 numarayla "İstanbul Vilayeti Evrak Kalemi'nce kaydolunarak" "Tetkik-i malûmat itası zımnında Polis Müdüriyeti'ne" sevk olunmuştur.

Bundan sonrası Celâl Bey'in isteği doğrultusunda gelişmiş olmalıdır ki kahramanımız yeni bir dilekçe yazmak zorunda kalmamıştır. Aksi halde sanırım muhakkak yazardı...

Türkiye'de silâh taşıma iznini insanlar, genellikle, kendilerini, yakınlarını ve paralarını pullarını "korumak" için isterken, bunları değil de Cumhuriyet'i ve –karakoldaki ifadesine göre– Mustafa Kemal'i korumak için böyle bir talepte bulunan ve koskoca Türkiye sınırları içinde, kendisini, bunu hak etmiş topu topu on kişi arasında gören bir Sakallı Celâl Bey!

İncir tütsüleme fabrikasının gözbebeği

Aydın'a dönersek. 1928 ortalarında Sakallı Celâl Bey, "Karapınar İncir Müstahsilleri Kooperatifi"nin yeni makinelerle güçlendirilen "İncir İslah ve Tütsüleme Tesisleri"nde çalıştırılmak üzere bir baş makinist arandığını öğrenir ve gerekli başvuruyu hemen yapar. Herhalde İstanbul'dan uzaklarda bir yere nakletmeyi ve artık düzenli bir işinin olmasını istemektedir. Aydın ve çevresi ise, eskiden beri, Avrupa'ya incir ve üzüm gibi ürünler ihraç etmektedir. 1800'lerin ikinci yarısında yabancıların yaptığı İzmir-Aydın hattı da bu nedenle döşenmiştir ve Anadolu'nun ilk demiryoludur.

Fabrika yetkilileri, son işlerinden birinin "Ankara Sultanîsi müdürlüğü" olduğunu söyleyen ve adı Türkiye çapında duyulmaya başlanan bu ilginç adamdan biraz pirelenirler ama makinelere yatkınlığını görünce "Tamam, başla!" demekte gecikmezler. Celâl Bey, esas işi dışında üreticilerle bire bir temas kurarak incir ve üzüm tarımının geliştirilmesi, taşınması, kurutularak da paketlenip ihraç edilmesi konusundaki yepyeni fikirleriyle kısa sürede "ustabaşılığa" yükselecek ve işyerinin direği durumuna gelecektir. O zamana göre yeni ve karmaşık makineleri bile kolayca "çözmesinin" yanı sıra okuması bile olmayan Anadolu çocuklarına bu makineleri öğretmekten ve benzerlerinin aksine, bildiklerini onlarla paylaşmaktan zevk almaktadır. Fabrika yetkililerinin gözdesi olup çıkmıştır. "Ustabaşı" sıfatına aldırış etmeden en ağır çuvalların altına girerek fötr şapkalı, yelekli ve gözlüklü işverenlerini hayretler içinde bırakmaktadır. Onların, Aydın'ın tozlu yollarında bozulan otomobillerini bile bir çırpıda onarmayı başarmaktadır.

Celâl Bey'i koyacak yer bulamazlar artık. Öyle ki, hafta sonla-

rı birlikte pikniğe ve ören yerlerini gezmeye gidilmekte ve yanından ayırmadığı ruhsatlı tabancasıyla, onlara, silâh kullanmayı öğretmektedir.

Bu arada, ürün ıslah, geliştirme ve paketlenmesi konusunda Avrupa'dan getirttiği kitapları okumakta ve akşam evine çekildiğinde "kooperatif"in armağanı olan "Sahibinin Sesi" kurmalı gramofonunda taş plaktan klasik Batı müziği dinlemektedir. "Kemalist" devrimleri ise yerel gazetelerden günü gününe izleyerek işçilere anlatmayı "ek iş" edinmiştir. Çevrede söylendiğine göre Rumların gidişinden beri buralara ilk kez "gâvurca" gazeteler bile gelmektedir Celâl Bey abone olduğu için. Fabrikada işçilere "yeni harflerle" okuma yazma bile öğretmektedir.

Öyle ki, 1 kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun"un "neşrinden" kısa süre sonra makine başında çekilmiş bir resmin altına, Arap harflerini bir yana iterek "Türk harfleri" ve düzgün kaligrafisiyle şu düşündürücü satırları yazıp imzalamıştır:

> Mesleksizlerin mesleği... İnsan kendisini, toz gibi, rüzgâra tevdi edince geçtiği yollarda bunlar da varmış. 12. 12. 28, Celâl

Derenin "götürdüğü" arsa

Başarı, kazancı da birlikte getirmiş ve Sakallı Celâl Bey özenerek yaptırdığı ve zevkle döşediği evinin yanı sıra yakınlardaki dere boyunda bir de kocaman arsanın sahibi olmuştur. Bu arsanın trajikomik öyküsünü ağabey Cemâl Bey'in torunu rahmetli Nihâl Vodina'nın eşi Avukat Sayın Haldun Dörter bana şöyle anlattı:

"Ölümünden sonra Celâl Bey'in Aydın'da bir arazisi olduğunu söylediler. Tesadüf bu ya, benim de o sırada Aydın'da bir duruşmam var. 'Gitmişken bir bakayım, nasıl bir şey Celâl Bey'in arazisi?' dedim. Sora sora güçlükle bulduk. Büyük bir cadde üzerine geldiğimizde yaşlılar 'İşte burası...' demezler mi? Ben sağa sola bakınıp arsa ararken yanı başımızdan gürül gürül akan bir dereyi gösterdiler gülerek. Meğer dere yıllardar aka aka arsanın hemen tamamını alıp götürmüş ve kala kala incecik bir şerit kalmış ki üzerine çıksan seni de götürecek! 'Vârisleri geldi' diye duyulunca maliye memurları yakama yapışmaz mı? Niyetleri, birikmiş arsa vergilerini gecikme cezalarıyla birlikte tahsil etmek. 'Yahu' dedim, 'arsa kalmamış ki vergisi olsun...' 'Vallahi biz anlamayız. Tapuda kaydı var. Vergileri de ödenmemiş. Tam otuz yıldır!..' diye direndiler. Neyse ki

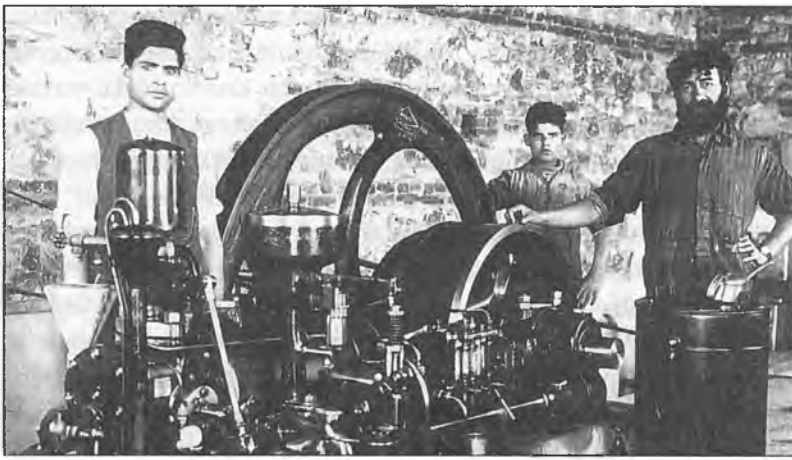
avukatım ve bu konuları biliyorum. İster istemez Aydın'a postu serdik. 'Mail-i inhidamdır... Toprak kalmamıştır...' diye itiraz edip yerinde keşif yaptırdık ve maliyenin elinden kendimizi kurtardık. İstanbul'a dönerken 'Eh, Celâl Bey gibi filozofun arsası işte böyle olur...' diye düşünüp gülüyordum. Zaman zaman büyük bir mutlulukla sözünü ettiği evinin akıbetini ise belirleyemedik..."

Sayın Ahmet İsvan, Aydın'daki evi konusunda "Fabrikada çalıştığı sıradaki maaşıyla bir arsa alıp üzerine ev yaptırmış, 'manzarası şöyleydi' diye o evin fotoğraflarını bize de gösterir ve hasretle bakardı. Ama nedense gidemezdi o evde oturmaya..." demişti. Derenin alıp götürdüğü arsası için de şu yorumu yapmıştı: "Böyle maddî şeylere değer vermezdi. Bu gibi hesapların çok üstünde bir adamdı..."

1930 yılı ortalarına gelindiğinde, kırk üçüne ulaşmış gür siyah saçlı ve sakallı Celâl Bey'in, duvarlarını antika halılar, aile ve sevdiği kadın fotoğrafları; kılıçlar, tüfekler; hatta, baltalar ve pergellerle süslediği Aydın'ın yemyeşil doğasına "nâzır", fabrikada hurdaya atılmış bir jeneratörü onarıp çalıştırması sayesinde elektriği bile bulunan bir evi vardır. Ve bu, yaşamı boyunca onun sahibi olduğu ilk ve son evdir: bahçesinde her türlü meyve ve sebzenin özenle yetiştirildiği! Ayrıca, çok sevilip el üstünde tutulduğu bir işi... Kim bilir, belki, emekliliğinde örnek bir çiftlik kurmak için satın aldığı kocaman bir de arsası: gürül gürül akan bir dere boyunca uzanan ve kıyısında gülerek poz verdiği! Neler olmuştur? Batı Anadolu'nun sıcak güneşi ve sıcacık insanları o bildiğimiz "serazat", biraz derbeder ve pervasız Celâl Bey'in huyunu mu değiştirmiştir? Yoksa o aslında böyle sâkin bir adamdı da gerçek kişiliği –ortamını bulunca– kabuğunu kırıp gün yüzüne mi çıkmıştı? Kendini işine vermiş, çalışkan, yardımsever ve uysal bir Sakallı Celâl!.. Yoksa bu, fırtına öncesinin, ürkütücü sessizliği miydi? Dokuz köyden, "kovulmuş" demeyelim, tası tarağı toplamış ve çekip gitmiş bir adamın geri kalan yaşamı, herhalde, böylesi sâkin ve sıradan bir ortamda sürüp gidemezdi.

Gitmedi de!

Tek başına, rahat ama gösterişten uzak bir yaşantısı olduğundan maddî sıkıntısı yoktu ve bankada bir hayli parası birikmişti. Orijinal ve yaratıcı fikirleri nedeniyle, sık sık, ikramiye bile alıyordu. O nedenle, iki ay önceki maaşını fabrikadaki bir arkadaşına vermişti, "Elin bollaşınca ödersin!.." diyerek. Adamın dört çocuğu vardı, eşi hastaydı ve yarı aç yaşadığını herkes biliyordu.

"İnsan kendini toz gibi rüzgâra bırakınca..."

Çok geçmeden, Aydın'da karakola çağrıldığını öğrendi. Bir zavallı işçiye yardım elini uzatmıştı ya, "Bu adam, eski komünistlerdendir..." diye ihbar etmişlerdi polise. Komiser, "Evinde arama yapacağız" diyerek palaskasını kuşandı. Tabancasını beline taktı ve yanına iki de "memur" alarak Sakallı Celâl Bey'e:

– Düş önümüze! Bizi evine götür, dedi.

Gittiler. Her tarafı didik didik aradı polisler. Bir köşede sessizce olup biteni izleyen Celâl Bey sonunda dayanamayıp:

– Allah aşkına komiserim siz evimde ne arıyorsunuz? diye sordu.

– Fakir işçilere yardım ediyormuşsun!..

– Eeee?

– Yani komünistmişsin! Biz de bunun "belgelerini" arıyoruz!

– Fakirlere, çaresizlere yardım etmek ne zamandan beri komünistlik oldu komiserim? Hem, siz benim komünistliğimin belgelerini aradığınızı söyleseydiniz ben sizleri yormadan "yerini" gösterirdim.

Keyiflendi komiser:

– O halde göster!

Celâl Bey ciddî bir tavırla sağ elinin kocaman işaretparmağını yavaş yavaş yukarı kaldırdı. Gür saçlı başının ağaran sağ şakağına dayayarak:

– İşte burada, dedi.

Önce pek anlayamadı komiser bey. Celâl Bey acı acı gülerek devam etti:

– Belge melge yok polis efendi. Varsa da buradadır. Gücünüz yetiyorsa açıp alırsınız. Yoksa, haydi size güle güle!..

Aydın'da günlerce konuşuldu bu olay. İşyeri yetkilileri Emniyet Müdürlüğü'ne giderek, hatta, valiye kadar çıkarak çok sevdikleri ustabaşılarına reva görülen bu yakışıksız tavrı protesto ettiler ve ilgili komiserin derhal Aydın'dan uzaklaştırılmasını istediler. Vali bey, Aydın iline bunca yararı dokunan bir kooperatifin şikâyetini kulak arkası edemedi. Komiser kentten uzaklaştırılınca durumu öğrenen Celâl Bey çok üzüldü:

– Yapmayacaktınız bunu dedi. Adamın ne suçu var? Aklı bu kadarına eriyor.

Olay örtbas edilerek unutulmuş gibi göründü ama kahramanımızın keyfi kaçmıştı bir kere; içinden bir şeyler kırılıp, kaybolup gitmişti.

"Bu benim komünist parmağım!.."

Çok geçmeden yeni bir tatsız olay yaşandı fabrikada. Kısa süre sonra bunu, bir yenisi daha, ama bir hayli büyük ve üzücü ola-

"Ustabaşı" ve "baş makinist"tir ama gerektiğinde en ağır incir çuvallarının altına girmekten de çekinmez!

Dere akıyor ama "arsa" nerede?

m izleyecek, Aydın'da kurduğu verimli, yararlı ve mutlu yaşamı altüst edecekti.

Önce ilk olay:

Yanındaki genç ve deneyimsiz işçilerden biri çalıştığı makinede ters bir hareket yapınca bir yerlerini acıtmıştı. Polisin, gözü gibi baktığı evini saçma bir nedenle altüst ettiğinden beri sıkıntılı günler geçiren, dikkati dağılan ve kafası bir hayli karışık olan baş makinist zaten canı yanmış işçiye kızacak değil ya! Hırsını alırcasına ve "Namussuz demir parçası!.." diyerek bir yumruk attığı sağ elinin işaretparmağını makineye kaptırmasın mı?

Kanlar içinde hastaneye yetiştirilerek ameliyata alınıp o günün koşulları ve hekimin yeteneği çerçevesinde mümkün olan yapılacak ama Sakallı Celâl Bey'in sağ el işaretparmağı biraz dik ve yeterince kıvrılmayacak biçimde kalacaktır! O da işi alaya vurarak, parmağının niçin böyle olduğunu soranlara artık:

– Bu benim komünist parmağım! Ona göre haaaaa!.. diyerek acılı bir kahkaha patlatacaktır.

Fabrikadaki bu kazayla ilgili olarak İzmir'de yayımlanan ünlü *Hizmet* gazetesinin[1] 6 eylül 1932 tarihli sayısında, Zeynel Rasim imzalı ve "Sakallı Celâl yatıyor" başlıklı şu ilginç ve duygu yüklü "fıkra" (köşe yazısı) yayımlanacaktır:

> Sakallı Celâl Bey'i tanır mısınız? Bu, tam mânâsıyla Türkçe ve bir Fransız kadar Fransızca bilen, fakat yalnız bilmekle kalmayarak bu lisanlardan mütemadiyen okumak suretiyle istifade de eden fikir ve ilim adamımız, lise müdürlüğünden ameleliğe, amelelikten hamallığa, hamallıktan makinistliğe terfi veya tereffü (yükselme) ede ede Karapınar'da Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin makinisti olabilmiştir. "Hareket Ordusu"yla başta külâh elde silâh İstanbul'a giren Sakallı Celâl Bey, Türkiye'de emsaline (benzerine) pek ender tesadüf edilebilen ilim ve ideal adamlarından biridir. İşte bu zat, fikir ve ilim vâdisinde hayatını kazanamadığı için kafasının muhteviyatını (içeri-

1. Basın ve yayın tarihimizde önemli bir yeri olan *Hizmet*, yalnız İzmir ve Ege bölgesinin değil imparatorluğun en mükemmel gazetelerinden biriydi. Edirne'de doğan ve İstanbul "Hukuk Medresesi"ni birincilikle bitiren Avukat Mehmet Şeref (Aykut) [1874-1939] tarafından İzmir'de yayımlanmaya başlanmıştı. "Aykutalp Oruç Paşa soyundan" Mehmet Şeref Bey'e Tevfik Nevzat ve Mehmet Necip beyler gibi Türkçü ve vatansever gençler de yardımcı oluyordu. Son Osmanlı "Meclis-i Mebusanı"nda ünlü "Misak-ı Millî"yi, 28 ocak 1920 günü Edirne mebusu olarak okuyan Mehmet Şeref Bey işgalci İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiş, daha sonra Birinci Millet Meclisi'nde yerini almıştı. Aile, Aykut ve Koman (dünyaca ünlü heykeltıraş İlhan Koman ([Edirne 1921-Stockholm 1986]) kollarıyla bugün de Türkiye ve İsveç'te varlığını sürdürmektedir. *Hizmet*, Trakya'nın bütünlüğünün korunması ve yurdun kurtarılması için savaşmıştı.

ğini) kendisine saklamış ve işi kol kuvvetine dökerek makinistlik yapmaya başlamıştır. Şimdi bir kaza geçirmiş, elini makineye kaptırmış, parmaklarından bir veya ikisinin sakat kalması ihtimaliyle "sıhhat evi"nde yatıyor.

Fransız meşahirinden (ünlülerinden) birinin mezar taşında şöyle bir kitabe vardır:

"Piron hayatında hiçbir şey olamadı. Hatta akademisyen (Fransız Akademisi üyesi) bile!"

Fransa'nın bu büyük âlimini kıskanmışlar, akademiye aza yapmamışlardı. Gerçi Piron hayatında her şey olmasına rağmen bir şey olamadıydı. Fakat "Sakallı Celâl Hoca" hayatmda hem lise müdürü, hem hamal, hem boyacı, hem makinist, hem de karnını doyurmak için elinden sakat oldu! Bu mazhariyet kendisine elbette şeref verir. Ancak, böyle bir ilim ve fikir adamını, ilim ve fikir yollarından başka yollarda ekmek aramaya mecbur etmek câmiaya ne dereceye kadar şeref verir, bilemem.

Zavallı ilim ve zavallı fikir! Sen Sakallı Celâl gibilerine bir lokma ekmek veremedikten sonra bizim gibi çömezleri nereden besleyeceksin?

Tevekkeli fikir, kalem yollarına dökülen zümre –eğer vicdanına biraz kulak asıyorsa– sürünerek yaşıyor veya Dârülaceze'de can veriyor?

Bizde âlim yetişmiyor, diyorlar. Yetişeni ne yaptık ki, yetişeceğe hayırmız dokunsun?

Kelimenin bütün mânâsıyla "okumuş" Sakallı Celâl, bir lokma ekmek için elini makineye kaptırarak hastane köşelerine düşerse, gençliğe, hangi müreffeh ilim adamımızı numune diye göstereceğiz? Heyhat!..

Sakallı Celâl Hocam! Eğer bundan sonra sakat parmaklarınla makinistlik de yapamayacaksan, yoksul fakat idealist *Hizmet*'in kucağına gel! Bu kucakta hep beraber sürünürüz!..

Bayıltmadan yapılan ameliyat

Ne güzel, ne içten, ne anlaşılır bir "fıkra", bir "köşe yazısı". İşin acı tarafı, yetmiş iki yıl sonra bugün de yayımlanabilecek nitelikte. Çünkü, değişen fazla bir şey yok.

Sakallı Celâl Bey bu kazayı ucuz atlatmış ve bir parmağı sakat kalmış olsa da işinin başına dönebilmişti. Kısa süre sonra başına gelenler ise tam bir felâketti. Onu da, İstanbul'da yayımlanan *Vakit*'in 2 ekim 1932 pazar günlü "nüshasından" öğrenelim.

Birinci sayfadan çift sütuna verilen haberin "girişi" "Bir hastahanede facia". İri puntolarla ana başlık ise şöyle: "Sakallı Celâl Bey ameliyat masasından şuursuz ve kanlar içinde fırladı". Bunları "ku-

tu" izliyor: "Doktor ve hastabakıcılara kesilen elini savuruyor..."

Vakit, o devrin "ulusal" (bütün Türkiye'de dağıtılıp okunan) gazetelerinden biri. Aşağıda, yetmiş iki yıl öncesinin haber yazma yaklaşımıyla "Bir hastane faciası":

Sakallı Celâl Bey, on beş sene evvel genç olan münevverler ile yirmi beş sene evvel Galatasaray'dan çıkanların tanımadığı bir adam değildir. Cıva gibi seyyal, son derece isyankâr zekâsıyla her hadiseyi ve her şahsı istihzalarına, nüktelerine hedef olarak kullanan, muhitinde derhal alâka uyandıran biridir.

Celâl, senelerce hocalık etti. Fakat bu hocalıkları daima mekteple alâkası kesilerek son buldu. Sebep: Üsküp'te yirmi beş sene evvel Fransızca hocası idi. Talebeye futbol oynatmak istedi. Galatasaray mezunu, Avrupa irfanı ile kafası yoğrulmuş bu adam Üsküp'te çocukları biraz spora teşvik etti diye mektepten atıldı. Sebebi ne bilir misiniz? Hazreti Hüseyin'in başıyla Yezit'ler top gibi oynamışlar. Bu futbol ona benzediği için günahmış! İşte Sakallı Celâl Üsküp'te hocalıktan bunun için atılmıştır.

Kastamonu'ya tayin edildi. Orada çocuklara "Darwin nazariyesi"nden, "tekâmül"den bahsetti. Oradan da çıkarıldı. Nihayet, hocalık edemeyeceğini anladı. "Ben amelelik de yapar, yaşarım" dedi. Bugün Aydın'da İncir Müstahsilleri Fabrikası'nda baş makinisttir.

Celâl Bey senelerden beri incirlerin kurtlarını atan makinede çalışırken avucu nasır bağlamıştı. Nasırın ehemmiyeti yok ama Celâl bu nasırları azdırmıştır ve avucunun bir davul gibi şiştiğini görmüştür. Bu vaziyette iş yapamayacağı için, başvurduğu doktor ona ameliyat tavsiye ettiği için İzmir'de bir hastahaneye yatmıştır.

İsmini yazmak istemediğimiz bu hastahanenin gene ismini yazmak istemediğimiz operatörü Celâl Bey'i hemen ameliyata davet ediyor.

Ameliyat pek basit olmadığından Celâl Bey'in bayıltılıp masaya bağlanması icap ediyorken hafifçe (!) bayıltıyorlar; ellerini de bağlamıyorlar!

Tam ameliyatın ortasında ve torba gibi şişen el dört tarafından yarılmış; fitiller, makaslar ve cımbızlarla dolmuş bir halde iken Celâl kendini yere atmaz mı? Ondan sonra, müthiş bir ıstırap içinde ve yarı kendine gelerek ne yaptığını bilmez bir halde ayağa kalkmış; tutmak isteyen doktor ve hastabakıcılara hücuma başlamıştır.

Elinden durmadan kan akarak, şerha şerha (parça parça) kesilmiş bulunan bu eli şuursuz bir halde ona buna savuran gürbüz Celâl, nihayet dışardan gelen hademe ile zapt edilmek istenmiş fakat ancak sağlam eli tutulabilmiştir. Al kanlara bulanan ameliyatlı elini gene şuursuz bir

halde sağa sola savurarak etrafındaki herkesi yerlere seriyor, ortalık da kan içinde kalıyor. Nihayet biraz kendine gelince doktorlara, "Siz galiba beni ameliyat ediyordunuz. Yatayım da tamamlayın!" diyor.

Fakat artık bu el, üzerinde hiçbir şey yapılamayacak hale gelmiştir. Doktorlar, yarı baygın haldeki hastalarının elini sarmakla meşgul iken aralarında konuşuyorlar. İçlerinden birinin öbürüne, "Gördünüz mü ameliyathanede hasta bayıltmak için kâfi ilaç bulunmamasının neticelerini ?!.." dediğini Celâl Bey duyuyor. Eli daha müthiş bir halde şişen Celâl Bey oradan alınarak İzmir'in "Memleket Hastahanesi"ne götürülmüş; orada, Doktor Feridun Şevket Bey'in himmetiyle her tarafı bağlanmış, adamakıllı bayıltılmış ve ikinci defa ameliyat edilmiştir. İlk ameliyattan evvel bağlanmamış ve iyice bayıltılmamış olması yüzünden feci akıbeti Celâl Bey'in elini hâlâ tehdit altında bırakmakta, belki parmaklarından birini kesmek mecburiyeti hâsıl olacak gibi görünmektedir.'

Biz, bir dostumuzun evinde Celâl Bey'in hemşiresinden[2] işiterek hâdiseyi aynen yazmakla iktifa ediyoruz. Bundan sonrası umumun sıhhatine ait. Binaenaleyh (bundan dolayı) "Sıhhiye Vekâleti"ne düşen birçok vazifeler vardır ki bunları kayda lüzum görmüyoruz.

İşte böyle, tam da kendisine Aydm'da yeni bir yaşam ve mutlu bir ortam yaratmışken.

Vasiyetinde Atatürk için ne dedi?

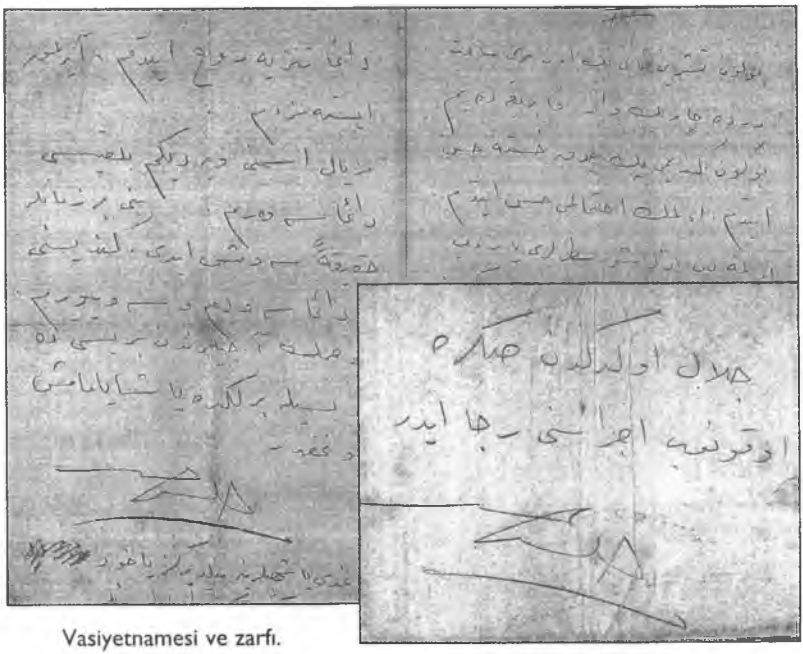
Haftalarca evinden çıkamaz Celâl Bey. İşyerinin yetkilileri onu hiç yalnız bırakmazlar. Her gereksinmesini karşılayıp, "ücretli izinli" saydıklarından maaş zarflarını da düzenli gönderirler ama o bunları:

– Hak etmediğim parayı almam, diyerek geri çevirir. Fabrikanın müdürü evine gelerek:

– Bak Celâl Bey, der. Elbet iyileşeceksin ama ellerini bundan sonra istediğin gibi kullanamasan da önemi yok. Sen zaten bütün makineleri kullanacak düzeyde adamlar yetiştirdin. Onlara nezaret etmen yeterli. Zaten bize senin ellerinden daha fazla kafanın içindekiler gerekli. Seni çok seviyoruz ve istediğin sürece bizimle kalmanı istiyoruz.

Bu, iyi niyetli ve anlamlı sözleri duygulanarak dinler ama, peş peşe gelen talihsizliklerle içinde bir şeyler onarılmamacasma sarsılmış, hatta kopmuştur. İstanbul, okulu, kız kardeşi, öbür yakınları, dost ve arkadaşları burnunda tütmekte, bir an bile gözlerinin önünden gitmemektedir. Yıllarını severek verdiği işyeri, her biriy-

2. Eğitimci "Arap" Satı Bey'in eşi Cemile Satı Hanım.

Vasiyetnamesi ve zarfı.

le ayrı ayrı meşgul olduğu genç ve yetenekli Anadolu çocukları, onu "baş makinist" veya "ustabaşı" gibi değil de kardeşleri, ağabeyleri, hatta babaları gözüyle gören yöneticilerden ayrılmak kolay olmayacaktı ama işte sağlığı ağır darbeler yemiş, onu âdeta çocuklaştırmıştı.

Belli etmemeye çalışsa da sıcak bir sevgi, ilgi ve şefkate gereksinmesi vardı. Uzun uzun düşündükten sonra Satı Bey'in talihsiz kardeşi Bedîî Nuri Bey'in kızı ve çok sevdiği Ahmet ve Mehmet İsvan'm anneleri Ulviye Hanım geldi aklına. Eşi Aziz İsvan Bey'in Ankara'da bir görev üstlendiğini biliyordu.

"Suriyeli" Kadı Hilâl Efendi'nin Suadiye'deki köşkünde yaşanan günlerden beri büyük bir yakınlık duyduğu Ulviye Hanım'la aynı kentte bulunmanın bile onu mutlu edeceğini düşündü. Yengesi Zeynep Mebrure Hanım'ın iki kızından biri olan Mehveş'e (diğeri Suzan) bir mektup göndererek peş peşe geçirdiği talihsiz kazalar sonucu sağlığının bozulduğunu, moralinin çok kötü olduğunu anlattı ve işinden ayrılarak Ankara'ya gitmeyi düşündüğünü belirtti. Eğer giderse, onun da gelip bir süre birlikte kalıp kalamayacağım sordu. Mehveş'in cevabı çabuk geldi. "Elbette sevgili amcacığım" diyordu. "Ne zaman istersen!.." Memnun oldu.

İşler aksamasın diye işyerine gittiği bir gün de kendini gene hiç iyi hissetmiyordu.

Aydın'da ustabaşı ve baş makinist Celâl Bey işçilerle.

"Ne olur ne olmaz..." diyerek masasına oturdu; önüne bir "esericedit kâğıdı" çekti ve vasiyetnamesini yazmaya başladı:

Bugün teşrinisâninin (kasımın) on biri. Saat dörde çeyrek var. Fabrikadayım. Bugün kendimi pek çok hasta hissettim. Ölmek ihtimali hissettim. Ölmeden evvel şu satırları yazıp cebime koymaya karar verdim. Öldükten sonra bulursanız ricamı yerine getiriniz:

Mustafa Kemal'i seviyorum. Tatmin edilmeyen iştiyakımla[3] ölüyorum. Onu öpmek ve koklamak isterdim.

Dârülfünun,[4] muallimlerinden Ali Yar'ı[5] daima sevdim. Aziz hatı-

3. "Güçlü özlemimle."

4. Üniversite.

5. Yaşadığı sürece, Sakallı Celâl Bey'in en yakın arkadaşlarından biri olarak kalan Ali Yar, Çarlık Rusyası'nın Troytsk kentinde tüccardan Ataullah Bey'in oğlu olarak 1885 yılında doğmuş ve İstanbul'a gönderilerek Galatasarayı Sultanîsi'ne "Ali Allahyarof" adıyla kaydolunmuştu. Celâl Bey'den bir yıl sonra, 1908'de buradan mezun olan Ali Yar Paris'te matematik ve fizik öğrenimi görmüş, ayrıca, "Yüksek Uçak Mühendisliği Okulu"nu da bitirerek Türkiye'nin ilk uçak mühendisi olmuştu. İstanbul'a dönüşte Galatasaray ve Kabataş liselerinde matematik ve fizik öğretmenliği yaptı; daha sonra Fen Fakültesi ve Teknik Üniversite'de ordinaryüs profesörlüğe kadar yükseldi. Makine yüksek mühendisi olan oğlu Mehmet Mualla Yar da Galatasaray mezunudur (1937).

rasıyla daima tenzih-i ruh ettim.[6] Ayrılmak istemezdim.

Mizyal ismini verdiğim Belkıs'ı[7] daima severim. Beni bir zamanlar hakikaten sevmiş idi. Kendisini ben daima sevdim ve seviyorum. Ruhumun acılarından birisi de kendisiyle birlikte yaşamamış bulunmaktır.

Celâl (imza)

Bu kâğıdı ya şahıslarına bildiriniz yahut gazeteye bastırınız. Ta ki muttali[8] olsunlar.

Celâl (imza)

Tarih atılmamıştı ama 1932 yılının kasım ayında yazıldığı anlaşılıyordu bu satırların. Böyle bir vasiyetinin olduğunu ve ölünceye kadar geçecek otuz yıl boyunca çantasında taşıdığını en yakın arkadaşları dahi bilmediler.

O da nedense bunu söylemek gereğini duymadı.

Nasıl bir vasiyetnameydi bu? Nasıl bir adamdı bunu yazan? Mustafa Kemal'e olan "iştiyakı" tatmin edilmeden ölüyordu. Ve "onu öpmek ve koklamak istiyordu"!

Büyük Atatürk'e ne "methiyeler" yazıldı sağlığında ve ne "ağıtlar", öldükten sonra. Anıtkabir'e doğru, "Atam! Sen kalk da ben yatam!.." diye seslenenler bile oldu.

Bizler, Atatürk'e bütün varlığıyla bağlı olanlar, her şeylerini ona borçlu olduğunu hissedenler duygularımızı bir şekilde belli ettik ama sanırım hiç kimse, onu öpüp koklamak istediğini söylemedi.

"Onu öpmek ve koklamak!.." Ne içten, ne yapmacıksız ve ne şiirsel bir duygu ve düşünceyi belirtme biçimi...

Ve onun dönemini gerektiğinde açıkça eleştirmekten çekinmediği için Sakallı Celâl Bey'in, "Atatürk'ü pek sevmediğini" ileri sürmeye yeltenenlere ne müthiş bir yanıt!

"Aydın serüveni"nin sonu

Sakallı Celâl Bey'in Aydın'da geçirdiği yıllara ışık tutan önemli bir belgeden bir bölümü, kitabın ancak beşinci baskısına alabiliyorum.

6. "Ruhumu arındırdım."

7. Sakallı Celâl Bey'in vasiyetnamesinde "Mizyal" adını verdiğini söylediği Belkıs Hanım'ın olası kimliğine yaşamındaki kadınlardan söz ederken döneceğiz.

8. Haberdar olmak.

Bulgaristan'da başlayan yaşamı genç yaşında ve en verimli döneminde dramatik bir sonla noktalanan, çağdaş Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Sabahattin Ali'yle (Gümülcine 1907-Kırklareli 1948) ilgili bu belgeyi kızı müzikolog Filiz Ali'ye borçluyum.

Aydın Ortaokulu'nda Almanca öğretmeni Sabahattin Ali, "Yüksek Muallim Mektebi"nden arkadaşı Enver Necati'ye gönderdiği 3 aralık 1930 tarihli mektupta şu ilginç satırlara yer vermektedir:

> Bütün Aydın'da senin anlayabileceğin mânâda tek bir akıllı adama rastlayamadım! Yalnız, Aydın'a iki saatlik (uzaklıktaki) Reşadiye köyünde makinistlik yapan bir Sakallı Celâl var. İsmini herhalde duymuşsundur. Ara sıra geliyor, kafadarlık yapıyoruz. Sözden anlar, aklı başında enfes bir adam! Bu, herkesin (ona) "deli" deyişinden de belli zaten!..

24 eylül 1930'da göreve başladığı Aydın'dan, bir yıl sonra, –gene– Almanca öğretmeni olarak bu kez Konya Ortaokulu'na atanan daha yirmi üçündeki gencecik Sabahattin Ali'nin, kendisinden –nerdeyse– yirmi yaş büyük ve üstelik görev yerine iki saat uzaklıktaki Sakallı Celâl Bey'le böylesine sıcak bir "kafadarlık" oluşturması ve ondan "enfes bir adam" diye söz etmesi, sanırım çok ilginç ve düşündürücüdür.

Altıncı bölüm

"Her istiridyeden inci çıkmaz"

Aydın'dan Ankara'ya

Yıllarını verdiği Aydın'dan ayrılmak, ne onun için kolay oldu ne de kendisini çok seven işçiler, yöneticiler ve çevredeki üreticiler için. Hepsi de ondan birçok şey öğrenmişti: verimli ve titiz çalışmayı, yardımseverliği ve tevazuu. Tabiî yurtseverliği ve açık sözlülüğü de. Yaptıkları, davranışları, söyledikleri kasabadan kasabaya, köyden köye yayılmış, onu bir efsane durumuna getirmişti.

Yoksulluktan kırılan bir köy kahvesinde konuşurken:

– Bastonumu soksam yeşertecek kadar verimli bu Anadolu toprağından, üzerinde yaşayan insanların karnını doyuracak kadar ürün alamamayı başardığımız için ne kadar alkışlansak yeridir! demiş ve bunun sorumluluğunu aydınlara yüklemişti:

– Bu ülkede ilgililer bilgisiz, bilgililer ilgisizdir... Türkiye'de "aydın" geçinenler "Doğu"ya doğru seyreden bir geminin güvertesinde "Batı" yönünde koşturarak "Batılılaştıklarını" sanırlar!

Bir keresinde de:

– Bu kadar cehalet ancak tahsille mümkün olur... diye patlamıştı.

Hepsi de birer "maksim"[1] niteliğinde olan ve yaşayıp bugünlere kadar gelen bu sözlerin çoğunun, en faal çalışma ve yaratma dönemini geçirdiği "Aydın yılları"nda söylendiğine inanılır.

Burada geçirdiği 20'li ve 30'lu yıllarda çevresini en fazla etkileyen yanlarından biri de ağzına içki koymaması ve hiç sigara içmemesi olmuştu. Davet edildiği bir köy düğünü sırasında "eşraftan"[2] kimileri, çok sevdiği ayranının içine alkol koymuşlar ve onu sarhoş etmişlerdi. Durumu ertesi sabah fark eden Sakallı Celâl Bey, bu, sözde "şaka"yı yapanları hiç affetmedi.

1. Bilge sözü.

2. Bir yörenin varlıklı, sözü geçen kişileri.

Sevecen, alçakgönüllü fakat ciddî bir insandı. Dedikodudan, sululuktan, kabalıktan; uluorta ve belden aşağı konuşmalardan hiç hoşlanmaz ve gerektiğinde insanları "bozmaktan" da çekinmezdi:

– Çoban gibi konuşmayın, derdi.

Neyse... Özene bezene ve âdeta kendi elleriyle yaptığı iki odalı, küçük ama sevimli evindeki masa sandalye, tabak çanak türünden eşyayı işçiler arasında pay etti. Kitaplarını, anı değerinde olan eşyayı ise büyükçe bir makine sandığına yerleştirdi. Oldum olası, ancak çok yakın ve kafa dengi arkadaşlarının "sofra meclisi"nde bulunmayı sevdiğinden kimi "veda yemekleri"nin arkasının kesilmesini bekledi:

– Belki bir gün dönerim, diyerek, –nerdeyse– boşalmış evinin kapısına bir kilit vurdu ve Ankara'ya hareket etti.

Ahmet İsvan'ın anlattıkları

Hem Sakallı Celâl Bey'i "birinci el"den ve daha yakından tanımak hem de Ankara'daki yaşantısını öğrenmek için burada sözü, İstanbul'un unutulmaz belediye başkanlarından Ahmet İsvan'a bırakmak istiyorum:

"30'lu yılların başında, ben daha yedi sekiz yaşındayken, İstanbul Suadiye'deki, dedemin babasından kalma evimizin en sık gelen konuklarından biriydi Sakallı Celâl Beyefendi. Hatta ninem Celâl Bey'e, eşyalarını istediği gibi istif ettiği ama içinde hiç gecelemediği bir de oda tahsis etmişti ki anahtarı bile cebinde dururdu. Akşam yemeğinden sonra uzun sohbetler olur, sonra da giderdi. Hısımlığımız da vardı ve bu Celâl Bey'in kız kardeşi Cemile Hanım'm, annemin amcasıyla (Satı Bey) evliliğinden kaynaklanıyordu. Ama ailemizin onunla dostluğu hısımlığın çok ötesindeydi. Tannan sesi ve ilginç konuşmaları yüzünden daima özlemle beklenir ve geldiğinde herkes susup onu dinlerdi. Öylesine etkileyici bir konuşması vardı...

Çocukları, bu arada beni çok severdi. Kardeşim Mehmet'i de. Bizim bir 'bahriyeli' kıyafetimiz vardı ki Celâl Bey, bunu giydiğimizde bizi omuzlarına alıp gezdirirdi. Konaktaki odasının kapısı açık olsa bile biz çocuklar oraya girmezdik ama 'dayımın odası' dediğimiz bir başka oda vardı ki bize orada dersler verir; masanın üzerine konulan bir deftere fizik, kimya terimlerini yazdırırdı. Örneğin, 'asit'in Osmanlıcası olan 'hamız' sözcüğünü ilk kez ondan duymuşumdur. Kendisini bana çok yakın hissetmiştir. Ben de kendimi ona. Çocukluğumda o benim için bir 'kahraman'dı...

Ahmet İsvan (solda) ve kardeşi Mehmet İsvan "Celâl Amca"larının omuzunda. Yıl, 1929 olmalı.

'Hamız budur... Alkali budur' diye yazdığı defteri hâlâ saklarım. Bu ilgi sonraki yıllarda sürüp gitti. Ziraat okumaya karar verdiğimde beni şiirsel sözlerle yüreklendirirdi. Çocuk ve genç insanların ruhunu öyle iyi okurdu ki! 'Ziraat mühendisi olursan, geniş bir arazide çalışırsın ve bir de motosiklet edinirsin!..' derdi. Ben heyecandan yerimde duramazken 'İşte bu motosiklete atlayıp arazini teftişe çıkarsın...' diye heyecanımı artırırdı. Müthiş bir etkisi vardı benim üzerimde. Zaten ben de ziraat mühendisliği okudum...

Babam Aziz İsvan Bey 'Sümerbank'ın ticaret müdürlüğüne getirilince Ankara'ya naklettik. Önce, Atatürk'ün yaverlerinden birinin Kızılay'daki evini kiralamıştık. Sonra, Sümerbank'ın memurları için yaptırdığı evlere babam da üye olunca Kavaklıde-

Ulviye İsvan.

Aziz İsvan.

re'ye taşındık. O sıralarda Sakallı Celâl Bey de Aydın'dan başkente gelmişti. Her iki evimizde de bizleri sık sık ziyaret ederdi. 'Notre Dame de Sion'da okuyan annem de çok iyi Fransızca bildiğinden Celâl Bey'in getirdiği bu dilde yazılmış şiirleri birlikte okurlardı. Türkiye'nin gidişatı hakkında ve dünyanın ne kadar gerisinde kaldığımızı vurgulayan, örnekler gösteren çok ilginç konuşmalarını âdeta nefes almadan dinlerdik...

"Annenize hayranlığı... O zamanlar çok bilinir, söylenirmiş. Celâl Bey'in güzel kadınlara ilgi duyduğu da..."

"Evet, öyleydi. Aralarında bir hayli yaş farkı vardı ama gençliğinden beri tanıdığı anneme çok hayrandı. Hepimiz bunu bilir ve doğal karşılardık. Bu hayranlığın göze batan, belli bir tezahürü olmazdı ama saklamazdı da Celâl Bey. Ziyaretlerini özellikle annem ve benim için yaptığını da ihsas etmekten çekinmezdi. Annem olmasaydı Celâl Bey herhalde bizim eve gelmezdi. Babamın değil annemin dostuydu... Düşünce dünyasına gelince. Mustafa Kemal'e hayran olduğunu defalarca söylemiştir. Gene de onun dönemindeki baskılara karşı çıkardı. Yani, hem Atatürk'e hayrandı hem de rahatça eleştiren bir kafası vardı. Benim, küçük yaşlarda fikir oluşturmamda Celâl Bey'in etkisi çoktur.

Mehmet ve Ahmet İsvan kardeşler.

O zamanki yaşımda komünizmi pek bilmez, Celâl Bey'in komünist olduğunu da tahmin etmezdim ama Türkiye'nin içinde olduğu duruma göre çok daha solda bir kafası olduğunu bilirdim. Biraz da o yüzden severdim kendisini ve o da beni bu nedenle severdi. Bu konuda anlaşırdık kısacası... Avusturya'da ticaret eğitimi almış olan babamda Celâl Bey'in pırıltısı yoktu ama takır takır mantıklı ve sağlam bir insandı. Babamın dürüstlük ve 'beytülmal'[3] konusundaki hassasiyet ölçüsü müthişti. Düşünün, genç yaşta İstanbul Ford acentesinin müdürü ve sanırım dürüstlük konusunda patronuyla (Kâtipzade Sabri Bey) anlaşmazlığa düştüğü için işten ayrılınca parasız kalıyoruz ve annem öğretmenlik yaparak aldığı maaşla evimizi geçindiriyor.[4] Avusturya'dan arkadaşı ve o tarihte Sümerbank genel müdür yardımcısı olan Osman Nu-

3. Devlet malı, devlet hazinesi.

4. Gazeteci Sayın Sami Karaören anlatmıştı. O da müşterek dostumuz Melih Cevdet Anday'dan dinlemiş: Üstat ve ozan arkadaşı Oktay Rifat lisede 10. sınıf öğrencisidirler ve Ulviye Hanım'a "abayı yakmışlardır". Niyetleri her ne ise kalkıp gider öğretmenlerinin evine iki "hızlı" delikanlı. Ulviye Hanım, niçin geldiklerini sormadan ve öğrenci olduklarını kibarca anımsatırcasına güler yüzle karşılar onları ve "Benim, akıllı ve seçkin çocuklarım gelmiş!.. Buyrun, buyrun!.." diye içeri alır. Hızları kesilmiş olarak uslu uslu bir yerlere ilişir Melih Cevdet ile Oktay Rifat ve Ulviye Hanım'ın orada ilk kez gördükleri ünlü konuğu Sakallı Celâl Bey'le sohbet ederler. Niçin geldiklerini ise ne onlar söyler, ne de kimse onlara sorar.

ri Bey babamı aynı kurumda görev almak üzere Ankara'ya çağırınca bir arkadaşı ona takım elbise yaptırdı. Çünkü babamın düzgün bir müdür kıyafeti bile yoktu o tarihte..."

Sakallı Celâl Bey'in tek kız kardeşi Cemile Hanım'ın Arap kökenli eşi Satı Bey, Ahmet İsvan'ın annesi Ulviye Hamm'ın amcası.

"Celâl Bey ile babanız Aziz Bey de çok eskiden tanışıyorlar bu durumda ama, anlaşılan, pek ısınamamış olmalılar birbirlerine. Babanız Ulviye Hanım'ın eşi, Celâl Bey de hayranı!.. Babanızı kıskanmış olamaz mı?"

"Olabilir. Şöyle bir de 'anekdot' anlatayım. Annem ile babamın nişanlanma dönemi. İki aile de Suadiyeli. Baba tarafımın evi ile anne tarafımmki arasında birkaç yüz metre ya var ya yok. Öylesine yakın komşular. Aralarından da, o zamanlar toz toprak içindeki "Bağdat Caddesi" geçiyor. Son derece titiz bir insan olan babam, bu nişanlılık döneminde annemi ziyarete gelirken –her zamanki gibi– özenle giyinmiş. Ayakkabılarının boyası bile pırıl pırıl. Tesadüf bu ya, giyim kuşamına oldum olası dikkat etmeyen Celâl Bey de o gün annemlerde. Babam gittikten sonra oradaki hanımlara der ki: 'Yahu bu adam Ulviye'yi ziyarete herhalde kız kardeşi Semiha Hanım'ın sırtında gelmiş olmalı. Ayakkabılarında bir toz tanesi bile yoktu!..' Babam, son derece uygar ve çok anlayışlı bir insan olduğundan, Celâl Bey'in anneme beslediği olağanüstü duygulara saygı gösterirdi..."

"O devirde hemen herkes komünistti!.."

"Gene de kızdığı, bozulduğu anlar olmuş olamaz mı?" yollu düşüncemi bir "İstanbul hanımefendisi", Mazlume Arpad yanıtlıyor:

"Suadiyeli doktor Vamık Bey'in oğlu ve Ahmet'in (İsvan) babası olan Aziz Bey benim kuzenimdi. Kendine özgü garip huyları ve pejmürde giysileri olan Celâl Bey'in, daima temiz, tertipli ve özenli evlerine yaptığı ziyaretlerinden rahatsız olmaz görünürdü. Ama Celâl Bey'in o yumuşak, tertemiz koltukların üzerine oturmadan önce cebinden bir mendil çıkarıp sermesine –belli etmemeye çalışırdı ama– müthiş öfkelenirdi! Zaman zaman 'Celâl Bey bunları acaba şaka olsun diye mi, Aziz Bey'i kızdırmak için mi yapıyor?' diye düşünürdüm. Çünkü Celâl Bey çok özgün düşüncelerinin yanı sıra çok da şakacı bir insandı. 1937'de ben Ankara'dayım. Celâl Bey de orada. Aziz Ağabeyim de Kavaklıdere'de oturuyor. Bir gün dışarı çıkmıştım. Ben onu görmedim. Ama Celâl Bey

beni görüp Ulviye Hanım'a telefon etmiş: 'Hemen kapıları açm, Mazlume Hanım ziyarete geliyor!..'

Ulviye Hanım, yalnız Celâl Bey'in değil tanıyan herkesin taparcasına sevdiği bir insandı. Yüz ve huy güzelliği, yardımseverliği, tevazuu ve engin bilgi ve kültürüyle. Böyle bir kadını kim sık sık görmek istemez? Celâl Bey de her fırsatta Aziz Ağabeyimlere gelirdi. Bir keresinde de Ahmet hastaydı. Boğaz olmuştu. Ona 'geçmiş olsun'a gelmişti. Zaten Ahmet'i de çok severdi...

Esprili, zeki bir insandı Sakallı Celâl Bey. Bir de komünist yanı vardı ama o devirde zaten hemen herkes komünistti!.. Ben de sosyalisttim. Düşünün bir kere. Babası çalışmış çabalamış para yapıp bir kenara koymuş. Oğul ise haylaz çıkmış, bir baltaya sap olamamış ama şimdi oturmuş, babadan kalan bu parayı bir güzel yiyor. Babası para yapamayanlara haksızlık değil mi bu!..

Celâl Bey akşam yemeğine davet edildiği varlıklı ve konuksever ailelerde sofraya oturunca o güzelim çatal, bıçak, tabak vesaireyi silmeden kullanmazdı. Ev sahipleri bozulurlardı ama Celâl Bey'in fikirlerine, kişiliğine, içtenliğine saygı duyduklarından ses çıkarmazlardı. Bir de, yemeğe davet edilince 'Kimler geliyor?' diye sorar, hoşlanmadığı insanlar da geliyorsa bundan memnun olmayacağını belli edermiş. 'Ya o gelmesin ya da beni çağırmayın!..' gibilerden. Bence bu, doğru ve içten bir davranıştı. Ha bir de, kendisi biraz savruk ve kimilerince hor görülecek biçimde itici olsa da güzel insanlar, özellikle güzel kadınlar olsun isterdi çevresinde. Kabalığa, cahilliğe, ukalâlığa, çokbilmişliğe, kendini beğenmişliğe hiç tahammülü yoktu. Böylelerini fena halde bozardı sözünü hiç sakınmadan..."

Mazlume Arpad'dan gene Ahmet İsvan'a dönelim:

"30'lu yıllar. Ankara'da yeğeni Mehveş'le beraber oturduğunu bilirdik. 'Kale içi'nde bir yerde. O tarihte ben onunla arkadaş gibi olduğumdan evini görmek istediğimi söylerdim. 'Hayır, olmaz! Seni evime götürmem!' derdi her defasmda. Kim bilir, belki de güç koşullarda yaşıyordu ve bunu kimsenin görmesini istemiyordu. Ankara'nın o tarihlerdeki kışları malûm. Bizim evde gece yarısından sonraya kadar sohbet edilir, sonra kalkar, o müthiş soğukta, kentin tepesine kurulmuş kale içindeki evine, karlara bata çıka yürüyerek giderdi. Başka nasıl gidecekti ki? Vasıta bulunmaz. Bulunsa bile, acaba verecek parası var mı? Diyelim ki var, bu kez de binerken elini filan sürecek kapısma... Olmaz ki!.. Ge-

ne de bu durumdan şikâyet ettiğini kimse duymamıştır. Doğuştan mı, yaşadığı darbe ve travmalardan mı bilemem ama ortada bir 'deformasyon' var gibi görünüyor. Ama o sıradan biri değildi. Bambaşka bir insandı. Ne var ki, onun çok özel niteliklerini, özelliklerini görmeyenler, göremeyenler, onu, 'standart ölçülerle' değerlendirerek küçümsemişlerdir ne yazık ki...

Bağ evinde ayısıyla oynayan ressam "Çallı İbrahim"

Küçümsenecek bir insan olsaydı, böyle bir çevre yapabilir miydi? El üstünde tutulur muydu ülkenin en seçkin, en kalburüstü kişileri tarafından? Cepleri yığınla eşyayla dolu, yıllarca giydiği elbisesi lime lime; suyla barışık olmayan ve 'odol' kokan bir insanın kimlerce sevilip yüceltildiğine birkaç örnek vereyim:

Evet, bana evini göstermeyi hep reddetti ama, o çocuk yaşımda 'Haydi seni bir yere götüreceğim' der ve kalkıp giderdik. Bir keresinde beni ressam Çallı İbrahim'in bağ evine götürmüştü. Çallı İbrahim'in üzerinde, hiç unutmam, pijama vardı. Dört beş kişiydiler, içki içiyorlardı. Bizi, daha doğrusu Sakallı Celâl Bey'i büyük bir coşkuyla karşılayıp başköşeye buyur ettiler. Evde bir de ayı vardı. Çallı İbrahim ayısıyla oynuyordu...

Merkez Bankası başkanının evinde Celâl Bey'in özel dolabı

Böylesine saygı ve sevgiyle karşılanır ama kimsenin kolay kolay elini sıkmazdı. Korkunç derecede mikroptan korkar ama beni tutup öperdi. Dönemin Merkez Bankası başkanı da onun arkadaşı. Bekâr bir adam. Devletin tahsis ettiği harika bir evde oturuyor. Uşaklar filan. Yemeğe davetli, beni de götürdü. Sofraya oturulduğunda, her zaman yaptığı gibi, çatalları filan silmeye başlayınca Merkez Bankası başkanı dayanamayıp 'Yapma Celâl, bunların hepsi etüvden geçmiştir...' dedi ama Celâl Bey hiç etkilenmedi. Sonunda, arkadaşı için özel bir dolap yaptırıp, içine, hepsi de etüvden geçmiş tabaklar, çatallar, havlular yerleştiriyor, geldiğinde Celâl Bey kullansın diye. Dolabın kapısını kilitleyip anahtarını da arkadaşına veriyor. Bir sonraki gelişinde Celâl Bey 'dolabını' açıyor, 'kendi' çatal, bıçak, tabağını çıkarıp masanın üzerine yerleştiriyor ve başlıyor iki yanından yakılarak sterilize edilmiş tuvalet kâğıdıyla bunları 'temizlemeye'!.."

Elveda Ankara! Ver elini Aydın... Sultanî müdürlüğünden fabrika işçiliğine...

"Radyo Çocuk Saati"nin ünlü "Ayşe Abla"sı kim?

Yalova'daki, özenle tasarlanmış geniş ve modern meyve bahçelerinin yönetim odasında konuştukça Türk kamuoyunun hiç bilmediği gerçekler gün yüzüne çıkıyor ve anlatmayı sürdürüyor Sayın İsvan:

"Kimileri Celâl Bey hakkında 'Ne biçim adam bu?.. Beş kuruş geliri yok. İşi gücü de yok... Her akşam bir yerlerde misafir. Kılığı kıyafeti dökülüyor!..' diye düşünür ve konuşurlar ama onu tanımaya ve anlamaya çalışmazlardı. Oysa, önemli girişimleri ve çabaları olmuştur. Bir örnek vereyim. Hani bir zamanlar radyoda

'Çocuk Saati' vardı, yurt çapında bütün çocukların özlemle bekleyip izlediği. 'Ayşe Abla' adıyla bilinen ve talihsiz bir kazada ölen Neriman Hızır'dı, bu, 'Çocuk Saati'nin yaratıcısı ve yapımcısı. İşte bu 'Ayşe Abla'nın annesi Belkıs Hanım, Suriyeli 'Kadı' Hilâl Efendi'nin, kendisi yetmiş iki yaşındayken elli altına satın aldığı son 'odalığı' imiş. Bir Çerkez kızı. Yaşça küçük olsa bile annemin de halasıdır 'Ayşe Abla'. Sakallı Celâl Bey kendi kızı gibi sevmiştir, gerçek adı Neriman olan 'Ayşe Abla'yı. Amerikan Koleji'ni bitirdikten sonra Celâl Bey, onun pedagoji öğrenimi için 'Maarif bursu'yla Amerika'ya gitmesini sağladı. Bu, Türkiye için önemli bir 'ilk'tir. Çünkü, Neriman Amerika'dan döndükten sonra 'pedagoji' Millî Eğitim'de bir 'kol' olarak kabul görmüştür...

Neriman, bir felsefe ve mantık hocası, bir anıt adam olan Nusret Hızır'la evlenip onun soyadını almıştı. Evleri, Nusret Bey'in öğrencileriyle dolup taşar; Yahya Kemal, Nurullah Ataç gibi devrin en ünlü ve önemli isimlerinin katıldığı, şiirlerin okunduğu edebiyat sohbetlerine annemle babam beni de götürürdü. Bu, unutulmaz toplantıların baş konuğu ve yıldızı ise Sakallı Celâl Beyefendi olurdu. Evet, kimilerinin dediği gibi 'işi gücü, beş kuruş geliri olmayan' bir garip adamdı ama böyle bir kültür ve sanat ortamında bile o konuşunca Nusret Hızır'lar, Nurullah Ataç'lar, Yahya Kemal'ler susardı..."

İstanbul'a dönüş

Ankara'da 40'lı yılların başı. Mustafa Kemal ölmüş, İsvanlar Mersin'e nakletmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın sıcak rüzgârları başkentin üzerinde kâbus gibi esiyor. Sakallı Celâl Bey "Artık buralarda yaşayamam..." diye düşündüğünden Üsküp'ten öğrencisi "Prevezeli Kâzım"a (Taşkent) bir mektup yazarak "İstanbul'a dönmek istediğinden" söz eder ve herhangi bir işte çalışması konusundaki fikrini sorar. Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Kâzım Taşkent o sıralarda Yapı ve Kredi Bankası'nın kuruluş çalışmaları içindedir. Yetişmesinde büyük katkısı olduğuna inandığı "hocasına" kısa fakat içten bir yanıt verir: "Sen hele İstanbul'a gel hocam. Gereğini yaparız..."

Bu yanıt üzerine bir kez daha eşyasını toplayıp yollara düşecek olan Sakallı Celâl Bey, İstanbul Haydarpaşa'da bir binaya yerleştirilecektir Kâzım Taşkent tarafından. Bir de küçük görev verilecektir kendisine. Tabiî, maaşı da olan bir görev. Ne yapsın zavallı Kâzım Taşkent? "Açıktan" bir para vermeye kalksa biliyor ki "hocası"

reddedecek. Böyle bir formül buluyor. Ne var ki, deniz kenarındaki bu binanın bir süre sonra yıkılması gerekince Taşkent Celâl Bey'i Beyoğlu'ndaki –İsviçre'de öğrenciyken çığ altında kalıp ölen oğlunun adını verdiği– ünlü "Doğan Apartmanı"na yerleştirecektir.

Botton Han'dan Doğan Apartmanı'na

Tünel'in Beyoğlu çıkışındaki İsveç Başkonsolosluğu'nun yanından yokuş aşağı yürüyüp "eski" Evlendirme Memurluğu ile Alman Lisesi'ni geçince 'Serdarı Ekrem Sokağı'na gelirsiniz. Sağa dönünce karşınıza birden 1800'lerden kalma tarihî Doğan Apartmanı çıkacaktır ki Sakallı Celâl Bey, İstanbul'daki son yıllarının büyük bölümünü burada geçirmiştir.

"Vaktiyle üniformalı, beyaz eldivenli kapıcıların (yabancılara) içeri adım attırmadıkları"[5] at nalı biçiminde, altı katlı, dört bloktan oluşan yapı –içinde ünlü kişilerin oturmasına karşın– uzun yıllar boyunca kaderine terk edilmiş ama şimdilerde elden geçirilip boyanıyor.

Binanın ilk adı "Helbig" Almanca'yı çağrıştırıyor ama neden böyle olduğu bilinmiyor. Almanlar tarafından Haydarpaşa Garı'nın yapımı sırasında lojman olarak inşa edilmiş olabilir mi? Bu devre ait bilgiler biraz bulanık.

"Helbig Apartmanı" sonradan "Botton Hanı"na dönüşüyor ve bundan sonrası az çok aydınlanıyor. Mair de Botton adında sigara kâğıdı ithalatçısı bir Musevî vatandaş –her kimden satın aldıysa– binaya adını veriyor ama "Varlık Vergisi" döneminde işleri bozulunca o da, çıkışı, satıp kurtulmakta buluyor. Nasıl mı? Kaç liraya mı? Mualla Eyüboğlu ve Robert Anhegger, Profesör Tahir ve Esat Çağa, Profesör Bülent Davran ve Avukat Dr. Cahit Davran gibi ünlülerin oturduğu apartmanın geçmişini, binayı "Anıtlar Yüksek Kurulu"na "tarihî eser" diye kaydettirmeyi başararak yıkılmasını önleyen ve hâlen de, zarif eşi Bedia İleri Hanımefendi'yle birlikte burada yaşamayı sürdüren düşünce adamı ve yazar Rasih Nuri İleri'den dinleyelim:

"Bina 1894 yapımıdır. Varlık Vergisi döneminde işleri bozulan Botton isimli bir tüccardan 'Victoria Sigorta Şirketi' devralmış, ondan da Kâzım Taşkent'e geçmiştir. Sanıldığının aksine lüks bir bina değil, yabancı şirketlerin orta düzeyde yabancı uyruklu personeli için yapılmış bir 'sosyal konut' niteliğindeydi. Zamanla gayrimüslimler, çok sonra da Türkler kirayla oturmaya başla-

5. *Şehir/Kent Kültürü Dergisi*, sayı 15, İstanbul, mayıs 1988.

Yapı ve Kredi Bankası'nın kurucusu Kâzım Taşkent;
Celâl Bey'in öğrencisi "Prevezeli Kâzım".

mış. Bankalar gayrimenkul edinemeyecekleri için Kâzım Taşkent burayı "Demir Toprak" isimli şirketi adına edinmiş. 300 000 liraya! Sonra, satmak gereği duymuş ama 450 000 liraya bile müşteri çıkmadığı için bloklara bölmüşler ve o zaman 'kat mülkiyeti' kanunu olmadığından, irtifak hakkıyla içinde oturanlar ile bazı Yapı ve Kredi Bankası memurlarına devretmişler. Kanun çıkınca da kat mülkiyetine dönüştürülmüş daireler. Ben, başvuru yaparak binayı 'tarihî eser' olarak kaydettirince kızanlar oldu. Zamanla, Erzincan'dan gelen köylüler, kahveciler, kamyon şoförleri burada daire aldılar...

Binanın mimarı İtalyan'dır. Eskiden burada 3 500 metrekare arsa üzerinde kurulu bir 'Mehmet Bey Konağı' varmış ve uzun süre 'Prusya Elçiliği' olarak kullanılmış. Almanya o zamanlar Prusya. Gümüşsuyu'ndaki şimdiki başkonsolosluk binası yapılırken müteahhide 'Mehmet Bey Konağı'nın arsasını vermişler. O da 1892'de başladığı inşaatı 1894'te tamamlamış. Vaktiyle burada ne elektrik varmış ne de banyo. Kâzım Taşkent binayı sa-

tarken bölümlere birer asansör koydurmuş, mutfakları da ikiye böldürmüş...

Her dairenin çatı katında bir 'chambre de bonne' vardı. Yani 'hizmetçi odası'. İşte Sakallı Celâl Bey'e öğrencisi Kâzım Taşkent, uzun yıllarını geçirdiği bu odalardan tahsis etmiştir...

Rasih Nuri İleri, "sakallı" bir çöpçünün elini öpüyor

Sakallı Celâl Bey'in, toplum sorunlarını, görmeyen gözlere sokmak için, zaman zaman, hiçbir kalıba sığmayan olağandışı ve çarpıcı davranışlar sergilediğini; bu arada, sokak çöpçülerine verilen ücretin yetersizliğini protesto etmek için, Nişantaşı'nda "Vali Konağı"nın önünü süpürdüğü söylentisini de duymuş ama doğrusu pek inanmamıştım.

Yaşayan tarih "Rasih Nuri İleri"ye "nasıl tanıştıklarını" sorunca anladım ki, Sakallı Celâl Bey söz konusu olduğunda "inanılmaz" diye bir şey kalmıyor:

"Ben, Fen Fakültesi'nde öğrenciyken hocalarımız arasında Ordinaryüs Profesör Ali Yar ve dekanlık da yapan Profesör Kerim Erim Bey de vardı. Bir keresinde hocam Kerim Erim'le birlikte tramvaya binmiştik. Rahmetli Kerim Erim, her an, önemli bir ziyaret veya ziyafete gidiyormuşçasına şık, titiz, sakal tıraşına son derece meraklı bir zarif beyefendi. Çok saygın bir hoca. Devrin en önemli profesörlerinden biri. Nişantaşı'nda tramvaydan indik. Baktım, sakallı bir çöpçü, elinde faraş ve çalı süpürgesi yerleri temizliyor. Ben, 'Neler oluyor?..' diye hayretle bakınırken o zarif, titiz ve saygın profesör gitti 'Hocam elini öpeyim!..' diyerek sakallı çöpçünün elini öptü. Herkes durmuş, bu görüntüyü seyrediyor. Birden bana dönerek 'Hocam, size talebem Rasih Nuri'yi tanıştırayım!..' demez mi? Eh, Profesör Kerim Erim elini öptüğüne göre ben de aynını yapmalıyım diye düşündüm ve sakallı çöpçünün elini öptüm! Garip bir çöpçüydü bu. Omzunda eski bir çanta, üstünde tuhaf, kalabalık bir kıyafet. Merak ettim, 'kimdir' diye sordum hocama. Uzun uzun anlattı. Böylece, sokak ortasında çöpçülük yaparken tanışmış olduk Sakallı Celâl Beyefendi'yle. Bu tanışma zamanla yakın bir ahbaplığa dönüştü. Ben, 1939-1941 tarihleri arasında Fen Fakültesi'nde olduğuma göre, olayın, 1941'e denk geldiğini söyleyebilirim. Artık sık sık (yabancı dilde yayınların da satıldığı) Hachette Kitabevi'nde karşılaşmaya başlamış ve benim kitaplara olan ilgimi görünce dostluğumuz pekişmişti.

Hatta çoğu zaman Hachette'te buluşmak üzere sözleşirdik. Amcamı, babamı[6] tanıyordu. Aramızda bir de hısımlık olduğunu o tarihlerde bilmiyordum. Uzak bir akrabamın amcası olduğunu öğrendiğimde ise kendileri vefat etmişti..."

Rasih Nuri İleri'nin, Sakallı Celâl Bey'le yakın bir dostluk kurmasına karşılık, aynı binada ama farklı zamanlarda oturdukları-ndan komşuluk edemedikleri anlaşılıyor. Merhum Profesör Bülent Davran'ın, kendisi gibi hukukçu kardeşi Avukat Dr. Cahit Davran ise onunla komşuluk eden ender talihlilerden biri. Anlattı:

"Doğan Apartmanı'nda biz 1942'den 1954'e kadar on iki yıl oturduk. Herkes gibi biz de onu Sakallı Celâl Bey olarak bilirdik. Dev gibi bir adamdı. Temiz olmayan bir insan izlenimi bırakırdı ama, paradoksal olarak, tam bir temizlik hastasıydı. Öyle ki, karşılıklı konuşurken elindeki –genelde– Fransızca gazeteyi sizden mikrop kapmamak için ağzının önünde tutardı. Bildiğimiz, Kâzım Taşkent'in kendisine apartmanın en üst katındaki, her daireye ait odalardan birini tahsis ettiğiydi. Bunlar, 'hizmetçi odası' olarak düşünülmüş. Tarihçi ve edebiyatçı, aynı zamanda "Türk-Alman Kültür Derneği Başkanı" Anhegger, hukuk profesörü Tahir Çağa, Rasih Nuri İleri gibi ünlü kişiler de oturmuştur bu, zaman zaman film platosu olarak bile kullanılan binada. Nasıl oldu tam anımsamıyorum ama Sakallı Celâl Bey'le bizim aramızda bir dostluk, bir yakınlık oluştu ve yavaş yavaş bizim daireye gelmeye başladı. 1949'a kadar burada, annem ve ağabeyimle birlikte oturuyorduk. 1949'da ağabeyim evlenip ayrılınca annemle ben kaldık. 1954'e kadar. Sakallı Celâl Bey'in daveti kabul edip bir eve yemeğe gitmesi önemli bir olaydı ama bize, sanki resmiyetten uzak bir biçimde gelirdi...

Konuşurken ağzının içine baktırırdı. Sosyal ve benzeri konularda Türk toplumunda gördüğü eksiklik ve aksaklıkları uzun uzun anlatırdı. Olan bitene eleştirel bir gözle bakardı ama doğrusu ben o zamanlar onun bu kadar önemli bir insan olduğunun bilincinde değildim yeterince. Dolayısıyla, evimizde yaptığı ko-

6. Amca Celâl Nuri İleri ve baba Suphi Nuri İleri Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinin en seçkin aydınlarındandı. Gelibolu 1877 doğumlu gazeteci ve fikir adamı Celâl Nuri "İstanbul Hukuk Mektebi"ni bitirmiş ve son Osmanlı Meclisi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olarak bulunmuştu. Değişik yapıtları yanında, 1918-1924 yıllarında çıkardığı *İleri* gazetesiyle de tanınmıştı. Hukukçu ve gazeteci Suphi Nuri ise Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal'in yanında bulunmuş, güvenini kazanmış ve Millî Mücadele sırasında Cenevre'de özel temsilcisi olarak görev yapmıştı. İstanbul Hukuk Mektebi ile Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nda profesördü. 1944'te, ilk kez ağabeyinin çıkardığı *İleri* gazetesini ikinci kez yayımlamaya başladı. Her iki kardeşin de çok sayıda basılmış yapıtı vardır.

nuşmaları daha iyi dinlemediğim, notlar almadığım için bugün çok pişmanım. Oysa, kültürlü ve farklı bir insan olduğu her hâlinden belliydi. Çok da sempatik ve sevecendi. Altın gibi bir kalbi vardı. Onu öylesine sevmiştik, öylesine alışmıştık ki ara sıra cebinden tükürük hokkasını çıkarıp içine tükürmesine ve işi bitince özenle kapağını kapatıp tekrar cebine yerleştirmesine bile alışmıştık. Bunu ve biz konuşurken mikroplarımızı kapmasın (!) diye elindeki gazeteyle kendini korumaya almasını bile hiç yadırgamazdık...

Biz 1954'te ayrıldığımızda Celâl Bey sanırım hâlâ oradaydı. Tek başına... Zor bir yaşam sürdürdüğü ortadaydı ama gene de hiç hâlinden şikâyet etmez, hatta memnun görünürdü. Nâzır çocuğu bir 'paşazade' olarak konaklarda büyümüş, iyi bir öğrenim görmüş, neler neler yaşamış bir insan olsa da alçakgönüllülüğü elden bırakmaz ama Türkiye'yi geri bırakan uygulamalara açıkça karşı çıkardı. Azla, hatta gereğinde 'hiç'le bile yetinen bir ilerici aydın, bir yurtseverdi...

Binanın asansörsüz oluşu ve en yukarı kata tırmanmak zorunluluğunun onu üzdüğünü, yorduğunu bilirdik ama şikâyet ettiğini hiç duymadık. 1951'de asansör yapılınca 'rahatladığım' anlatmıştı yalnızca. Bize biraz teklifsiz biçimde akşam yemeğine geldiğinden söz etmiştim. Bundan hepimiz büyük bir mutluluk duyardık. Sanırım, annemin yaptığı sebze yemeklerini çok sevdiği için sıkça gelirdi. Özellikle annemin bamya yemeğine bayılırdı. Odasına kimseyi almazdı. Biz de çekinirdik buraya girmeye. Bunca yıl komşuluk ettik ama ne o bizi odasına davet etti ne de biz böyle bir istekte bulunduk. Sevimliliğinin yanı sıra çok ciddî bir insandı. Kimseyle haşır neşir olmazdı. Koskoca binada uğradığı tek daire –nedense– bizimkiydi. İnsanı derinden etkileyen ve derhal saygı uyandıran olağanüstü bir kişilikti. 'Eksantrik' bir kişilik! Ve, topluma âdeta rest çekmiş bir hâli vardı. Ah, şimdiki aklım olsa sakallı Celâl Bey'in karşısına oturur, onu saatlerce dinler ve söylediklerini kayda geçirirdim. Sanırım, bugün de üzerinde kafa yoracağımız ve yararlanacağımız şeylerdi, söyledikleri..."

Farelerle arkadaşlık

Onunla Doğan Apartmanı'nda komşuluk edip de hayatta kalmış belki de tek kişi olan Dr. Cahit Davran "odasına kimseyi almaz" diyordu ama Haldun Taner aynı kanıda değildi. Taner, "Steinbeck'in *Fareler ve İnsanlar* piyesindeki sevecen Lenny'si gibi"

Cemâl ağabeyinin torunu Nihal Vodina Avukat Haldun Dörter ile evleniyor (üstte). Profesör Fatma Koray ve Haldun Dörter oğlu Doçent Dr. Can ve eşi Dr. Fatma Dörter ile (yanda).

Celâl Bey'in de "odasında" farelerle arkadaşlık ettiğini yazıyordu![7] Doğru muydu bu?

Merhumun, onu en iyi tanıyan akrabası ve deniz subayı Cemal Ağabeyinin torunu Profesör Doktor Fatma Koray yanıtladı sorumuzu:

"Doğru! Farelerin, kimi kadınların nedense pek korktuğu bu minik ve sevimli hayvanların hiç de korkulacak yaratıklar olmadığını kanıtlarcasına onlarla dostluk kurduğunu bizlere kendisi anlatırdı. Belki de onlarla yalnızlığını gidermeye çalışıyordu odasına kapandığında. Evet, bir gün otururken, simsiyah parlak gözlerle ona bakan bir fareyi –nasıl başardıysa– terbiye etmiş. Bir yanından deldiği bir lâstik topa kibrit çöplerinden basamaklar yapıp tespit etmiş. Uzun ve –herhalde– sabır isteyen bir 'terbiye' sürecinden sonra farecik gelir, bu basamakları bir bir çıkarak topun içindeki deliğe girer ve orada uyurmuş. Celâl Amca'nın bu hareketi farelere özellikle meraklı oluşundan değil de odasında bir fareye rastlamasından kaynaklanan bir durumdur sanıyorum..."

7. Haldun Taner, *Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 15.

Odasında yalnız yaşayan bir insan. Türk gazetelerinin yanı sıra Fransızca gazeteleri de gün sektirmeden alıp okuyor. Ve yeni çıkan Türkçe ve Fransızca kitapları! Kim bilir, belki de zihnini dinlendirmek için bir küçücük fareyle ilgilenmeye vakit ayırıyor. Hiç bilinmeyen bir yanı da birtakım teller ve benzeri malzemeyle küçük küçük radyolar yapıp tanıdığı gençlere vermesi ve onları bu tür teknik çabalara da zaman ayırmak için yüreklendirmesi.

Halûk Gülercan bunlardan biri. Anlatıyor:

"Bana kulaklıklı radyo yapmayı öğretmişti. 'Galen'le (galenit; içinde doğal kurşun bulunan sülfür), birtakım bobinlerle filan. Lambalı değil. Sıfırdan yapılan bir radyo. Güzel de çalışıyor ve İstanbul Radyosu'nu rahat rahat dinliyordum. Öylesine mutlu olmuştum ki..."

O zamanların bir başka delikanlısı da Haydar Volkan. Celâl Bey'in hısımı:

"Celâl Bey benim için bir radyo yapıp vermişti. Elektriksiz, kömürle çalışan. Üzerinde bir tel gezdirir ve İstanbul Radyosu'nu dinlerdim..."

Mikroplara savaş

Ve, Fatma Koray devam ediyor:

"Yeri gelmişken, ben size onun başka özelliklerinden de söz edeyim. Celâl Bey'in çevresi genişti. Onu zaten herkes tanırdı da, yakın dostları, çoğu yurtdışından olmak üzere ona şık elbiseler, pardösüler getirirdi armağan olarak. O ise bu yepyeni ve pahalı elbiseleri giymeden önce muhakkak yıkar ve fenni biçimde dezenfekte ederdi. Filit makinesiyle üstlerine dezenfektan sıktığını duyup şaşıran arkadaşlarını 'mikropları öldürüyorum' diyerek büsbütün şaşkına çevirirdi! Aslında amacı mikrop öldürmek filan değildi sanırım. Yaşamı boyunca aristokrasiye yeşil ışık yakmayan bir insan olarak özenli ve pahalı şeyler giyinmiş görünmekten çekindiği için böyle yapıyordu bence. Herhangi bir konuda 'lüks' görüntüsü vermekten korkardı. Belki de, titizliğin 'lüksünü' dengelemek için giyim kuşamında bu denli özensiz davranıyordu...

Sevdiği lokanta... Sevdiği yemekler...

Buna karşılık, yediklerine özen gösterir ve taze olmalarını isterdi. Onu sık sık yemeğe davet eden, hatta bu işi bir tür 'rotas-

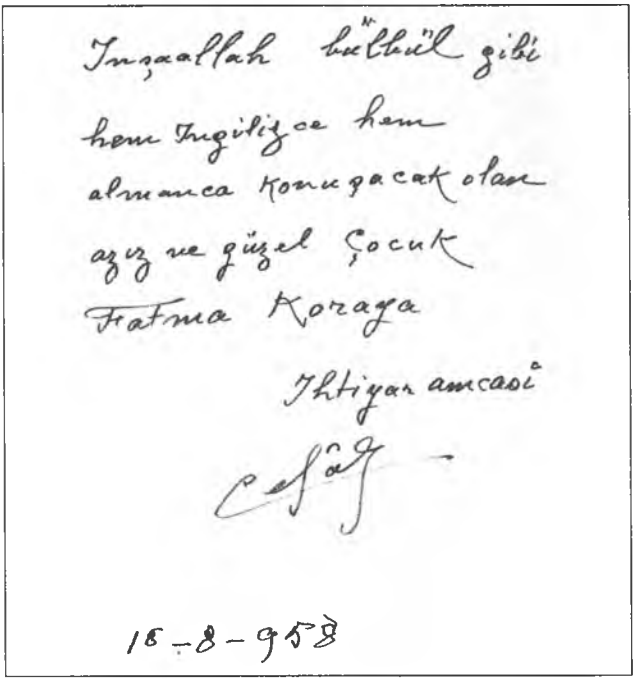

Cemâl ağabeyinin torunu Nihal Vodina (Dörter) ve yakınları onu "yalnız" bırakmamaya çalıştılar.

yon'a bağlayan dostları dışında güven duyarak yemek yediği az sayıda yerlerden biri de Sirkeci'deki 'Konyalı' Lokantası'ydı. Orada da herkesin hizmetini kabul etmezdi. İriyarı bir 'garsonu' vardı ki ondan başkasına güvenmezdi. Masasına her şey üstü kapalı olarak getirilirdi. Zaten, asırlık lokantanın genç sahiplerinden Nurettin Doğanbey de 'Sultanî'liydi. Okul çıkışlarında bazen beni, yakındaki evinden gelerek alır ve burada dönerli pilav yemeye götürürdü. En sevdiği yemek, buydu. Bir keresinde sınıfımın birincisi olduğumu duyunca çok sevinmiş ve 'Haydi bunu Konya Lezzet Lokantası'nda güzel bir yemek yiyerek kutlayalım...' demişti. Yürümeyi çok sevdiğinden 'Yüksekkaldırım'dan Karaköy'e indik. Köprü'yü geçip Sirkeci'ye varıncaya kadar trafikten öylesine rahatsız olmuştu ki bana, 'Bak kızım, Alman Lisesi'nde sınıf birincisi olmak marifet değil. Karşıdan karşıya ezilmeden geçmek daha büyük marifettir...' dediğini unutmadım..."

Cemal Ağabeyinin torunu Nihal Dörter'in küçük oğlu Dr. Can Dörter:

"Annem anlatırdı" diyor. "Bize geldiğinde, en temiz yer ağabe-

İnşaallah bülbül gibi
hem İngilizce hem
almanca konuşacak olan
azız ve güzel çocuk
Fatma Koraya
İhtiyar amcası
Celâl
15-8-958

Alman Lisesi öğrencisi çok sevdiği Prof. Dr. Fatma Koray'a imzaladığı sözlük.

yimin (Mimar Dr. Hasan Dörter) beşiği olduğundan şapkasını çıkarıp oraya bırakır, kimsenin dokunmasını da istemezmiş."

"Süngüyle ancak sucuk kızartılır!"

Profesör Dr. Fatma Koray devam ediyor:

"Alkolü temizlik için kullanır ama ağzına sürmez ve 'İnsanlar nasıl kendi iradeleriyle kendilerini sersem ediyorlar?' diye hayretini belirtirdi. Sigara içilmesine de müthiş kızardı. O geldiğinde babam (Tarık Koray) balkonda içerdi sigarasını. Siyasal partilerle pek ilgilenmez ama ülkede olup bitenleri dikkatle izlerdi. Örneğin, 50'li yılların sonlarında Türklerin Kıbrıs'ta karşılaştığı güç durumlar onu çok rahatsız ederdi. Bir keresinde, Celâl Amcam bizdeyken, pek ciddiye almadığımız bir komşumuz gelmişti. Adam, 'Yunanlıları şöyle asmalı kesmeliyiz...' diye başlayınca Celâl Bey 'Bütün bunları nasıl yapacaksınız?..' diye sormuştu.

'Süngümüz var ya!..'

Kızmıştı Celâl Amcam:

'Bak oğlum, o senin süngü dediğin silâhla Mehmetçik, çatışma-

Dost gözleri Atatürk, devrim ve Cumhuriyet düşmanlarına çok kötü bakardı.

ya ara verildiğinde ocak yakıp üzerinde sucuk kızartır! Süngüyle düşman haklama devri çoktan geçmişte kaldı. Şimdi, çok daha gelişmiş silâhlarla çok daha akıllıca savaşma yöntemleri var...'

'Atatürk'e hayrandı. Her zaman sözünü ederdi. İnönü'ye özel bir sempatisi veya antipatisi olduğunu sanmıyorum. Herhangi bir partiye yakın değildi. Oy kullandığından da emin değilim. Yalnız, demokratikleşmenin Türk toplumu içinde 'yozlaşmaya' yol açabileceğinden endişe eder, çok dikkatli davranılması gerektiğinin sürekli altını çizerdi...[8]

Alman Lisesi'nde öğrencilik yıllarımda Celâl Amcamı daima dikkatle dinler; onun her dediğinin muhakkak bir anlamı olduğuna inanırdım. O da beni çok sevdiği için ve özellikle yabancı dil

8. Arkadaşı, Galatasaray'da matematik hocası Halit Birsan'ın "yakını" olduğu için, çocukluk ve gençlik yılları boyunca Sakallı Celâl Bey'le sürekli temas hâlinde bulunan Halûk Gülercan'a göre merhum Adnan Menderes'i sevmez ve ondan "İstanbul'un canına okuyan adam; 'görülmemiş kalkınma' palavrasıyla köyleri İstanbul'a taşıdı, görgüsüzlükleri her tarafa yayarak kenti mahvetti!.." diye söz edermiş. Adnan Menderes'in ünlü "Odunu aday göstersem seçilir" sözünü anımsatarak da "Gitsin, boş bir küpün içine yellensin. Akustiği hârika olur..." diyerek başbakanla dalga geçermiş.

Cemâl Ağabeyinin çok sevdiği torunu Nihâl Vodina'yla (Dörter) Karaköy'de bir "şipşakçı"nın objektifinden.

öğrenmemi teşvik amacıyla pahalı sözlükler alıp getirirdi. Bunlardan birini 'İnşallah bülbül gibi hem İngilizce hem Almanca konuşacak olan aziz ve güzel çocuk Fatma Koray'a. İhtiyar amcası, 16. 8. 1958' diye yazıp imzalayarak vermişti. Demek ölümünden dört yıl kadar önceymiş. Bu sözlüğü bugün de kullanıyorum...[9]

Lağım çukuruna düşersen...

Türk toplumunun bir 'yozlaşma'ya hedef olacağından çok endişe ettiğinden söz etmiştim. Celâl Bey'in hiç bilinmeyen ama herkes için ders olacak nitelikte bir anekdotunu bu vesileyle aktarmak istiyorum. Görevim sırasında bu anekdotu o kadar sık

9. Sakallı Celâl Bey'in çevresindeki başarılı gençleri bu tür armağanlarla ödüllendirme özelliği dikkat çekiyor. Nitekim, *The Merriam-Webster* isimli bir başka İngilizce sözlüğü de, daima yakınında bulunmuş okul arkadaşı Halit Birsan'ın kızı ve işadamı inşaat mühendisi Tekin Kadirbeyoğlu'nun eşine vermişti: 4 ocak 1951 tarihinde, "Sevimli ve sevgili Leylâ'ya" diye yazıp imzalayarak.

anımsıyorum ki! Annem Suzan Koray, ağabeyinin iki kızından biri (öbürü Mehveş Vodina) olduğundan bizi sıkça ziyarete gelirdi. Babam Tarık Koray ise, aile içinde 'damat' kimliğiyle bulunsa da annemden bile yakındı ona. Aralarında derin bir sevgi ve saygı bağı vardı. Sebebi neydi tam anımsamıyorum bir gün bana 'Bak evlâdım' demişti, 'yozlaşmış toplumlarda yaşamak durumunda olmak öyle bir şeydir ki, insan kazara bir çukurun içine düşse ve –tesadüf bu ya– düştüğü yer bir lâğım çukuru olsa ama nasılsa üstüne bir damla bile pislik sıçratmadan bir kenarda durmayı başarıp imdat istese ve birileri gelip onu oradan kurtarsa, gene de kolay kolay atamaz üstüne sinen pis kokuyu!..'

Ben Celâl Amcamın bunca yıldır zihnime çakılıp kalmış bu sözlerini yaşantımda, maalesef, o kadar sık anımsıyorum ki. Evet, bazı durumları onaylamıyor, onlardan uzak durup katılmıyorsunuz ama bunları engelleyememenin ve ister istemez yakınında bulunmanın getirdiği, yozlaşmış toplumun sindirdiği o iğrenç ve pis koku üzerinizde kalıyor. Celâl Amca'nın örneğindeki gibi. Celâl Bey'in bu anekdotunu sıkça anımsamamın, ülkemiz açısından hiç de hoş bir şey olmadığının bilincindeyim ama ne yapayım? İç açıcı olmasa da durum, ne yazık ki bu! Bir yeri sökülse 'Canım, biraz da sökük oluversin, ne çıkar?' diyecek kadar kalender bir adamın, o zamanlar kâğıt mendil yok, otoklavda sterilize ettirdiği için kenarları kahverengiye çalan tuvalet kâğıtlarını yanında taşımasını ve kendi sağlığı konusunda bir mikrobiyoloji profesörünün bile gösteremeyeceği kadar titizlik göstermesini acaba, bu, 'pis kokuların üzerine sinmesiyle' de açıklayabilir miyiz diye düşündüğüm olmuştur...

Celâl Bey'in yaşamını 'bir protestonun romanı' diye nitelemek olasıdır sanırım. Toplumun hep ileri gidiyor olmasını bekleyip bunu bir türlü görememenin yarattığı düş kırıklığı ve küskünlük! Yozlaşan bir ortamda 'Ben yozlaşmadan kalacağım' demenin mücadelesi! Sobası olmayan bir evde uzun ve yıpratıcı bir kış geçirmek gibi bir şey. Veya kazara düşülen bir lâğım çukurunda üstüne pislik sıçratmamanın mücadelesi. Cervantes'in o sempatik Don Kişot'undaki gibi, toplumda birtakım değerler varsayıp da bunları görememenin insanı sürüklediği çöküntü, depresyon gibi bir şey!..

"Her istiridyeden inci çıkmaz"

Onun bütün yaşamının birkaç anekdottan ibaret olduğunu düşünenleri gördükçe üzülüyorum. Hemen her sohbetinde, bugün

de ders alacağımız unutulmaz öyküler anlatırdı. Her konuda! Keşke bunlar zamanında kayda geçirilmiş olsaydı! Bir gün genç bir karıkocayla tanışır. Bir sevimli çocukları vardır ki zekice sorularıyla Celâl Bey'i hem şaşırtır hem de mutlu eder. Genç anne-babaya, 'Kızınız çok zeki bir çocuk' der. 'Ona dikkat ediniz, özen gösteriniz. Zeki çocuk inci gibidir...' Ertesi gün, küçük kızın babası Celâl Bey'i bularak der ki: 'Bizim hanım benden iki kilo istiridye getirmemi istedi...' 'Ne yapacakmış bu kadar istiridyeyi?' 'Efendim siz dün zeki çocuk inci gibidir, demiştiniz ya, bizim hanım bana inci nereden çıkar? diye sorunca yanıtladım. O da böyle bir talepte bulundu. İstiridyelerin içinden çıkacak incilerle kendisine bir kolye dizecekmiş! Şimdi ben ne yapayım?' 'Eşine şunları söyle evladım' der Celâl Bey: 'Evet inci istiridyeden çıkar ama her istiridyeden değil. Anaların doğurduğu her insanda zekâ'mn bulunmadığı gibi!..' Celâl Amcam zekâ gibi ahlâk'a da çok önem verirdi. Zekâ ve ahlâktan yoksun insanlarla birlikte olmaktan kaçınırdı. Gene de karşılarına çıkarlarsa bunları, sözleriyle hırpalamaktan çekinmezdi. Yaşadığı dönem açısından gene de şanslıymış. Bugün yaşasaydı sanırım çok daha agresif ve acımasız olurdu. Çünkü aptallıklara ve yozlaşmaya hiç tahammülü yoktu..."

Burada söze, "Celâl Bey'in her konuda inanılmaz bir bilgi birikimi vardı" diyerek, yılların hukukçusu, aileden, Avukat Haldun Dörter giriyor:

"Bir akşam, yakın arkadaşı ünlü avukat İrfan Emin ile Celâl Bey bizde yemekteydiler. Nerdeyse sabaha kadar süren öyle bir söyleşi içine girdiler ki bizler, bir kez bile söz almadan büyülenmiş gibi dinledik onları. Stajımı yanında yaptığım İrfan Emin Bey Küçükçekmece Gölü'nde kaçak balık tuttuğu için hâkim önüne çıkarılan bir balıkçının ne denli 'fakr ü zaruret' içinde olduğunu öylesine anlattı ki hâkim hüngür hüngür ağlamaya başladı. Mahkemede hâkimler onu dinlerken âdeta kendilerinden geçerlerdi. Bir keresinde hâkim 'Önümde daha on dava var ama sözünüzü kesemiyorum. Öğleden sonraya tâlik etsem acaba sizin için uygun olur mu?' diye sormuştu.

Çevresindekiler ve dostları da, Avukat İrfan Emin gibi, ülkenin en seçkin ve saygın insanlarıydı Celâl Bey'in..."

Dönemin ünlü avukatlarından İrfan Emin Kösemihaloğlu (1893-1956) Nâzım Hikmet'i hiçbir karşılık beklemeden Türkiye'deki son günlerine kadar savunan... şairin de "İki elin kanda

olsa bile gel!.." diye çağırdığı bir söz ve hukuk ustası, bir gönül adamıydı. "Bahriye Mektebi"nde okuduğu için Nâzım'ın askerlikten muaf tutulmasını gerektirdiğine inanılan belgeleri âdeta zamana karşı yarışarak bulmaya çalışmış ama başarılı olamamıştı. Bunlar bulunabilseydi şair belki de ülkesini terk etmek zorunda kalmayacaktı.

Bu vesileyle, muhtemelen Türkiye'yi terk ettiği günün gecesinde Nâzım'ın çok sevip saydığı avukat dostuna yazdığı; değerli ve kıdemli yayıncı arkadaşım Mehmet Atay'ın da bana ulaştırdığı "akrostiş"i "yaşayan kitap" diye bellenen Sakallı Celâl'in 8. baskısına alıyorum:

İyi günlerimde çok eller uzanır ellerime
Resmimi, suratımı başköşeye asarlar
Fakat, demir kapıların her kapanışında üzerime
Ardında taş duvarların her kaldığım zaman
Ne arayan beni, ne soran...
Eeeeehhh, daha iyi be, bunun böyle olduğu.
Minnetim ve borçluluğum yalnız sana kalsın
İyi günlerimde benim unuttuğum insan eli
Nasılsın?

Yedinci bölüm

"Bağban bir gül için bin hâre hizmetkâr olur"

Nasıl geçiniyordu; ne yiyip içiyordu?

Sakallı Celâl Bey'le ilgili olarak en fazla merak edilen konulardan biri de, onun, masraflarını neyle ve nasıl karşıladığı; kısacası, nasıl geçindiğiydi. Osmanlı'da ve Cumhuriyet döneminde öğretmen yardımcılığı; Fransızca, felsefe ve "tabiat bilgisi" öğretmenliği; "sultanî"lerde müdür yardımcılığı ve müdürlük yapmış ama daima biraz olaylı biçimde bu görevlerden ayrıldığı için yeterli süreleri doldurarak emeklilik hakkını kazanamamıştı. Aydın'daki "ustabaşılığı" veya "baş makinistliği" ise dramatik biçimde son bulmuştur. Bu kentten gene de biraz para biriktirmiş olarak ayrıldığı ve Ankara'da geçirdiği yıllar boyunca bunları harcayarak yaşamını sürdürdüğü söylenebilir.

İstanbul'da geçirdiği son yirmi yıl boyunca, başlangıçta öğrencisi ve Yapı ve Kredi Bankası'nın kurucusu Kâzım Taşkent, son dönemde ise Münevver (Koral?) Hanım sayesinde –en azından– ev kirası ödememiştir. 1950'li yıllarda –oğlunun adını verdiği– Türkiye'nin ilk özel okullarından biri olan "Aydın Okul"un kurucusu olan Münevver Hanım'm başarılı ve özellikle aydın kişilere yardım konusunda duyarlı bir işkadını olduğu anlaşılıyor. İlginç ve içine kapanık bir öğretmen ve ozan olan İlhan Şevket Aykut'a[1] yaptığı gibi Sakallı Celâl Bey'e de İstanbul "Bomonti"deki okulunda barınma olanağı sağlamış ve söylendiğine göre kahramanımızın geniş kültürü ve yabancı dil bilgisi nedeniyle, onun, okul kitaplığıyla ilgilenip –sembolik de olsa– bir maaş almasını bile sağlamıştır. Sakallı Celâl Bey'in bunun dışında kimseden herhangi bir maddî talepte bulunduğu veya böyle bir yardımı kabul ettiğine dair bir işaret yoktur. Tam tersine, bunun aksini kanıtlayan ve yaşayan tanıkları bulunan kimi durumlar var. Önce şunu söyleyelim: Sakallı

1. İlhan Şevket Aykut, *Kılıç Artığı*, haz. Zeki Coşkun, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Celâl Bey, yetmiş beş yıllık ömrü boyunca "maddiyata" ve özellikle paraya hiç önem vermeyen bir insan olarak bilinmiştir. Öyle ki, Galatasaray Sultanîsi'ndeki "muit"liği (muallim muavinliği) döneminde çocuklara askıdaki ceketini göstererek "Parası biten cebimden alabilir!.." dermiş. Sonraki yıllarda da onun paraya pula hiç önem vermediği tanıyan herkesçe kabul ediliyor.

Acaba, "paşa babasından" bir şeyler kaldı da onları mı "yiyordu"? Ağabey Cemâl Bey'in torunu Profesör Dr. Fatma Koray bu soruyu şöyle yanıtlıyor:

"Baba, nâzır da olsa sonuçta bir devlet memuru ve dürüstlüğüyle ün yapmış bir asker. Aldığı maaşla kalabalık ailesini belli bir standartta tutabilmek için çok zorlanmış olmalı. Anne tarafından dedesi Mehmed Paşa'dan annesi Melek Hanım'a ondan da çocuklarına ve bu arada Celâl Bey'e az buçuk bir şeyler kalmış olabilir ama bu, ne kadar dayanır ki? Üstelik çok çalkantılı bir dönem ve –var idiyse bile– ailenin herhalde satacak bir şeyi kalmamıştır. Bence, çok yakın birkaç arkadaşı bir biçimde onu desteklemiş olabilirler..."

Ahmet İsvan ise "Kimseden para istediğini sanmıyorum" diyor. "Teklif etseler bile herhalde kızar ve reddederdi. Sezgim bu yolda. Çok özel koşullarda, 'öğrencisi' Kâzım Taşkent'le yakın arkadaşı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı Selâhattin Bey'in yardımlarını kabul etmiştir belki de..."

Borç verdiğinde parası batınca: "Ben o parayı kubura düşürdüm!.."

Prof. Dr. Vakur Versan ile okul arkadaşı Halit Birsan'ın kızı Leyla Kadirbeyoğlu ise "Para istemek bir yana, bu konuda başkalarına yardımcı bile olmuştur..." diyerek çok ilginç bir olayı açıklıyorlar:

İzmirli tüccar bir yakınları vardır: Şükrü Bey. Bu zatın işlerinin bozulduğunu ve bütün parasını kaybettiğini duyunca iyi kalpli Sakallı Celâl Bey "Yahu şu adama yardım edeyim de işlerini düzeltsin..." der ve elinde avucunda ne varsa ödünç olarak verir. Şükrü Bey bu sayede toparlanır ama Celâl Bey'e olan borcunu ödememek için bin dereden su getirir.

Adamın oğlu ise duyarlı biriymiş. Araya girer. Ne ki, babası nezdinde onun yaptığı girişim bile para etmez. Sonuçta olay duyulur ve herkes bu duruma müthiş öfkelenir ama Sakallı Celâl Bey batan parasını unutup onları teselli etme gereğini duyar. "'Benim gibi adam dolandırılır mı?' diyecek değilim" der. "Ben bu parayı, kenefte işimi görürken kubur deliğinden içeri düşürdüm

Mehmet İsvan.

ve unuttum!.." Bir daha da, onun için –herhalde– bir servet niteliğindeki bu paranın ne lâfını eder ne de bu konunun ve İzmirli zengin tüccarın (!) gündeme getirilmesine izin verir. İşte, böyle bir adamdı Sakallı Celâl Bey.

Mehmet İsvan'ın Celâl Bey hesabına yatırdığı paralar ne oldu?

Şimdi, onunla ilgili gerçek bir öykü daha:

"İsvan ailesi" ile Celâl Bey arasındaki yakınlığa daha önce de dokunmuştuk. Ailenin çocukları Ahmet ve Mehmet "Celâl Amca"larına derin duygularla bağlıdır. O da onları kendi çocukları gibi sever. Bir gün Mehmet İsvan Sakallı Celâl Bey'e, "Bizim bugünlere gelmemizde sizin çok yardımınız dokundu" der. "Sizden öylesine feyzaldık ki borcumuzu ödeyemeyiz. Ama şimdi benim elim artık para tutuyor. İzin verirseniz size yardım etmek istiyorum..." Celâl Bey'in İzmirli tüccarda bütün parasını batırdığı günler ve olay duyulmuş. Celâl Bey bu sözlere biraz bozulur ama Mehmet'i çok sevdiğinden belli etmez. Yapılan teklifi ise, "Sağ ol evlâdım ama kabul edemem. Zaten ihtiyacım da yok..." diye geri çevirir. Durumu bildiğinden pes etmez Mehmet İsvan. Bir süre sonra fırsatını bulup yineler teklifini. Yanıt gene olumsuzdur.

Üçüncüde "Peki" der Celâl Bey. "Ben bugün Yapı Kredi'de bir hesap açtırıp sana bildireceğim. Ne yatıracaksan oraya yatırırsın..."

Çok sevinir bu işe seçkin ve iyi kalpli bir aydın olan Mehmet İsvan ve yıllar boyunca bankanın ilgili şubesindeki Celâl Bey'in "mevduat hesabı"na her ayın ilk günü, rahatça geçinmesine yetecek kadar bir para yatırır. İçi rahattır artık. Ne ki, Celâl Bey ile Mehmet İsvan arasında bu konu bir daha hiç gündeme gelmez. Dahası, bu durumu Mehmet İsvan'ın en yakınları bile bilmez.

Sonra, takvimler 1962 yılının haziran ayını gösterirken şube müdürü Mehmet İsvan'ı arayarak "bankaya kadar gelmesini" rica eder. Hemen gider. Her ay ödemeleri adamları eliyle yaptığından kimseyi tanımamaktadır şubede. Müdür tarafından odasına buyur edilir ve Sakallı Celâl Bey'in "hesap kartonu"na bir göz atması istenir. Mehmet İsvan, "Celâl Amca"smın o günlerdeki kaybıyla zaten yıkılmış gibidir. "Ne yapacağım bu kartona bakıp da?.." diye sorar. Müdür ısrar edince bir göz atar ister istemez. İnanılır gibi değildir ama dolan kartonlara yenileri eklenmiş; her yıl sonunda hesaba faiz yürütülmüş ve Sakallı Celâl Bey bu hesaptan bir tek kuruş bile çekmemiştir. Oturduğu yerde baygınlık geçirir Mehmet İsvan. Şube müdürünün, "Şimdi bu parayı ne yapmamızı önerirsiniz?.." biçimindeki sorusunu ağlamaklı bir sesle, "Ben ne diyebilirim? Para benim değil ki... Siz vârisleriyle konuşun..." diye yanıtlar ve kim bilir belki de birkaç yaş birden yaşlanmış bir eski dost olarak banka şubesini terk eder...[2]

Melih Cevdet Anday'ın belirttiği gibi[3] "bir eski zaman kahramanı"ydı Sakallı Celâl Bey merhum. Bugünlere sığmayan... Bugünlerin sığ ve yoz ölçüleriyle değerlendirilmesi ve anlaşılması olanaksız bir "kahraman"...

2. 1970'lerin başarılı İstanbul belediye başkanı Ahmet İsvan'ın, 1994'te, altmış dokuz yaşındayken kaybettiğimiz şövalye ruhlu kardeşi Mehmet İsvan'ı kamuoyu "Karaoğlan" döneminin CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e ölesiye bağlılığıyla tanıdı. Nelere mal oldu bu bağlılık başarılı bir işadamı olan Mehmet İsvan'a? 1977'nin nisan ayı. 12 Eylül 1980 "darbesi" öncesinde Türkiye'nin yaşadığı en bunalımlı günler. Ecevit Erzincan'da halka hitap etmek üzere otobüsün üstüne çıkınca her yandan kurşunlar yağmaya başlıyor. Mehmet İsvan da oradadır ve elindeki, havaya doğrulttuğu "Smith Wesson"la çok sevdiği Karaoğlan'ın gönüllü koruması ve ertesi günkü –özellikle– sağ basında hedef tahtasıdır. Erzincan 28 nisanı dördü polis otuz yaralıyla atlatacak ama iş bununla bitmeyecektir. Çok geçmeden Ecevit İzmir'de Çiğli Havalimanı'ndadır ve "apron" "Halkçı Ecevit" diye bağıranlarla tıklım tıklım doldurulmuştur. Birden, bir toplum polisinin elindeki uzun menzilli tüfek –nasıl olduysa (?)– yere düşüp patlayacak ve çıkan kurşun, o kalabalıkta –gene sevgili "Karaoğlan"ının yanındaki– Mehmet İsvan'ı bulacaktır. Hastaneye kaldırılan Mehmet İsvan iyileşecektir ama İsvan ailesinin çilesi bitmiş olmayacaktır. Ecevit'e bağlılığın bedelini pahalı ödemiştir İsvanlar.

3. Melih Cevdet Anday, *Akan Zaman Duran Zaman*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984.

Arkadaşlarından oluşan "akademi"

1930'lardan, hatta 1920'lerden başlayarak Türkiye'de hemen herkese kendini tanıtıp sevdirmişti Sakallı Celâl Bey. Balkanlar'da, İzmir'de, Anadolu'da. Bunun kimi kanıtlarını kitabın önceki sayfalarında gördük.

Ama bir de arkadaşları, dostları vardı ki, onlar yaşattılar sanırım, bunca "nev'i şahsına münhasır", bunca darbe yemiş, itilmiş kakılmış, anlaşılmamış ve zaman zaman bütünüyle dışlanmış Sakallı Celâl Bey'i yetmiş beşine kadar.

"Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim..." diye bir söz vardır. Celâl Bey'le son gününün akşamına kadar arkadaşlık etmiş, onu hiç yalnız bırakmamış, ona evlerinin ve gönüllerinin kapısını ardına kadar açmış bu dostlarına bir göz atınca doğrusu şaşırıyor insan. Önceki sayfalarda da değindiğim gibi bunların büyük kısmını, aynı okulun çatısı altında, aynı yatakhanelerde yatarak ve aynı yemekhanelerde yemek yiyerek, aynı hocalardan feyzalarak ve aynı hocaları kopya çekip kandırarak günlerini ve gecelerini birlikte geçirdiği çocukluk ve ilk gençlik arkadaşlarının oluşturması acaba rastlantı mıdır? Yoksa bu "yatılı" okulların bir ayrı "sihri"mi vardır, bilemem.

Birkaç örnek vereyim:

Ali Sami Yen (1906) ve Asım Sonumut (1907) bu "okul"dan doğan kulübün 1 ve 2 numaralı kurucu üyeleri. Ahmed Haşim (1885-1933) Asım ve Celâl'le aynı yıl almış diplomasını. Matematikçi ve Türkiye'nin ilk uçak mühendisi Ordinaryüs Profesör Ali Yar, coğrafyacı Ordinaryüs Profesör İbrahim Hakkı Akyol, Edebiyat Fakültesi'nden Profesör İsmail Hikmet Ertaylan ve İktisat Fakültesi'nden Profesör Şükrü Baban bir yıl geriden gelen 1908'liler. Sonra, içtiği su ayrı gitmeyen ve bitirdiği okula öğretmen olarak dönen Halit Birsan'lar, Bekir Sıtkı Bircan'lar; Millet Partisi'nin kurucusu ve ilk genel başkanı, diplomat, milletvekili, bakan, Hint tarihi uzmanı Ordinaryüs Profesör Hikmet Bayur ile gazeteci yazar Refi Cevat Ulunay'lar var ki onlar da 1909'lu. Ve öbürleri... Nihayet, bu, adı konmamış "akademi"ye kabul edilen pırıl pırıl "genç" hukukçular; Profesör Tarık Zafer Tunaya'lar ve Profesör Dr. Vakur Versan'lar var ki, göçüp giden hemen hepsini, günümüzde, Celâl Bey'i çocukluğundan beri tanıyan "ismiyle müsemma" "Vakur Hoca" temsil ediyor. Evet, o ve Tunaya aynı "okul"da okumadılar ama –yaşasalar şimdi hepsi de yüz yirmilerine merdiven dayamış olacak– bu bilge insanlarla pek güzel anlaştılar ve kaynaştılar.

"Sakallı Celâl dostları, akşam çayı"nda. Soldan: Ord. Prof. Ali Yar, GS Kulübü kurucularından ve lisede biyoloji öğretmeni Bekir Bircan, Celâl Bey, matematik öğretmeni Halit Birsan, devlet adamı Profesör Hikmet Bayur.

İstanbul'a renk katan bir benzersiz topluluktu "Sakallı Celâl Bey dostları". Kimileri, birbirinin kardeşini "alarak" akraba bile olmuştu. Kâh bir lokalinde toplanırlardı kentin, kâh bir evin salonunda; –o zamanlar olmayan– televizyon ekranına bakar gibi kocaman bir Philips radyonun karşısında yarım daire oluşturup "ajans haberleri"ni dinlerlerdi.

Paris'teki "Uçak Mühendisliği Okulu"nun ilk mezunlarından, dâhi matematikçi Ali Yar "Kazan"daki çocukluk anılarını anlatırdı. Türkiye çoktan unuttu bu ufak tefek adamı ama yaşadığı sürece her yıl Paris'e davet edilirdi. Nazi zulmünden kaçıp Türkiye'ye gelen Alman profesörlerden çoğu birden fazla lisansları olmadığından üniversiteden uzaklaştırılırken üç ayrı "lisans"a sahip Ali Yar, yerini koruyan az sayıda hocadan biri olmuştu. Öyle ki, şakacı arkadaşları, "Şair-i Âzam (!) Abdülhak Hâmid'in ünlü "Makber"inden esinlenerek bu durumu şöyle özetlemişlerdi:

Fakültede artık ne yer ne de yâr kaldı
Kala kala bir tek Ali Yar kaldı...

"Dinciler" insanın neresini bağlar?

Şaka vardı. Hiciv, espri de vardı bu toplantılarda ama dedikodu yoktu. Adam çekiştirme, arkadan konuşma ve ucuz siyaset

tartışmaları da yoktu. Sanat, edebiyat vardı; eleştiri vardı. Dünyanın "gidişatı", ülkenin sorunları vardı. Toplumun geleceğini tehdit eden gelişmeler ve konular sık sık gelirdi "gündem"e ve en çok konuşan da, kendine özgü rahatlığı ve söylediklerini örneklerle süsleme özelliğiyle hep Sakallı Celâl Bey olurdu.

Toplantılara zaman zaman kimi gençler de katılırdı:

Bunlardan biri, zamanın genç yazar ve hukukçusu Halit Eskişar, o gün dinlediklerini tam bir aydın sorumluluğuyla defterine aynen kaydederek tarihî bir görev yapmış. İşte, onun konuşma tarzına eşsiz bir örnek:

Bir gece ünlü Sakallı Celâl'in söyleşisinde bulunmak mutluluğuna erişmiştim.

Diyordu ki Sakallı Celâl: "İstanbul sokaklarında kolu bacağı acayip bir şekilde çarpılmış dilencilere rastlıyordum. Doğa, böylesine ucubeler yaratmaz. Bir gün Sivas'ın bir ilçesinde kaymakamlık yapmış bir arkadaştan işittim ki, o ilçenin köylerinden birinde dilenci yetiştiriliyormuş! Çocuk doğduğunda henüz kemikleri kıkırdak hâlinde

Leylâ Kadirbeyoğlu, onun armağanı bir çaydanlığı hâlâ saklıyor.

iken ana babası kolunu bacağını büküyormuş ve zavallı çocuk zamanla acayip bir görünüm alıyor, büyüyünce de İstanbul'a postalanıyormuş. Dilenci şebekesinin eline..."

Sakallı Celâl anlatmaya devam ediyordu:

"Doğada rahvan yürüyen at yoktur. Bütün atlar tırıs gider. Üstüne binen de at koştukça zıp zıp zıplar. Ama, herifçioğlu atın üstünde rahat gitmek için daha tay iken ön ve arka ayaklarını iki taraflı olarak iple bağlıyor. Tay, yürümek için ön ayağını ileriye atınca ip arka ayağını da çekiyor ve tay zorunlu olarak yaylana yaylana yürümeye başlıyor ve zamanla buna alışıyor. Bir süre sonra adam ipleri çözünce at rahvan yürümeyi sürdürüyor. Doğal yürüyüşünü de unutmuş oluyor."

Sakallı Celâl sözü bakın nereye getiriyordu:

"Nasıl, insanın kolu bacağı acayip şekillere sokulabiliyor, atın doğal yürüyüşü değiştirilerek doğal olmayan bir biçimde yürümeye alıştırılabiliyorsa bizim başka bir organımız, beynimiz de aynı yöntemle bozulabilir, sakatlanabilir! Cennet, cehennem hikâyeleriyle yıkanmış beyin doğru düşünme yetisini kaybeder. Boş inançlara saplanıp kalır, gerçeklere ulaşamaz. Bir kez sakatlandıktan sonra beynimizi sağlığına kavuşturmak çok zordur. Ancak, çok okumakla, kültürümüzü genişletmek ve derinleştirmekle belki sağlanabilir."

Sakallı Celâl söyleşisinin sonunda "Size bir Çin hikâyesi anlatayım" dedi ve şu hikâyeyi anlattı:

"Bir Çin filozofu ufka bakıyormuş: uzaklardan bir deve kervanının geçtiğini ve develerin sırtında ipek kumaşların asılı olduğunu görmüş. Filozof, 'Benim bildiğim, develer ipek giysiler giymez' demiş. Bunları insanlar için taşıyor olsalar gerek. Sonra da şöyle düşünmüş: 'Yeryüzünde deve az insan ise çok, bazı işleri gene insanlara yaptırmalı!' Bizim filozof ertesi gün eline bir ip almış, zavallı bir Çinli'yi belinden bağlayıp götürmüş tarlasına. Elindeki ucu sivri değnekle kıçını dürtünce Çinli can havliyle ileri atılmış, filozof da ipin öbür ucuna bağladığı sapanını toprağa batırıvermiş, başlamış tarlasını sürmeye. Çinli kan ter içinde ipin ucundaki sapanı çekerken filozofun ipi beline nasıl bağladığını düşünmeye başlamış ve düğümü çözerek kaçmayı başarmış. Filozof ertesi gün zavallı köylüyü yakalayıp kolundan bağlamış. Adam gene çözmüş. Boynundan bağlamış, gene olmamış. Neresinden bağlasa çözülüyor. Filozof 'Öyle bir yerinden bağlayayım ki eli yetişip çözemesin' diye düşünmüş ve adamın beyni aklına gelmiş. 'Beynini bağlarsa eli kafasından içeri giremeyeceğine göre düğümü de çözemez' diye düşünmüş ve öyle yapmış."

Sakallı Celâl bu hikâyeyi de anlattıktan sonra "İşte o günden beri birtakım insanlar büyük kitlelerin beynini mistik ve metafizik düşünceler-

le bağlayarak yoksul insanları emirlerinde kullanıyorlar ve kocaman tapınakları da bunun için yapıyorlar! diyerek" konuşmasını bitirdi...[4]

Bu "gündüz buluşmaları", eğer içlerinden birinin "sırası" gelmişse onun evinde yenecek akşam yemeğiyle devam ederdi. Celâl Bey'in tek başına yaşadığını; çamaşırını yıkayıp yemeğini yaptığını bilen arkadaşları haftanın birkaç akşamını aralarında paylaşmışlardı. Böylece hem onun doyulmaz konuşmalarını dinlemeyi sürdürüyorlar hem de onu, kendisi için yiyecek bir şeyler hazırlamaktan kurtarıyorlardı. O da bu davetlere hiç eli boş gitmez, evin hanımının –veya kızının– zevkine ve mevsimine göre muhakkak bir demet sümbül, menekşe, karanfil veya mimozayla gelirdi. Çoğu kez de konserve açacağı, çaydanlık gibi değişik mutfak eşyası... Leylâ Kadirbeyoğlu, onun armağanı bir çaydanlığı hâlâ özenle saklıyor.

Sofrada içki ve sigara içilmezdi. Hanımlar, Celâl Bey'in evlerini "onurlandıracağı" akşamlara özenle hazırlanırlar ve onun sevdiği yemekleri muhakkak bulundururlardı. Örneğin Nilüfer Birsan'ın hiç pirinç konulmadan, yalnız kıyma ve fıstık, üzümle yapılan "domates dolması"na bayılırdı Celâl Bey. Leylâ Kadirbeyoğlu, annesinden öğrendiği bu dolmayı bugün de yapıp yediklerini ve "Celâl Bey'in dolması" dediklerini anlattı. Sofralardan pilav, ayran ve yoğurt da eksik olmaz, ekmekler muhakkak kızartılırdı... Ayrılma zamanı gelip çattığında, genelde Şişli, Nişantaşı, Maçka yöresinde oturan ev sahipleri ta Tünel'de oturan Celâl Bey'i evine bırakmayı veya bir taksi çağırmayı teklif bile etmezlerdi. Çünkü onun bu teklifi kabul etmeyeceğini ve gecenin geç saati ile mevsim koşullarına aldırış etmeden yürüyüp gideceğini çok iyi bilirlerdi. Türk ilaç sanayiinin kurulmasına büyük katkıları olduğu bilinen Dr. İbrahim Ethem Ulagay (1880-1943) bir gece otomobiliyle evine dönerken Celâl Bey'i görmüş ve şoförüne "Bizi eve bırakınca hemen geri dön. Yolda sakallı bir adam göreceksin. Benim selâmımı söyleyip onu al ve Doğan Apartmanı'na kadar götür..." demişti.

Okul arkadaşlarıyla dostları ve özellikle onların eşleri Sakallı Celâl Bey'in tek başına yaşamasından üzüntü duyarlar ve uygun bir hanımla evlenerek düzenli bir hayata kavuşmasını isterlerdi. Bu isteklerini, açıkça belirtmekten de çekinmezlerdi. Yardıma da hazırdılar bu konuda!

Sakallı Celâl Bey'in bu girişimlere verdiği yanıt bir tür sorum-

4. Halit Eskişar, "Dinciler ve Sakallı Celâl", *Cumhuriyet*, 7 haziran 1999.

luluk duygusuyla kişisel endişelerin karışımını düşündürüyor:

"Ben evlenmedim. Daha doğrusu evlenemedim. Ama eğer evlenseydim müşterek hayatın beraberinde getireceği sorumluluklar nedeniyle birtakım görevlerde kalmak durumunda olacaktım. İstediğim gibi hareket edemeyecek, dolayısıyla hayatımı, bildiğim gibi ve kendi kafama göre yaşayamayacaktım. Bu nedenle evlenmemekle isabet ettiğimi düşünüyorum..."

Rasih Nuri İleri'ye söyledikleri böyle ama Profesör Dr. Fatma Koray, onun, "hiçbir kadını kendi yaşadığı ortama çekip mutsuz etmeye hakkı olmadığını" düşündüğü için bekâr kalmayı seçtiği; bir anlamda, kimseyi mutsuz etmemek için âdeta kendi kendini cezalandırdığı kanısında.

Uzun yıllar yakınında bulunmuş Halûk Gülercan ise "Evlenseydi eşini muhakkak çok mutlu ederdi, meğer ki kadın anormal olsun! Öylesine duyarlı ve mükemmel bir insandı..." dedikten sonra bu düşüncesinin gerekçesini belirtiyor:

"Ender rastlanır bir psikolog, öğretmen ruhlu bir 'insan mühendisi'ydi. Bir üzüntünüz olduğunu öğrenince o da içtenlikle üzülür ve bunu size unutturmak için fıkralar anlatırdı. Çirkin sesine aldırış etmeden şarkılar bile söylerdi. Bir şeyler yapmak için çırpınırdı. Oysa, el sıkmayı sevmeyen, bir vasıtaya binse oraya buraya tutunmaktan iğrenen, açık sözlü, çirkinliklere tahammülü olmayan, aşırı derecede titiz bir insandı. Evlenmeme nedenini ben buna bağlarım..."

Sakallı Celâl Yalnız, yapısı, huyları ve düşünceleriyle bir tür "yalnızlığa" sığınmıştı ama gençlik yıllarından başlayarak kadınlara ve özellikle güzel kadınlara daima büyük bir ilgi duymuştu. Bütün belirtiler fırtınalı aşklar yaşadığını da gösteriyor. Hatta evli ve çok seçkin bir kadınla bile...

Ya kadınlar? Onlar da Celâl Bey'e ilgisiz kalmadılar. Aralarında gencecik kız ve kadınlar bile vardı.

"Küçük kuşlar heykellerin üstüne sıçarlar ama heykel onlara bir şey yapamaz!.."

Sakallı Celâl Bey'in anne tarafından dedesi olan "Aksaraylı Deli Mehmed Paşa"nın torun çocuğu Haydar Volkan'ı dinleyelim:

"Merhum Avukat Muhittin Talûk Bey'in eşi olan anneannem Neşecan Hanım ile Celâl Bey arasında bir aşk ilişkisi olduğu anlaşılıyor. Sanırım o nedenle her pazar günü Haydarpaşa'dan banliyö trenine biner, 10.35'te Göztepe'de iner ve yürüyerek, yakın-

Neşecan Hanım, kızı Mukadder Volkan'la.

daki köşkümüzde ziyaretimize gelirdi. Karşımızdaki evde de yetişmesine bizim ailenin yardımcı olduğu, Erenköy Kız Lisesi'nde okuyan bir kız vardı. Karşı komşunun kızı! Çok genç. O zaman genç kızlar memeleri yeni çıkıp gelişirken belli olmasın diye biraz kambur dururlardı. Edep nedeniyle. İşte, memeleri yeni yeni belli olan bu kızcağız Celâl Dayıma âşıktı. Her pazar günü acaba gelecek mi? diye pencerelere çıkıp Celâl Bey'in yolunu gözlerdi. Hani vardır ya, kendinden yaşça çok büyük olanlara yönelik, onları hedef alan bir aşk! Sanırım on dört yaşından fazla değildi. Celâl Dayım köşkten içeri girince o da koşup gelir ve dizinin dibinde yerini alarak hayranlıkla onu dinlerdi. Anneannem, zâten lâkabı 'deli', kızcağız da oradayken bir gün Celâl Bey'e dedi ki:

'Eeee Celâl! Bu çocuk her pazar günü senin yolunu gözlüyor. Trenin varış saatini de öğrenmiş, 10.35'ten itibaren pencereye çıkıp seni bekliyor. Ne olacak bu işin sonu?..'

Ben de oradayım. Anneannem rahat ama kızcağız kıpkırmızı oldu. Celâl Bey'in birden ciddileşerek ve hiç düşünmeden bu soruya verdiği yanıtı dün gibi anımsarım:

'Bak Neşe! Heykellerin cüsseleri kuşların cüsselerine göre çok daha büyüktür ama o küçücük ve ürkek kuşlar, diledikleri gibi ve rahatça konup kalkarlar heykellerin iri cüsselerine. Hatta sıçarlar bile üzerlerine. Çünkü bilirler ki heykellerden onlara asla bir zarar, ziyan ve kötülük gelmez!..'

Neşecan Hanım'la "banyoda"

Neşecan Hanım ile Sakallı Celâl Bey'in ilişkisine dönersek. Bunu da anlatıyor Haydar Volkan açık yüreklilikle:

"Celâl Dayım, evet, yıkanmayı sevmezdi. Sudan hoşlanmaz ve mikrop kapacağından korkardı! Biraz araştırınca 'jeniyal' (dâhi) tiplerin genelde sudan hoşlanmadıklarını gördüm. Yanlış anlamayın. Ben 'jeniyal' filan değilim ama beynim meşgulken suyun altına girmekten nefret ederim. Neyse, biz 'onlara' dönelim. Gene bir pazar günü bize geldiğinde öksürüyordu Celâl Dayım. Neşecan Hanım gömleğini, fanilasını çıkarttırıp sırtına 'tentürdiyot' sürerken kirleri kabarmasın mı? Deliye döndü anneannem ve onu soyup banyoya sokarak kendi elleriyle bir güzel yıkadı!?"

En yakın arkadaş grubundan, Ordinaryüs Profesör İbrahim Hakkı Akyol'un oğlu mimar Altan Akyol da diyor ki:

"'Baba dostu', çok sevdiğim Celâl Bey'le zaman zaman yürüyüp konuşurduk. Bir keresinde anlatmıştı. Genç bir mühendis hanım sohbetinden çok zevk aldığını belirterek Celâl Bey'le ahbaplık etmek istediğini söyler. Celâl Bey'in bu genç, güzel ve üstelik okumuş hanıma verdiği yanıt bir zekâ, incelik ve bilgelik örneği sayılsa yeridir:

'Bak kızım' der. 'Sen ilkbaharsın, ben ise sonbahar. Bunların ikisi de bahardır ama bir araya gelmezler; gelemezler!..'"

Vasiyetinde adı geçen büyük aşkı ve diplomat eşi Belkıs Hanım kim?

Nerdeyse ömür boyu platonik duygularla bağlı kaldığı Ulviye İsvan, sonra Neşecan Talûk ve kesin olarak belirleyemediğim, söylenti düzeyinden öteye gitmeyen başkaları! Bir de "Belkıs" var. Hani, yıllar boyu üzerinde taşıyıp da ölünce ortaya çıkan vasiyetinde "Mizyal ismini verdiğim Belkıs'ı daima severim. Beni bir zamanlar hakikaten sevmiş idi. Kendisini ben daima sevdim ve seviyorum. Ruhumun acılarından birisi de kendisiyle birlikte yaşamamış bulunmaktır..." diye sözünü ettiği Belkıs. Yani "Mizyal".

Kimdi bu kadın? Sakallı Celâl Bey'in Aydın'daki evinin duvarlarını süsleyen; elindeki resimlerine dikkat ve hayranlıkla baktığı, şık ve "monden" giyimli, "sosyetik" görünümlü kadın olmasın bu? Çevresinde çok sayıda Belkıs var. "Soyağacında" bir "Mizyal"e bile rastlıyoruz ama biraz yakından bakınca hiçbiri yerli yerine oturmuyor.

Vasiyetine, bunca içli ve çarpıcı sözlerle giren "Belkıs"ı arayıp bulamazsam nerdeyse bir buçuk yılımı alan bu "yaşamöyküsü"nün gene de eksik kalacağını hissediyorum ve araştırmalarım beni Salacak kıyısındaki ünlü "Çürüksulu Yalısı"nın rıhtımına kadar sürüklüyor. II. Abdülhamid dönemi Jön Türklerinden Gürcü kökenli Ahmed Paşa'nın adını taşıyan bina deniz kıyısında değil ama bahçesi denize kadar indiğinden "Çürüksulu Yalısı" diye biliniyor. "Yalı keyfi"nin yanında "Rodos'a sürgün"ün tadını da bilen, bir dönemin önemli ve etkin politikacısı; Gürcistan'ın soylularıyla ünlü Kobileti'den (Çürüksu) "Doksanüç Harbi" muhaciri Çürüksulu Ahmed Paşa'nın kızı, gün gelecek, babasından kalan binayı çok başarılı fakat bekâr bir diplomat olan Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi'ye satacaktır. O da –herhalde vârisi olmadığından– burada bir vakıf tesis edip yönetim ve sorumluluğunu Galatasaray Kulübü'nün eski başkanlarından işadamı Selahattin Beyazıt'a bırakacaktır.

Hâlen sessiz sedasız bir "müze ev" durumundaki Çürüksulu Yalısı, Osmanlı'nın son döneminde "Dersaadet sosyetesi"nin en fazla itibar ettiği yerlerden biri. Evin kızı "Belkıs" ise "Dame de Sion" çıkışlı olduğu için kusursuz Fransızca konuşan, güzel, havalı, aydın ve modern bir gencecik hanım. Evet, bildiniz... "Aradığım" Belkıs Hanım bu!.. Yalının bahçesinde o zamana göre alışılmadık "partiler" düzenliyor kentin seçkinleri için. Kadınlı erkekli konuklar sandallarla yalının rıhtımına yanaşıyor. Anadolu yakasından gelenler ise "kupa" arabalarıyla. Elçiliklerden bile davetlisi var Belkıs Hanım'ın ve hepsine yetişiyor. Tabiî hayranları da az değil ve bunlardan biri de eski bahriye nâzırının "Sultanî" mezunu, Avrupa görmüş, çok iyi Fransızca bilen oğlu Sakallı Celâl Bey'den başkası değil.

1910'lu yıllar, Paris'ten yeni dönen Celâl Bey yirmi beşlerinde, 1890 doğumlu Belkıs ise yirmili yaşlarının başındadır. İkisi de o dönemin geçerli yabancı dili Fransızca'yı anadilleri gibi konuşmakta; ikisi de sanat, edebiyat, kadın hakları, çağdaşlaşma gibi konularda görüş alışverişinde bulunmaktan hoşlanmaktadır. Çürüksulu Yalısı'nın bahçesinde başlayan yakın dostluk, araya za-

"Çürüksulu Ahmed Paşa" kızı Belkıs (sağdan ikinci) "Dame de Sion" Fransız Kız Lisesi'nden mezun olduğu gün arkadaşlarıyla.

man zaman ayrılıklar girse de yıllara ve uzaklıklara meydan okuyarak duygu dolu mektuplar ve bunlara eklenmiş boy boy fotoğraflarla devam edecektir. Bu arada –hem de iki kez– evlenecektir Belkıs Hanım! Önce, Türkiye'nin ünlü dışişleri bakanlarından Numan Menemencioğlu'nun kuzeni ve hukuk profesörü Ethem Menemencioğlu'yla.[5] Ethem Bey Cumhuriyet'in önemli diplomatlarından biri olarak Fransa'nın başkentine gönderilince eşi Belkıs Hanım, modern giyim kuşamı ve "aksansız" Fransızcasıyla tam da "Atatürk Türkiyesi"ne yakışır bir görüntü çizecektir. Kent çevresindeki uçsuz bucaksız ünlü "Boulogne" ve "Vincennes" ormanlarında atla gezintiler yapan, sefarette partiler düzenleyen ve her konudaki geniş bilgi birikimini sergileyen Belkıs Hanım, seçkin ve soylu kişiliğiyle Paris'te dikkatleri üzerinde toplayacaktır. Çiftin, 1913'te doğan kızları Nihal Hanım'ın gelini Oyalin Kerman, kayınvalidesinin annesinden söz ederken, "Belkıs Hanım leylak rengini çok severdi" diyor. "Üzerinde leylak rengi bir de takı bulunurdu muhakkak..."

Ne var ki Menemencioğluların evliliği uzun ömürlü olmuyor ve Celâl Bey bekârlığı ve kim bilir belki de "beklemeyi" sürdü-

5. 1960'tan sonra "Köylü Partisi"nin kurucuları arasına katılarak politikaya atılan Profesör Ethem Menemencioğlu Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığında da bulunmuş, Galatasaray Lisesi'nde ve üniversitede hocalık yapmıştı. 1934-1936 döneminde Galatasaray Spor Kulübü'nün başkanı Ethem Menemencioğlu'dur.

Belkıs Menemencioğlu Paris'te Türk diplomat eşi.

rürken Belkıs Hanım ikinci evliliğini yapıyor. Gene bir diplomatla ama bu kez Mısırlı bir "hariciyeci"dir yeni eşi ve İbrahim Ratip Bey, başkenti Kahire tarafından Mısır'ın ABD büyükelçiliğine atanmıştır! İlginç bir durum çıkar ortaya ve Belkıs Hanım, bu kez Mısır'ın "Washington sefiresi" olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin yolunu tutar. Üstelik, Türkiye Cumhuriyeti "vatandaşı" olarak ve 1976'da, seksen altı yaşındaki ölümüne kadar böyle kalarak...[6]

Çocukluğu Çürüksulu Yalısı'nda geçecek olan torun Osman Kerman,[7] Sakallı Celâl Bey'in Belkıs Hanım'dan da söz eden tarihsiz vasiyetinin, anneannesinin, dedesi Ethem Menemencioğlu'yla değil de Mısırlı diplomat İbrahim Ratip Bey'le evliliği sırasında yazılmış olabileceğini düşünüyor ve Celâl Bey'in baktığı resimlerdeki kadının "anneannesine benzediğini" saklamıyor. Aralarındaki olası ilişki ve bunun niteliği konusunda ise herhangi bir yorum yapmıyor, "Gençliğimde Celâl Bey'e Beyoğlu'nda sık sık rastlardım. Büyük teyzem ise çok daha iyi tanır onu..." demekle yetiniyor.

6. Belkıs Hanım'ın Mısırlı diplomat ve büyükelçi İbrahim Ratip Bey'den çocuğu olmamıştır.

7. Osman Kerman'ın babaannesi de büyük figürlü kompozisyonlarıyla Batılı anlayıştaki resmin Türkiye'deki ilk temsilcisi sayılan ressam, müzeci ve arkeolog Osman Hamdi Bey'in (1840-1910) eşidir.

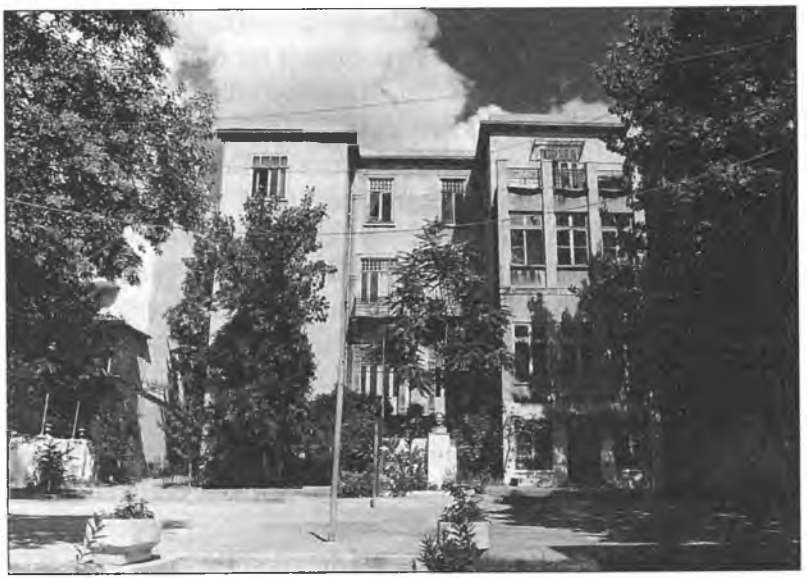
Doğan Apartmanı'ndan Münevver Hanım'ın "Aydın Okul"una

1950'li yılların sonuna yaklaşıldığında, yetmişini aşmış Celâl Bey'in artık eskisi kadar güçlü ve sağlıklı olmadığı; ilişkisini hiç kesmediği aile çevresiyle dostluklarına çok önem verdiği yakın arkadaşları tarafından fark edilmeye başlanır. Oturduğu Doğan Apartmanı'nı İstiklâl Caddesi'ne bağlayan dik yokuşu artık dinlene dinlene çıkmakta ve ilk kez "kendini pek iyi hissetmediğinden" söz etmektedir. Dili de sanki daha bir kırıcı olmaya başlamıştır. Bir tanıdığını "çivi gibi adamdır" diye tarif edince arkadaşları "Ne çivisi yahu!.. Zayıf, sünepe herifin tekidir o..." sözleriyle karşı çıkarlar. Acı acı güler Sakallı Celâl Bey: "Çivi gibidir, derken yanlış anlaşıldım galiba. Kafasına vurmazsanız, iş görmez, işe yaramaz demek istemiştim..."

Biraz da kırgın bir ruh hâli içindedir. Bir gün Ahmet İsvan'a "Bak evladım" der, memlekete hizmet etmek istiyorsan, bunu, kimseye duyurmadan, belli etmeden yapacaksın. Aksi halde,

... ve Aydın'daki evinde onun resimleriyle avunan baş makinist "Celâl Usta".

Bir odasında son nefesini verdiği Aydın Okul. Hâlen İstanbul "Bomonti"deki "Ermeni" Katolik İlköğretim Okulu.

ne yapar eder engellemeye çalışırlar..."

Galata Kulesi'nin –nerdeyse– dibindeki Doğan Apartmanı'ndan her gün Beyoğlu'na tırmanmak ve arkadaşlarıyla buluşmak için Şişli'lere, Maçka'lara kadar yürümek gittikçe zorlaşır onun için.

Evet, okumadan edemediği Fransızca günlük gazetelerini ve yeni çıkan kitapları almak için uğradığı "Hachette" o civardadır ama artık Taksim ile Şişli gibi yerlerdeki kitapçılarda da bulunmaktadır o gazete ve kitaplar.

İşte tam bu sırada bir "meclis"te Münevver Hanım'la karşılaşır. Hayatı, Boğaz'da otomobiliyle denize uçarak dramatik ve gizemli bir "son"la noktalanacak olan eğitim tutkunu bu iyiliksever kadın, "Mademki arkadaşlarınız hep bu tarafta, sizi, Bomonti'de bizim 'okul'da misafir edelim hocam" der. "Hem orada benim bir konuğum daha var. Belki tanırsınız: eski Galatasaray öğretmenlerinden İlhan Şevket (Aykut) Bey.[8] İsterseniz onunla da arkadaşlık edersi-

8. 1907'de Bingazi'de (Libya) doğan İlhan Şevket Aykut İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirip iki yıl da hâkimlik stajında bulunmuş ama daha sonra hukukla hiç ilgilenmeyip kendini "felsefe"ye vererek Galatasaray Lisesi'nde bir süre tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmıştır. Ne var ki, bu da uzun sürmemiş ve yaşamının geri kalan elli yılını âdeta saklanarak, hiçbir iş yapmadan ve sağlığında bir teki bile yayımlanmayan şiirler yazarak geçirmiştir. Son isteği, elyazmaları "Fransız Ulusal Kütüphanesi"nde olan şiirlerinin yayımlanmasıydı. Yıllarca "nasıl intihar edeceğini" düşündü ve seksen beş yaşına bastığı gün, 17 mart 1991'de bunu gerçekleştirdi.

niz. Çok ilginç ve aydın bir insandır. O da 'okul'da kalıyor..."

Bir hâkimin dul eşi olan ve Aydın isimli bir oğlu bulunan Münevver Hanım, ilk özel okulunu, Nişantaşı'ndaki, "Amiral Bristol"un adıyla da bilinen "Amerikan Hastanesi"nin iki katlı bir konak olan ilk binasında açmış, daha sonra da Taksim'e nakletmişti. Buradan da Bomonti'de "Sen Mişel" (eski adıyla "Jandark") Fransız Lisesi'ne komşu bir binaya. "Arpa Suyu" ile "İzzet Paşa" sokaklarında kapısı olan "Aydın Okul" sahibinden gelen bu öneriyi reddetmedi Sakallı Celâl Bey ve yaşamının son yıllarını burada geçirdi. Son nefesini de gene bu binanın kendisine ayrılan odasında verdi.[9]

Sakallı Celâl Bey gibi İlhan Şevket Aykut da 'inziva'yı seçmişti. Öyleydi ama, sanatçı yapısı nedeniyle Kuzgun Acar, Mengü Ertel ve Nuri İyem gibi sanatçı "dostları" vardı. Birlikte, yakındaki "Bomonti Bahçesi"ne giderler, çaylarını içerken İlhan Şevket "Celâl Ağabey"ine herkesten sakladığı şiirlerini okurdu:

Yatmışız,
Dönüyor ellerimde sıcak çamurun
Dönüyor.
Öpüyorum, belin, memelerin, saçların;
Dönüyor, öpüyorum,
Kolların, kucağın, dizçukurun.
Yatmışız dönüyor, sıcak çamurun.

Ve devam ederdi:

Ne tanrısı güzelliğin,
Ne milleti, ne vatanı,
Ne tapusu güzelliğin,
Ne duvarı, ne kapısı.
Ne çarşısı, ne pazarı.
Ne doğrusu güzelliğin,
Ne eğrisi, ne yalanı.
Azatlığı güzelliğin
Adamlığın güzelliği...[10]

9. Stalin karşıtı olduğu için sürgüne gönderilen "Bolşevik Devrimi" önder ve kuramcılarından Yahudi asıllı Lev Davidoviç Troçki (1879-1940) Türkiye'ye geldiğinde bir süre de bu konakta kalmıştı. Eski mülk sahiplerinin Emine Tevfika Ayaşlı Hanım ile kız kardeşi olduğu sanılan binada bir Ermeni okulu 1964-1965 öğretim yılından beri "Özel Bomonti Ermeni Katolik İlköğretim Okulu" adıyla faaliyetini sürdürüyor.

10. İlhan Şevket Aykut, *Kılıç Artığı*, haz. Zeki Coşkun, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

"Fener bekçisi olmak isterdim!.."

Sakallı Celâl Bey de, kendisinden yirmi yaş genç ama özgün bir şair, "estet", filozof yanı olan ve –anlaşılan– kanının kaynadığı bu arkadaşına içini dökerdi bir zamanların ünlü Bomonti Bahçesi'nde. Okul arkadaşlığı onun için çok önemliydi ve okul biteli elli yıl geçtiği halde bugün bile en yakınları okul arkadaşlarıydı. Onlar kendisini hayata bağlıyordu. Tabiî "kadınları" da olmuştu. Onu seven, onun sevdiği. Ama hiçbir kadının peşinden koşmamıştı. Kimseye de el etek açmamıştı ve işte pekâlâ geçinip gidiyordu. Aç açık değildi. Hiçbir şeyde gözü yoktu ama biri çıkıp da "Dile benden ne dilersen" diyecek olsa ne dilerdi acaba?

Hayretle sormuştu İlhan Şevket:

"Ne dilerdin Celâl Ağabey?"

"Bak İlhan kardeşim. Pazar günleri Kadıköy'e geçerim. Orada dostlarım var. Onları ziyarete... Geçen pazar biraz erken ayrıldım evlerinden. 'Çoktandır görmedim. Şöyle bir Fener Burnu'na kadar uzanayım...' dedim. Yürüdüm gittim. Etraf yemyeşil. Bembeyaz badanalı bir 'fener'. dibine kadar yürüyüp bir yüce ağacın gölgesine oturdum. Kendi kendime düşünmeye başladım. Eksik olmasınlar, 'Prevezeli Kâzım'm Doğan Apartmanı'nın veya Münevver Hanım'ın okulunun bir odasında ömür tüketeceğime şu fenerin bekçisi yapsalardı beni ne kadar rahat ederdim! Ne kadar mutlu olurdum. Belli saatlerde feneri yak, söndür. Karışanın görüşenin yok. Bir başınasın. Seyret istediğin kadar ufku, gelip geçen gemileri! Gurubun turuncuya çalan kırmızısını, morunu. Düşün düşünebildiğin kadar. Üstelik bir işin de var. Üç kuruş para da veriyorlar ve hak ediyorsun bunu. Gemiler gece karanlığında senin yaktığın fenerle yollarını buluyor. Bir sıfatın bile var: 'Fener bekçisi Celâl'sin ve karanlıktakilere yol gösteriyorsun!.. Az bir şey mi bu?.."

Ama bu isteğini ne bir yetkiliye açıkladı, ne de bir yetkili çıkıp "Fenerbahçede'ki fenerin bekçisi olur musun?" diye sordu.

Ve bir gün Münevver Hanım'm kendisine tahsis ettiği odada ölü buldular onu.

Kim bilir? Son nefesini verirken belki de hâlâ fener bekçiliğinin düşünü kuruyordu...

Ölümü

6 haziran 1962 çarşamba günü akşam yemeğini en yakın arkadaşlarından Halit Birsan'ın Nişantaşı, Hacı Emin Efendi Sokağı, Teşvi-

Işıklar içinde yat "Celâl Hoca"! Yeşillikler nasıl da kucaklamış seni!

kiye Apartmanı'ndaki dairesinde yiyecekti. Çünkü onların "sırası"ydı ve Nilüfer Hanım her zamanki titizliğiyle "mönü"yü belirlemiş ve tabiî Celâl Bey'in çok sevdiği, hiç pirinç konmadan yapılan "domates dolması"nı da hazır etmişti. Geç vakte kadar, yemeklere el sürmeden masa başında beklediler ama –nedense– gelmedi Celâl Bey. Halit Birsan, "Muhakkak çok önemli bir mazereti vardır. Aksi halde gelmemezlik etmezdi" demişti ama sabahı da zor etmişti.

Birsanların yakını Hâluk Gülercan anlatıyor:

"Belki içine doğmuştur. O gece gözüne uyku girmemiş Halit Bey'in. Sabah erkenden beni çağırdı. Gittim. Nilüfer Hanım, akşam meraktan el süremedikleri yemekleri ve özellikle domates dolmalarını ayrı ayrı kaplara yerleştirip paketlemiş. Halit Bey, 'Oğlum, sen bir koşu hemen git. Bunları da götür. Belki hastalanmıştır. Bir de, yemek yapacağım diye uğraşmasın. Bir rahatsızlığı filan varsa hemen ilgilenelim. Bize oradan telefon et...' dedi. Büyük bir endişe içindeydi. Sanırım aklından kötü şeyler geçiyordu. Rumeli Caddesi'nden, elimde paketlerle koşa koşa Bomonti'ye geldim. Okula girdim. Hemen, Celâl Bey'in, çok iyi bildiğim odasına gittim. Odanın camlı kapısı sanki biraz tozlu gibiydi ama içerisi görünüyordu. Celâl Bey öylece yatıyordu. Önce yavaş yavaş sonra da yumruklayarak vurmaya başladım kapıyı. Celâl Bey kal-

Kabri başında, soldan: Haydar Volkan, Profesör Dr. Fatma Koray ve kitabın yazarı.

kıp açmayınca kendi kendime 'Eyvah!..' dediğimi anımsıyorum. Okul görevlileri bir anahtar bulup açtılar, içeri girdik ki... Ölmüş! O anda mahvolduğumu hissettim. Gelen doktor ölüm nedenini 'beyin kanaması' olarak belirlemişti. Yapacak bir şey yoktu ne yazık ki... Telefonla bildirmek aklıma gelmemiş olacak, koşa koşa eve döndüm. Halit Bey durumu öğrenince bir koltuğa yığılıp birkaç dakika öylece kaldı. Sonra telefona sarılarak yakınlarına, arkadaşlarına durumu bildirdi. Ben okula döndüğümde herkes çoktan odasına doluşmuştu. Gazeteciler bile. Aileden Suzan Hanım ile yeğeni Nejat Porsun ve bazı gençler büyük bir üzüntü içinde yapılacak işleri üstlenmişler sağa sola koşturuyorlardı. Günlerden 7 haziran perşembeydi ve doktor 6 haziranda hayata veda ettiğine kanaat getirmişti. Konuşmalardan cenazenin 8 haziran cuma günü sabahı Galatasaray Lisesi'ne getirilerek 'katafalk'a konulacağını ve daha sonra Şişli Camii'ne götürüleceğini öğrendim. Namazı öğleden sonra kılınarak Aşiyan'da hocası Tevfik Fikret'e yakın bir yerde toprağa verilecekti. Okulundaki törende duygulu anlar yaşandı. Şişli'de ise Celâl Bey'den başka iki cenaze daha vardı o gün ve caminin avlusu çok kalabalıktı. Aşiyan'da yaşlı başlı arkadaşları gözyaşlarını tutamıyordu. İstanbul'un en seçkin ve ünlü simaları orada sözleşmiş gibiydi. Ne çok seveni vardı..."

Aşiyan Mezarlığı'nda "unutulan" kaydı

Bizim okulda sadece bir yaş küçük de olsanız bir yaş büyük olana "ağabey" diye hitap edilir. Ben de, kitabın bir yerinde Aşiyan'a uzanıp, "Celâl Ağabey, beni anımsıyor musun?.. Hani, 'Ben kendimi arıyorum...' diyerek şaşırtmıştın. Senin yaşamöykünü yazmaya çalışıyorum, çünkü sen unutulmaması gereken bir büyüğümüzsün..." diyecektim kabri başında ama heyhat, bulamadım bir türlü yerini. "Mezarlık yönetimi" denilen bir küçük binada ilgililer (?) oturuyordu. Adını anımsayan olmadı. Gazeteci olduğumu söyleyerek "Bana 1962 yılı haziran ayına ait 'gömü' kayıtlarını getirin..." dedim. Geldi, kocaman pandezot ciltli ve tozlu kara defterler. Haziran 1962 sayfalarını bulup açtılar. Bir de baktık ki, 8 haziran günü Celâl Yalnız isimli birinin "gömüldüğüne" dair hiçbir kayıt yok. Önceki ve sonraki günlerde de yok! Dahası, haziran 1962'de Aşiyan Mezarlığı'na hemen hiç kimse gömülmemiş resmî kayıtlara göre! Yaşarken üstün yetenekleri fark edilmeyen Sakallı Celâl Bey merhum ölünce de "kayda geçmemiş"! Dolayısıyla kabristanın neresinde, hangi parselde filan yattığını gösteren hiçbir işaret yok. Evet, inanılır gibi değil ama böyle.

Kabrini yaptıran bir edebiyat öğretmeni hanım

Neyse ki, onu çok seven ve onun da çok sevdiği Profesör Fatma Koray var. Haydar Volkan, o, Dr. Can Dörter ve ben bu kez birlikte gittik Aşiyan'a ve Fatma Koray "Celâl Amca"sının kabrini bulup gösterdi.

Yönetim binasının (!) hemen arkasında ve bir başka Galatasaraylı, futbolun unutulmaz "beyefendi"si Gündüz Kılıç'ın (1919-1980) simetrisinde.

Coşmuş yeşillikler arasında kaybolmuş bir kabir. Beyaz mermerden: Celâl Bey gibi dayanıklı, sağlam. Yıllara meydan okuduğu hemen belli oluyor. Profesör Koray "Bir Lâmia Hanım vardı" diyor. "Aileden rica etti. 'İzin verirseniz kabrini ben yaptırayım...' diye. Zarif bir insan, seçkin bir edebiyat öğretmeni ve sanırım Celâl Bey'le de duygusal bir ilişkisi olmalı. Kabri o yaptırdı...'

Mezar taşındaki dize

Taşında "Celâl Yalınız 1886-1962" yazılı. "Yalnız" değil "Yalınız", nedense... (Soyadını alırken, acaba, çok sevdiği hocası Tevfik

Fikret'in ünlü, "Hak bildiğin bir yola yalnız gideceksin" dizesinden mi etkilenmişti?)

Bir de şu Türkçe-Farsça karışımı dize okunuyor:

> Bağban bir gül için bin hâre hizmetkâr olur...

Bugünün Türkçesiyle: "Bahçıvan (veya bağ bekçisi) bir gül için bin dikene katlanır (veya hizmet eder)."

Tek isteği vardı Sakallı Celâl Bey'in: Türkiye'nin, Atatürk'ün yolunda giderek aydınlık günlere ulaşması. Bu uğurda bir şeyler yapabilmek için "bin dikene katlandı".

Kim bilir, belki de yeterince yararlı olamamanın üzüntüsüyle göçtü gitti.

Ya bir de bugünleri görseydi?

Beyin kanamasından değil de "kahırdan" ölürdü sanırım.

Kaynakça

Anday, Melih Cevdet, *Akan Zaman Duran Zaman*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984.

Aray, Suat, *Bir Galatasaraylı'nın Hatıraları*, İzmir, 1959.

Balkan, Aydemir, *Akşam Nöbeti*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003.

Berkürem-Kazancıgil, *Galatasaray Lisesi Mezunları*, İstanbul, 1997.

Coşkun, Zeki, *Kılıç Artışı / İlhan Şevket Aykut*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Engin, Vahdettin, *Mektebi Sultani*, İstanbul, 2003.

Gövsa, İbrahim Alaettin, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, 1945.

İleri, Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 1999.

İsfendiyaroğlu, Fethi, *Galatasaray Tarihi*, İstanbul, 1954.

İsvan, Ahmet, *Başkent Gölgesinde İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

İz, Mahir, *Yılların İzi*, "Kitabevi", İstanbul, 2000.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Ahmed Haşim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Karaveli, Orhan, *Tanıdışım Nâzım Hikmet*, Pergamon Yayınları, İstanbul, 2002.

Karaveli-Kandemir, *Yakın Tarihimiz*, İstanbul, 1962.

Karayazgan, Metin, *Denizci Sözlüşü*, 1981.

Kutay, Cemal, *Mehmet Şeref Aykut*, İstanbul, 1985.

Langensiepen-Güleryüz, *Osmanlı Donanması*, Denizler Kitabevi, İstanbul.

Öke, Mim Kemal, *II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.

Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997.

Semenderoğlu-Çalışlar, *Ortak Bellek*, İstanbul, 1998.

Taner, Haldun, *Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Deşil*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

Tekeli-İlkin, *Kadrocular ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı, İstanbul 2003.

Tevfik Fikret, *Şermin,* Tevfik Fikret Derneşi Yayınları, İstanbul, 1965.

Annuaire Oriental du Commerce, Turquie Année 1901, Constantinople.

Bir Zamanlar İstanbul, İdea İletişim Hizmetleri, İstanbul, 1996.

Kurtuluş, Türkiye Sosyalist Hareketleri Dizisi, İstanbul, 1975.

Mektebi Sultani 1868-1968, İstanbul, 1974.

Tanzimattan Bu Yana Türk Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

ORHAN KARAVELİ KİTAPLARI

Sakallı Celal

Gazeteci-yazar Orhan Karaveli adını çok iyi bildiğimiz, ama ne yazık ki tanımadığımız Sakallı Celal'i son kitabı Sakallı Celal'de bizlere en iyi şekilde tanıtıyor.

Uzun bir çalışma ürünü olan bu belgeseli okurlarımızın mutlaka okumalarını öneririm. Bu şekilde bir dehayı daha tanımış olacaklar.

SABAH. 9.7.2004

Semih Balcıoğlu

Orhan Karaveli

Sakallı Celâl

İstanbul, Maltepe Vakıf Üniversitesi'ne kitabın yazarını davet etmişlerdi.
Sakallı Celâl'i bir de Orhan Karaveli'den dinlemek istiyorlardı.
Öğretim üyeleri ve öğrencilerle dopdolu bir salonda bu unutulmuş ilginç insanı anlattı yazar.
Sonuç: Kampüsün girişine çok başarılı bir heykelini diktiler Sakallı Celâl Bey'in. Kaidesine de yaşamöyküsünü yazdılar.
Sağında solunda başka kimlerin heykelleri vardı? Platon gibi Sokrates gibi dünyaca ünlü filozofların.
Ve Anadolu'nun bir başka efsanesi olan: Yunus Emre'nin.

DK DOĞAN KİTAP

ISBN 978-975-991-442-4

9 789759 914424

sertifika no: 11940

Tavsiye edilen satış fiyatı

₺ 17